

Kulturhistorisk inventering av Hammarö skärgård

Hammarö kommun, Värmlands län

2014:33

VÄRMLANDS MUSEUM
Enheten för kulturmiljö och regionalutveckling

Box 335
651 08 Karlstad
Tel: 054 - 701 19 00 Fax: 054 - 701 19 98
E-post: museet@varmlandsmuseum.se
www.varmlandsmuseum.se

© 2015 Värmlands Museum

Kulturhistorisk inventering av Hammarö skärgård

Hammarö kommun, Värmlands län

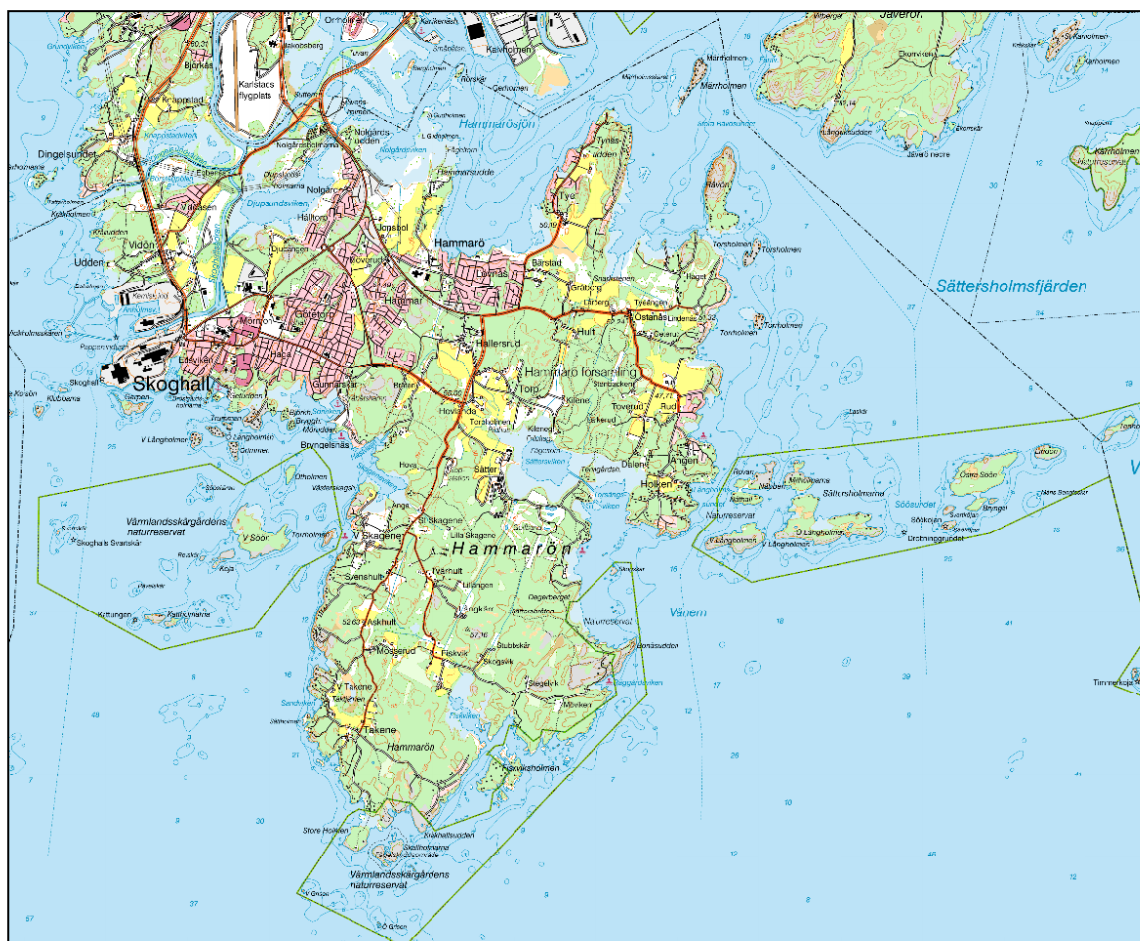
Innehåll

Inledning.....	5
Arbetsmetod och underlagsmaterial.....	6
Kulturhistoriska karaktärer/kulturmiljöprofiler.....	7
Karaktär: Fiske och jakt.....	8
Inventeringsresultat kopplat till karaktären Fiske och jakt	14
Karaktärsdrag Fiske och jakt:.....	24
Karaktär: Sjöfart	25
Inventeringsresultat kopplat till karaktären Sjöfart	32
Karaktärsdrag Sjöfart.....	41
Karaktär: Mark- och sjöbruk.....	42
Inventeringsresultat kopplat till karaktären Mark- och sjöbruk	48
Karaktärsdrag Mark- och sjöbruk.....	50
Karaktär: 1900-talets industrisamhälle	51
Inventeringsresultat kopplat till karaktären 1900-talets industrisamhälle	52
Karaktärsdrag 1900-talets industrisamhälle	58
Karaktär: Fritid	59
Inventeringsresultat kopplat till karaktären Fritid	61
Karaktärsdrag Fritid	62
Utpekade kulturmiljöer	63
Kulturmiljö 1 - Östra Söön, Söökojan	64
Kulturmiljö 2 - Sättersholmarna	67
Kulturmiljö 3 - Timmerkojan	69
Kulturmiljö 4 - Fiskvik,.....	72
Kulturmiljö 5 - Sydöstra Hammarö.....	74
Kulturmiljö 6 - Skagefyr.....	76
Kulturmiljö 7 - Västra Skagene	78
Kulturmiljö 8 - Garpen	80
Kulturmiljö 9 - Tye.....	84
Kulturmiljö 10 - Rud.....	85
Diskussion kring tillgängliggörande och bevarande	87
Referenser	90
BILAGOR	93

Inledning

På uppdrag av Hammarö kommun har personal från Värmlands Museum utfört en kulturhistorisk inventering på Hammarö. Skärgårdsinventeringen föranleddes av kommunens arbete med en revidering av kommunens kulturmiljöprogram. Vidare skedde inventeringen som ett led i ett för kulturmiljövården tydligare engagemang kring Vänerns maritima kulturarv. Fältarbetet genomfördes under perioden juni till september 2014.

Studien har genomförts som ett samarbetsprojekt mellan Hammarö kommun, Länsstyrelsen i Värmland och Värmlands Museum.

Topografiska kartan över Hammarö kommun © Lantmäteriet. Ärende nr MS2005/01156

I rapporten beskrivs i en inledande del översiktligt Hammarö kommuns maritima historia genom ett antal kulturhistoriska karaktärer. Därefter följer en redovisning av inventeringsresultaten med kulturhistoriskt värdefulla områden och objekt. Avslutningsvis ges exempel på hur kulturmiljöerna kan tillgängliggöras, lyftas fram och vårdas. Bilagorna utgörs av förteckningar över samtliga påträffade forn- och kulturlämningar samt även bebyggelse av maritim karaktär.

Rapportens avsikt är att förmedla kunskap kring Hammarö kommuns kulturmiljöer till kommuninvånarna och att ingå som en del av Hammarö kommuns nya kulturmiljöprogram.

Arbetsmetod och underlagsmaterial

För att avgränsa kulturhistoriskt värdefulla områden krävs kunskap kring ett områdes kulturhistoriska utveckling och vad som bevarats av äldre strukturer och företeelser. Därför har en kulturhistorisk analys genomförts vilken utgår från inventeringsresultat tillsammans med arkivstudier, litteratur, historiskt kartmaterial och tidigare kulturmiljöprogram samt övriga tidigare genomförda kulturmiljöutredningar i kommunen.

Det tidigare inventeringsmaterialet för kommunen visade sig vara av mycket varierande kvalitet, både vad gällde bebyggelse och forn- och kulturlämningar, vilket var särskilt tydligt beträffande de runt huvudön kringliggande öarna. Den nu genomförda skärgårdsinventeringen omfattade en cirka 100 meter bred strandzon på huvudön i Hammarö kommun samt ett 40-tal öar av olika storlek runt själva Hammarön. Inför inventeringen genomfördes en genomgång av tidigare utförda kulturhistoriska inventeringar inom kommunen samt historiskt kartmaterial vilka berörde skärgården. Det historiska kartmaterialet utgjordes av geometriska kartor, skifteskartor, sockenkartan över Hammarö socken, häradsekonomiska kartor samt ekonomiska kartor från 1960-tal. De ekonomiska kartorna innehåller (s) markeringar för allmänningar som representerar äldre gemensamma hamnar, fiskelägen, vasstäcker osv. Genom underlagsmaterialet kunde skilda fokusområden pekas ut vilket underlättade fältarbetet. Detta gällde både var i terrängen vi skulle rikta våra sökarljus men det gav oss även ingångar till vilken typ av lämningar vi kunde tänkas stöta på utifrån de historiskt belagda näringar som funnits i området.

Flertalet av de påträffade lämningarna utgjordes av kallmurade anläggningar såsom kummel, skåren och tomtningar, lämningar som är mycket ömtåliga. Vi kunde också konstatera att den här typen av lämningar framförallt påträffades i områden vilka ej innehöll fritidsbebyggelse. Möjligen är detta ett utslag för att sommarstugeägare, antagligen helt utan kunskap kring lämningens betydelse, använt stenmaterialet från lämningarna och anlagt vägar och terrasseringar i anslutning till sin sommarbostad. Vi kunde hur som helst konstatera att det gav mer att inventera de perifera lägena och detta oavsett om det rörde sig om huvudön eller de intilliggande öarna.

Någon fullständig byggnadsinventering eller utpekande av enskilda byggnader är inte gjort i detta arbete vad gäller bostäder, fritidshus eller industrier. För dessa har istället en mer generell beskrivning och karaktärisering gjorts. Emellertid har byggnader med direkt koppling till nyttjandet av Väneren studerats mer i detalj. Byggnadsinventeringar har tidigare utförts inför framtagandet av det äldre kulturmiljöprogrammet 1990 och i samband med ett antal kulturmiljöutredningar i kommunen.

Den arkeologiska dokumentationen utfördes med beskrivningar utifrån Riksantikvarieämbetets mall och genom digital fotodokumentation. Påträffade objekt registrerades med GPS och handdator i rikets koordinatnät Sweref99TM.

Kulturhistoriska karaktärer/kulturmiljöprofiler

I dagens landskap finns spår av mänskliga aktiviteter av många olika slag. Dessa historiska skeenden har gett upphov till skilda kulturhistoriska karaktärer i olika delar av kustlandskapet. Vissa är tydligt avläsbara och geografiskt lätt avgränsade medan andra är splittrade och otydliga.

Alla forn- och kulturlämningar samt byggnader och byggnadsverk vi påträffat i detta arbete är spår av människor. Människor som något sätt varit verksamma i skärgården eller andra vattennära lägen. Det finns platser och byggnader som fortfarande sjuder av verksamhet, andra står tomma med bara ekon av liv och rörelse. Men det finns också miljöer utan reella lämningar, där bara vinbärs- och nyponbuskar indikerar att platsen troligen varit brukad av människor.

Spåren efter de tidiga bosättarna på Hammarö återfinns i huvudsak på öns norra del, här finns gravar i form av rösen, stensättning och högar och dommarringar samt en av Värmlands fyra idag kända runstenar. Enstaka fynd från stenåldern visar också att människor rört sig på ön i tusentals år. Merparten av de förhistoriska lämningarna påträffas således i de områden där den historiskt belagda bebyggelsen återfinns.

Den traditionella bebyggelsen på Hammarö har främst sitt ursprung i den agrara näringen och skiljer sig inte avsevärt från andra delar av Värmland. Byggnadernas utformning har styrts av byggnadsmaterial, det funktionsbehov man hade och byggnadstidens formspråk. Detta gäller för både bostadshus och ekonomibyggnader av olika slag. Här på Hammarö liksom i övriga Värmland har man utgått från de byggnadsmaterial som fanns i naturen, t ex timmer, näver, mossor, stenar, lera och sand. På Hammarö har man också utnyttjat vassen som taktäckningsmaterial och i samband med att t ex ladugårdarnas väggar lerklinats.

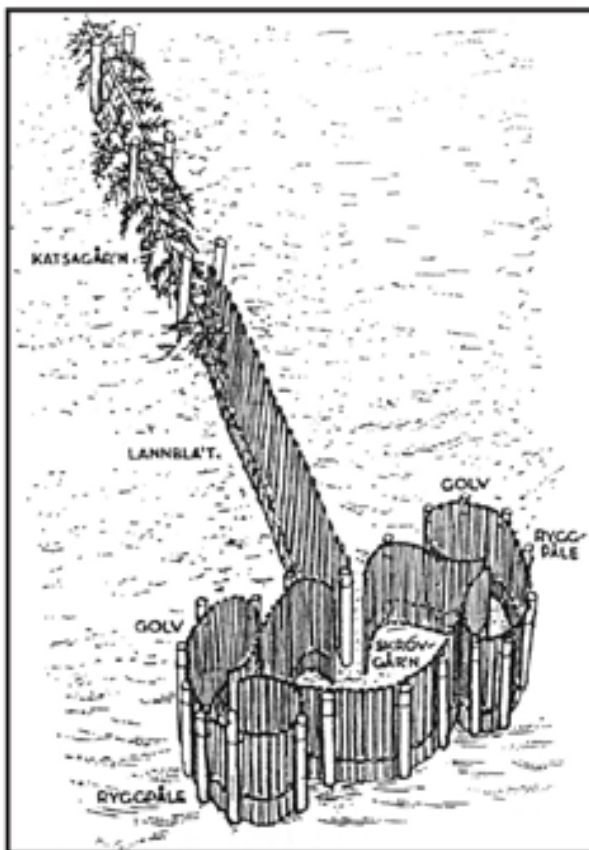
Små torp och lämningar efter djurhållning och odling finns inte bara på fastlandet utan också på flera öar i skärgården. Utformningen av tvättstugor och bykhus skiljer sig inte heller från övriga länet. Det som gör Hammarö speciellt är byggnaderna som är förknippade med fiske och sjöfart, liksom kanske det stora utbudet av fritidsbebyggelse i kustnära läge. Den stora industrianläggningen utanför Skoghalls centrum, som är orsaken till hela Skoghalls tillblivelse, intar en särställning, även jämfört med övriga anläggningar i länet.

För att söka identifiera och värdera olika typer av miljöer har vi delat upp skilda historiska företeelser i kulturhistoriska karaktärer eller kulturmiljöprofiler vilka är mer eller mindre avläsbara i landskapet. I inventeringen har vi identifierat fem olika avläsbara karaktärer: Fiske, Sjöfart, Mark- och sjöbruk, 1900-talets industrisamhälle och Fritid.

Kulturmiljöprofilerna presenteras i följande delavsnitt där varje del börjar med en bakgrundstext för att sedan övergå i inventeringsresultat. Särskilt kulturhistoriskt intressanta miljöer och objekt presenteras därefter. I en sådan miljö kan en eller flera kulturmiljöprofiler ingå.

Karaktär: Fiske och jakt

Fiske i vänerområdet omnämns i skrift under medeltiden och visar att Varnhems kloster ägde del i fisket i Gullspångsälven samt tillsammans med Alvastra, Gudhem och Riseberga även ägde del i fisket i Tingvallaälven (Klarälven) inom Nedre Ulleruds socken. Klostrens rättigheter bekräftas bland annat i ett öppet stadsfästelsebrev utskickat på rättsting i Värmland år 1347. I juni samma år tilldelades kronan äganderätten till bland annat Vänern och alla älvar som rinner in i den så att alla som inte hade särskilda privilegier i likhet med de fyra klostren skulle erlägga en årlig avgift för att få fiska i vattendragen. Olaus Magnus beskriver i sin skildring Historia om de nordiska folken år 1555 Vänern och dess tillflöden: "I dessa floder med färskt vatten fångas stora mängder lax....Till sist må sägas att detta fiske hvarhelst det bedrives, är mycket inkomstbringande, och med den uppfinningsrikedom man alltjämnt nedlägger därpå, blir vinsten för hvar dag som går alltmera betydande".

Skiss över katsa enligt årsboken Fataburen år 1937.

fiskemetod som innebar att man skrämde fisken mot nätet genom att pulsa i vattnet. Namn som Tengårdsholmen och Brösgårdsholmarna innehåller ledet gård som sannolikt syftar på fiskegård (Katsa). En katsa (även kallad katsegård och kase) är ett fast fångstredskap för fisk. Katsan består dels av ett ledverk eller fångstarm av ris, eller störra vinkelrätt utgående från en strand. Ledverket avslutas ute i sjön av en fångstkasse av störra. Revskär väster om ön Köja visar att man fiskat med rev vid skäret och enligt Sahlgren skall man även ha lagt ut not efter slom/nors där. Slom är en värmländsk dialektal variant av namnet nors.

De medeltida omnämningarna kring fisket i Vänern behandlar endast laxen men andra fiskarter fångades också. Exempelvis skattade Olof i Säter 8 marker gäddor för fiske i Fiskawika holma enligt Skara stifts jordebok år 1540. Hemmanet Fiskevik tas upp i jordeböckerna från år 1568 som ett halvt notkast, ett notvarp eller ett fiske.

Det finns en rad exempel på ortnamn på Hammarö som vittnar om fisket såsom Bergkast som utgjort ett notkast vid Skoghall. Ytterligare exempel är Djupkast, Elkast, Klokast, Nykast och Notskär. Att fiska med not innebär till skillnad från fiske med nät att man är aktiv i sitt fiske. Noten dras genom vattnet och tas ihop antingen vid stranden eller i en båt. Det finns även namn som indikerar fiske med nät såsom Näthall och Sättholmen. Ett namn som Näckskottsviken skall enligt Jöran Sahlgren, professor i nordiska språk, visa att man i viken fiskade med skottnät. En

Vad gäller namnet Köja så finns fyra öar inom Hammarö skärgård med denna namnform. Dessa är ovannämnda Köja, samt Söököjan, Svartköjan och Timmerköjan. Dessa öars namn uttalades tidigare med ett tje-ljud. Detta kommer sannolikt av en äldre form av namnet Kidön, i betydelsen en mindre ö. Dessa öar ligger bredvid större öar så som till exempel Östra Söön och Timmeröarna.

Genom läraren och prästen Petrus Magni Gyllenius bevarade dagbok från åren 1622-1667 får man en än vidare bild av det samtida fisket i Vänern. Den 10 april 1640 beskriver han hur han var vid Saxholmen i Ölme och fiskade efter slom (stor nors) och "fick vacker fisk". Senare samma månad var han vid ängarna och "slog gäddor" med ljuster. I juni 1642 är han vid Kummelön i Ölme där det är ett: "mechta skönt katse fiske, att maken icke ähr i Wermelandh.". 1644 var han med två pojkar och metade efter abborrar och mört i Örsholmstjärnen i Karlstad. Året därpå var han vid sin lycka vid Kanikenäset där han satte två ryssjor i sitt katsestöd. Den 16 september 1666 åkte han båt till Lövnäs på Hammarö där han drog ett notkast men fiskelyckan var inte med honom så han fick återvända tomhänt.

Vid mitten av 1600-talet skänker drottning Kristina Karlstads donationsjordar till staden och dess borgare, det kom att visa sig att det inte bara var Karlstad stad som berördes av detta. År 1650 kan man se i domboken över Karlstads häradsrätt att Karlstad stad menar att fisket vid Djupsundet, Gerholmen och Andholmen tillhör staden och inte fiskare från Hammarö. Motpart i frågan är ägaren till Hammars gård som representerar Hammarö. Karlstad stad menar att fisket vid Djupsundet tidigare tillhört hemmanet Djupsundet men att det för 30 år sedan förts över till kungsgården Carlsberg för "herrefiske". Eftersom drottningen donerat staden skulle även det tidigare nämnda fisket tillhöra staden. Då staden ägde hela Tingvallaön skulle även Gerholmen (nuvarande del av Kalvholmen) höra dit eftersom naturen bundit holmen vid samma ö så att det ibland var torrt mellan dessa medan djupet låg mellan ön och Hammarön och det skiljde dem åt.

På samma sätt gjorde Klarälven väster ut skillnad mellan Hammarö och Andholmen (fd Kemifabriken). Staden hävdade vidare att kattsefisket vid Andholmen tillhört Carlsbergs gård medan hemmansägaren vid Lunna fick nyttja ängen på holmen under förutsättning att han aktade herregårdsfisket. Översten vid Hammar menade att Djupsundsfisket var olagligt lagt under Carlsberg utan någon dom. Djupet som skulle säkerställa att Gerholmen hörde till Karlstad låg numera söder om holmen men tidigare hade djupet legat norr om holmen så att skutor och båtar istället gick den vägen. Gården Hammar hade sedan urminnes tid hävdad fiske vid holmen, detsamma gällde Andholmen och senare gården Lund. Rätten beslutade att fisket vid Djupsundet skulle tillkomma gården Djupsundet och att fisket vid Gerholmen skulle tillhöra Hammar medan norra delen lades under staden. Notkasten vid västra och östra sidan av Andholmen skulle vara allmänning men dess äng och katsefiske skulle tillhöra Hammarön.

Fisket vid Skoghall var orsak till tvister under flera hundra år mellan Karlstad och Hammaröborna och år 1683 avgjordes en tvist mellan borgarna och ägaren till hemmanet Lunden. Det beslutades att man skulle turas om att fiska varannan vecka under hela året. 1748 kom man fram till att endast en not för varje helt hemman, totalt 22 notar, alla som inte skattades för fisket skulle uteslutas. "Före klockan 4 om aftonen på söndagar och högtidsdagar må ingen befatta sig med

det ringaste fiskande, antingen i Skoghallssundet eller annorstädes vid vide af 5 daler silvermynt till kyrkan och tingsstämming dessutom.” Karlstad anlade dykdalber och sänkverk för hamnanläggning i Skogshallsådran vilket försämrade fisket under andra hälften av 1700-talet. En dykdalb består av en grupp pålar sammanfästa till ett fundament och för att förtöja eller bära av, det vill säga styra undan, fartyg.

Läraren och prästen Erland Hofsten levde mellan åren 1651 och 1717 och skrev bland annat verket *Beskrifning öfwer Wermeland*. I detta verk finns ett kapitel som beskriver fisket i Värmland. Hofsten berättar om slommen som fångas på våren med not och ryssja. Abborre och gädda fångades med not, katsor, ryssjor och mjärdar under våren. Vid Eriksmässan, i mitten av maj, leker mörten och detta är ett fiske som betalar väl för mödan enligt Hofsten. För många av Hammaröborna utgjorde den torkade mörten basförda, och slog mörtfisket fel innebar det stora svårigheter och betraktades som värre än ett år av dålig skörd. Övrig fångad fisk såldes på marknader i Karlstad och var därför av större ekonomisk betydelse än mörten.

Under sommartid fiskas framförallt gös med not och nät samt ryssjor. Under hösten fångas mycket sik med not och nät. Vinterfisket utgörs främst av fiske efter lake. Hofsten beskriver ett sätt att fånga lake vintertid som han kallar för döfwelakar, vilket innebär att man klubbar laken. Ett fiske som sker på senhösten när isen blivit tillräckligt stark för att bära en karl: ”går folcket ut ther på med en yxa, och hwarest the genom isen se laken gå, ther slå the til på isen med yxen et hårdt slag, hwar af fisken dåfnar och wänder up buken, then the strax upptaga tå the huggit håll på isen”. Vidare nämner han även såtsittning efter lake som också sker om vintern. Såtfisket är en form av vintermete, kunde också ske från båt sommartid, som genomfördes med rev och en järnstav där man fäste ett agn och under denna fanns fyra eller fem krok. När man kände att det var en fisk framme vid agnet ryckte man till och fisken krokades fast.

Fiskets betydelse på Hammarö belyses vanligen genom ett citat från Emanuel Ekman från år 1765 med texten ”Fiske är huvudnäringen på Hammarön, vilken även varit det, som givit anledning till den höga skattläggning, denna socken i jämförelse med andra synes hava”. Ekman var professor och även rektor vid Uppsala universitet men skrev även verket ”Wärmeland i sitt ämne och i sin uppodling” där han ingående redogör för livet i socknarna i Karlstad tingslag och därmed även Hammarö socken. Som underlag använde Ekman frågeformulär som han sände ut till framförallt präster i de skilda socknarna och dessutom besökte han själv de socknar han beskriver i boken. Ekman skildrar ingående kring antalet invånare i Hammarö, de gårdar som finns och vilka näringar som förekommer.

Kring fisket skriver han att alla öns invånare fiskar och att allmäningsfisket är det viktigaste medan vissa gårdar även bedriver enskilt fiske. Allmäningsfisket bedrivs i synnerhet efter lax som fångas med not och även med nät. Enligt Ekman var det betydligaste allmäningsfisket i Skoghallssundet där Klarälven rinner ut i Väneren. ”Mellan den i sundet belägna Uneholmen och det bergiga Hammarölandet hava de det betydligaste notkast, vilket kallas sundkastet”. Fisket vid Skoghallssundet fick endast bedrivas varannan vecka så att inte det skattlagda laxfisket vid Dejeforsen påverkades negativt. I samband med laxens vandringar menar Ekman att så många

som 150-200 personer sysselsatte sig med fisket och att så många som 80 noter kunde nyttjas samtidigt. Det visar att ungefär 30% av öns cirka 750 invånare vid den här tiden var delaktiga i laxfisket. Allmänningsfisket var också alla till gagn, hemmansägare eller torpare, soldater eller inhysejon spelade ingen roll det viktiga var att man hade tillgång till not.

Att fiskeutrustning inte var något som enbart de besuttna införskaffade och ägde visar även bouppteckningen efter torparen Per Jansson vid Ekebol, numera Lundserudstorpet i Skoghall. Bland de föremål som torparen efterlämnade sig fanns bland annat 12 stycken älvryssjor, 5 stycken trearmsryssjor och 6 stycken lokaryssjor. En ryssja med loka har en halvböjd träribba i mynningen. På liknande sätt kan man se att bland de föremål som de avlidna efterlämnar sig utgör fiskeredskap en egen kategori och som merparten av Hammaröborna förfogade över. Enligt en bouppteckning över Britta Andersdotter på Torp utfärdad år 1797 innehåller kategorin fiskeredskap: $\frac{1}{2}$ not, 8 stycken lokaryssjor, Rev och krok, 3 mörtnot, 1 fiskegård (Katsa), 1 bättre lagnät och 2 sämre lagnät. En bouppteckning över Nils Nilsson från Västra Skagene år 1837 beskriver följande fiskeredskap: 1 båt, $\frac{1}{2}$ not med tåg, 9 ryssjor och 100 krokar med rev. Anders Nilsson i Stora Skagene efterlämnar år 1856: 1 Gösnöt, 1 långrev med krok, 1 mörtnot, 2 lagnät, 6 ryssjor, 1 såtkrok och 1 roddbåt. Att fiskeredskapen fått en egen kategori i bouppteckningarna på samma sätt som jordbruksredskap och kreatur visar också på fiskets betydelse under historisk tid.

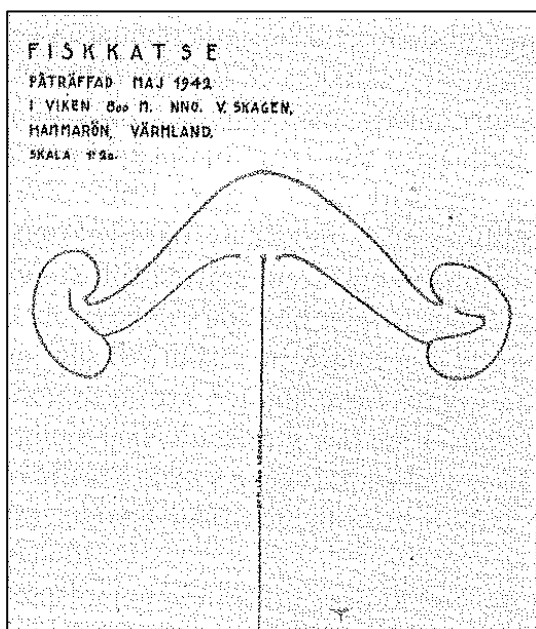

Geometrisk karta över hemmanet Vidön från sent 1600-tal.

Den ekonomiska betydelsen av fisket belyser Ekman genom sin beskrivning av slomfisket: "Slom fås vid Clara elfens utlopp i ryssjor vid Maj månads början, eller strax efter isen afgåt. Den de sällan sälja färsk, utan torka dem i hwalar, uti vilken är 80 slommar, gälde nu 2 daler silvemynt" (vilket motsvarar cirka 100 kronor i dagens penningvärde).

Vidare omnämner Ekman att de boende på Hammarö färdigställer sina egna fiskeredskap, att man köper in hampan och att kvinnor, flickor och pojkar spinner den och binder not, nät och ryssjor osv. Männen slår telnarna av hår och ragg (rep att fästa flöten och sänken) och gör tåg av granrötter och iordningställer redskapen. Enligt senare tids uppgifter ska man istället nyttjat tall vid tillvekingen av tåg. Fiskekläderna utgörs av en grå eller blå vadmalsströja, ett skinnförkläde som är fäst med ett snöre om halsen och ryggen. Förklädet räcker ner till mitt på låret och täcker därmed delvis skinnbyxorna. På fötterna har man ullstrumpor och skor som är skodda så att de kan kunna gå och stå säkert på hala hållar. På huvudet har de en hatt som är nedfälld på båda sidorna.

Fiskets betydelse skildras även genom de geometriska kartorna från 1600-talet. På merparten av dessa kartor över hemman vilka legat i anslutning till vattendrag kan man se utritade markeringar för katsor och/eller ryssjor. Exempelvis kan nämnas att det på kartan över Vidön från år 1697 där det är markeringar för 4 katsor i nuvarande Dingelsundsådran och 3 katsor i nuvarande Skoghallsådran.

Planritning över påträffad katsa år 1942, ur:
Hammarö. En hembygdsbok.

På sockenkartan över Hammarö från åren 1838-39 finns markeringar för fyra katsor vid Tengårdsholmen. Intill tecknen står: "Karsar" och i kartbeskrivningen står det att Västra Hovlanda har "fiske till 4 par karsar i Sättersviken och Sundet med vass, enligt 1697 års karta och beskrivning".

Enligt etnologen Björn Hallerdt skall det även ha funnits katsor i Fiskeviksviken, i Västra Skageneviken, i Helltorpsådran, Kalvbergsviken vid Sättersholmarna och i Storskageneviken. Vid Storskageneviken kunde lämningar efter 5 katsor fotograferas och mätas upp vid lågt vattenstånd år 1942. Den avritade kattsan vid Skageneviken minner till utseende starkt om katsorna på kartan över Vidön till form och utseende. Björn Hallerdt menar att fisket vid stränderna var så allmänt att hemmanen inne på ön inte blev utestängda från strandfisket, fisket i vikar och sund var dock undantaget och tillföll hemmansägaren.

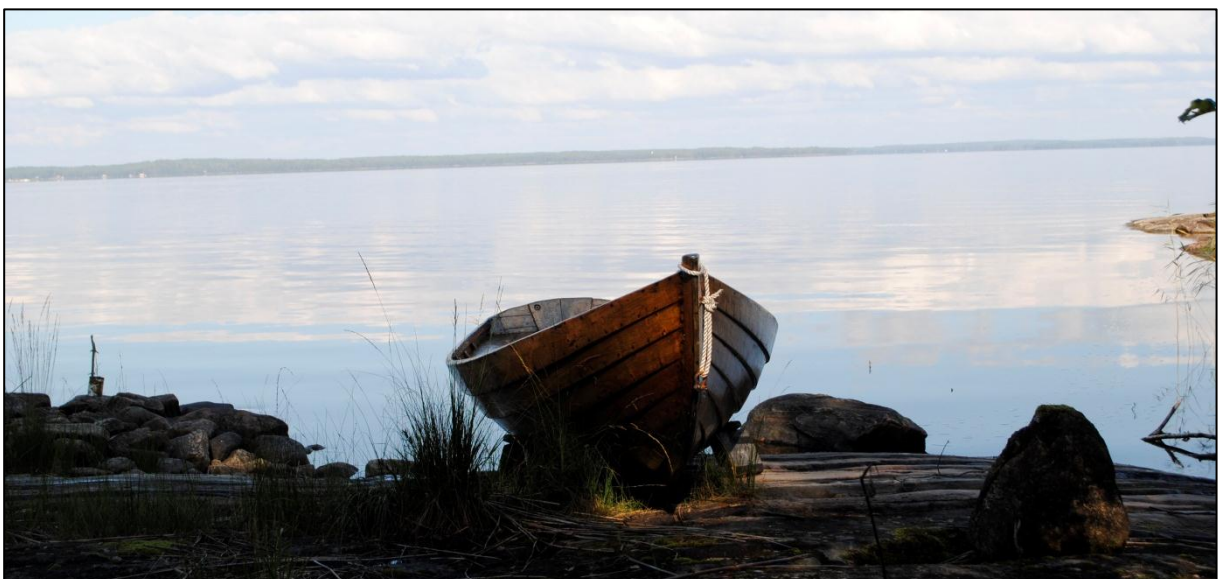
Ett domstolsprotokoll från 1829 gällande fiske vid sundet mellan Skageneviken och sjön Vänern berättar om att Västra Hovlanda har 4 katsor i sundet men även bedriver not och nätfiske i de närliggande allmänningarna. I sundet omnämns även katsor år 1742 då ägarna till Västra – och Östra Hovlanda anklagar brukspatron Abraham Ek för att ha nedhuggit trenne fiskekatsor uti Hovlanda sundet.

Fisket vid Hammarö utgjordes inte bara av husbehovsfiske. Redan under sent 1800-tal kan man enligt husförhörslängden från 1896 se att det fanns yrkesfiskare bland annat på gårdarna

Hallersrud, Hälltorp och Geterud. Fisket bedrev inte heller bara kring Hammarö. Enligt uppgift ska Hammaröfiskarna varit först med att bedriva fiske långt ute på öppna sjön. Det finns också exempel på berättelser om hur Hammaröfiskarna lärde fiskarna i Västergötland att fiska med nya större redskap mitt ute på Väneren. Vid vinterfisket användes isekor som var en liten och lätt samt flatbottnad båt med två bord och avsmalnande för och akter. Mot den flata botten var två långa järnmedar fästade så att ekan kunde dras fram över isen.

Fisket har generat byggnader och andra lämningar i form av bland annat fisklägen. Ett av de största fanns vid Rud. I lagaskifteshandlingarna från år 1850 står att läsa om allmänningarna i Skansviken och Brännäs vid Rud var "gemensamma fiske- och lastageplatser". På 1799 års karta finns inga sådana markeringar, men däremot finns en väg markerad från gården Rud ned till Brännäs vilket skulle kunna indikera att åtminstone fiskeläget vid Skansviken varit i bruk även under 1700-talet. Här var förutsättningarna för notvarp goda då det fanns såväl djupt vatten och en botten som var jämn och slät samt en strand bestående av en berghäll som sluttar ner mot vattnet. I Rud har det funnits tre notvarp som var gemensamma för hela hemmanet. Fiskarna utgick från fiskeläget och här förvarades redskapen i bodar. Redskapsbodarna i Rud ska från början ha varit timrade, men senare ha uppförts med stolp- och brädkonstruktion och täckta med tegel eller vass. Här har också de förhållandevis små och enkla båtarna förtöjts, antingen genom att dras upp på land eller förtöjas vid brygga eller stenpir. Senare har också båthus tillkommit. Uppe på land i fiskelägena fanns även "steggelstan", den plats där redskapen torkades och vårdades. Näten hängdes här upp på långa stänger som lagts i klykor, "stegglor". Förutom fiskebodar fanns också isbingar/ishus för förvaring av is.

Enligt Sahlgren verkar jakten inte ha varit lika viktig för Hammaröborna som fisket varit. Sahlgren hänvisar vidare till Ekman som nämner att det funnits rävar och en stor mängd harar och vargar på vintern. Vidare nämns att det i synnerhet funnits fåglar såsom änder, vildgäss, strandkator och fismåsar men även ett mindre antal tjädrar och orrar. Sahlgren menar att jakten av räv sannolikt varit viktigast eftersom det är det man kan avläsa i ortnamn såsom Rävundet, Rävön och Räggårdsviken (Rävgårdsviken) som enligt honom skall syfta på ett fast fångstredskap för räv. Namn som Andholmen och Anskär vid Mörtskär på Ö Tyes ägor tyder på jakt av sjöfågel.

Inventeringsresultat kopplat till karaktären Fiske och jakt

Pir vid Västerskagsudden.

Naturhamn vid Skagenefyr, brukad av fiskare från norra Hammarö vintertid.

Lämningar efter fisket utgörs bland annat av äldre och yngre gistgårdar, mindre bryggkonstruktioner, stenkistor och rensade stränder i anslutning till fiskebodar och båthus. En gistgård är en torkställning för fiskenät.

I anslutning till en fiskebod vid Västra Skagene finns även ristningar i berget i form av initialer och årtal. Flertalet av bryggorna är förfallna och utgörs idag endast av en samling stenar i strandbrynet. Vid de södra delarna av Hammarö skall det enligt utsago från boende i Västra skagene ha funnits enkla båtplatser i klippskrevor med tillhörande moringar i berget. Dessa båtplatser skall ha tillhört fiskare vid Västra Skagene och Askhult som under vintertid använde dessa för att kunna ta sig ut på öppna sjön när hamnarna längre norrut var infrusna.

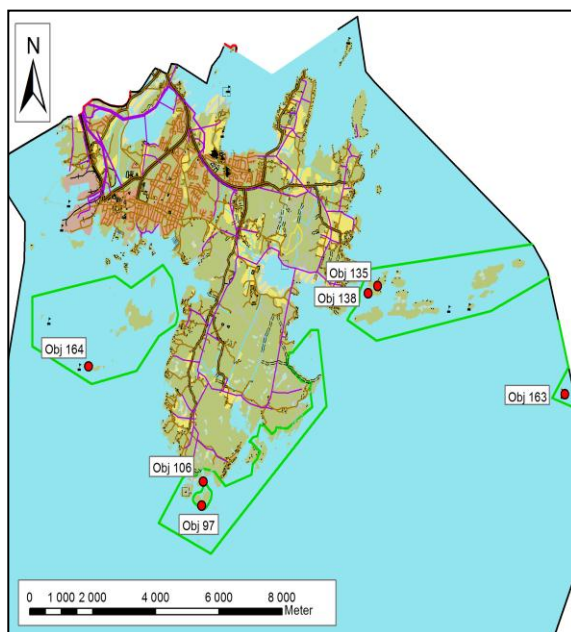
Gistgård vid Fiskviksholmarna.

På de mindre öarna, men även på Hammarön, påträffades tomtningar. Tomtningar definieras i Peter Normans avhandling Medeltida utskärsfiske, såsom en lämning efter en i maritim miljö sannolikt ursprungligen strandbunden byggnad, som utgörs av stenvallar (-murar) vilka omger en eller flera stenröjda, plana eller svagt skålformade ytor. Ställvis kan även jordfasta block eller bergavsatser utföra den invändiga ytans (ytornas) begränsning”.

I Sverige har tidigare tomtningar ansetts vara geografiskt avgränsade till landets väst- och östkuster. Längs dessa sträckor finns något över 2000 registrerade tomtningar. Anledningen torde vara att inga, eller få riktade inventeringar av maritima miljöer tidigare gjorts i Sveriges inland. I det här fallet är endast tomtningar med som tilldelats den antikvariska statusen fornlämning eftersom övriga får anses vara för osäkra till sin karaktär. Endast en tomtning är sedan tidigare registrerad i Sveriges inland och ligger i Arvika, i sundet mellan Glafs fjorden och Kyrkviken. Tomtningar har traditionellt ansetts vara lämningar efter säsongsmässigt nyttjade bostäder, knutna framförallt till fisket men även salfångst och jakt på sjöfågel. På västkusten har man även velat sätta dessa i samband med återkommande sillfångstperioder. Man tror att tomtningarna varit byggda med väggar av stenvallar, kallmurade stenar och att någon form av enklare takbeklädnad förekommit. En teori som stryks genom etnologiska iakttagelser är att man vid varje

Karta över Sverige som visar tidigare kända platser för tomtningar.

Karta över påträffade tomtningar inom Hammarö kommun.

kan därför möjligen höra samman med dessa medan andra har påträffats i områden som snarare torde indikera att dessa kan sättas i samband med ett historiskt fiske. Detta eftersom platserna i sig inte indikerar goda jaktplatser efter sjöfågel, det saknas skär och holmar där sjöfåglarna kunde uppehålla sig, samt att lämningar efter skären/jaktvärn saknas på dessa öar.

besök byggt upp en enkel takkonstruktion med hjälp av åror och segel från den medhavda båten (Von Arbin, 2003). Ett fåtal av tomtningarna är undersökta arkeologiskt och visar att dessa brukats från järnålder fram till 1900-talet och fynden i dessa utgörs i huvudsak av brända och obrända ben, flintor, kritpipor järnföremål och rödgods.

De påträffade tomtningarna vid Hammarö ligger alla utom en (Obj. 106) på de mindre öarna utanför själva Hammarön. Tomtningen på Hammarö är placerad perifert i förhållande till den historiska bebyggelsen och är anträffad i en vik strax öster om Hammarö sydspets. Några av tomtningarna är påträffade i nära anslutning till områden eller platser med skären/jaktvärn och

Tomtning vid skyddad vik på Skallholmarna, objekt 97. Tomtningen är byggd av vallar av stenar vilka omgärdar en något sänkt och stenrensad golvyta. I norra delen påträffades skärvig sten och sot samt kol framkom vid provstick med sond. Fotografi från sydväst, Lars Sjökvist, Värmlands Museum.

Tomtning (Obj. 138) anlagd mot klipphäll vid Sättersholmarna. Tomtningens väggar är byggd i skalmursteknik, ingången flankeras av två vertikalt stående stenar. Fotografi från sydost.

Vid inventeringen påträffades två skilda typer av tomtningar varav den ena utgjordes av vallar av sten medan den andra utgjordes av kallmurade väggar. Tomtningarna är ovala 3x2-4x3 meter stora alternativt runda och cirka 4 meter i diameter med plana eller svagt sänkta golvplan. Huvuddelen har en tydlig, cirka 1 meter bred, öppning i vällen alternativt kallmuren. Några är anlagda i anslutning till hållar så att en av väggarna utgörs av en bergssida. Alla påträffade tomtningar ligger i hållmark mer eller mindre i nära anslutning till vattnet. Deras topografiska placering verkar utgå från antingen närheten till vatten och då framförallt en skyddad vik alternativt ett vindskyddat läge ett stycke från vattnet. En av tomtningarna förefaller, vid en okulär besiktning samt provstick med sond, ha ett spismursröse med kol och sotförekomst. I det här fallet verkar det som om tomtningen fungerat som en övernattningsplats för en eller flera personer.

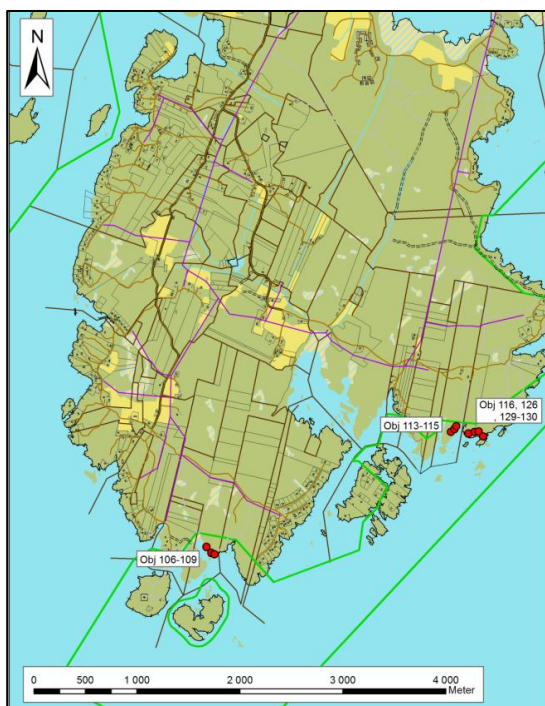
De påträffade skårena/jaktvärnen ligger i anslutning till strandzonerna i den södra och sydöstra delen av Hammarö i typiska utmarksmiljöer. Flertalet av dem ligger i nära anslutning till två tomtningar medan övriga ligger i anslutning till en tomtningsliknande anläggning (Obj 112). Jaktvärnen kan kopplas samman med en fågeljakt i dessa områden, sannolikt har denna bedrivits under 1800-talet men möjligen också under 1900-talet. Enligt 1808 års jaktstadga fick alla jaga på öppna havet (möjligen gällde detta även insjöjakt) och på de så kallade ödeskären som inte tillhörde några hemman, detta gällde även för 1912 års lag till rätt om jakt. Detta kom att leda till en kraftig minskning av sjöfågel och enligt 1938 års lag om rätt till jakt kom jakten att återinföras till kronan.

Skåre/jaktvärn vid Östra Möviken.

Bruzewits beskriver att jakten på sjöfågel under 1800-talet bedrevs på höst och vår på det traditionella sättet i skjutskårar som byggdes av sten ute på skären. I vattnet framför skären placerade man vettar, konstgjorda lockfåglar i trä, vilka förankrades med sänken i botten. Jägaren anlände till jaktplatsen i gryningen för att vara på plats innan sjöfåglarna drog in från havet där de

tillbringade natten. Nämda beskrivningar tycks endast gälla sjöfågeljakt vid väst- och östkusten men torde kunna vara applicerbar vid en stor insjö som Vänern.

Karta över påträffade skåren/jaktvärn inom Hammarö kommun.

De påträffade jaktvärnen ligger i tre grupper om tre till fyra jaktvärn i varje grupp och totalt påträffades 10 jaktvärn i dessa miljöer. I en av dessa miljöer påträffades även äldre, delvis övertorvade, härdar som sannolikt skall sättas i samband med jakten. Lämningarna ligger i nära anslutning till skär och holmar vilka ännu idag är mer eller mindre kala och saknar tydlig vegetation. Skårena består av kallmurade mer eller mindre hästskoformade vallar vilka är upp till en halvmeter höga. Inte sällan har man utnyttjat någon naturlig skreva som man sedan har byggt upp ett skydd kring. Jaktvärnen är tydligt placerade ned mot vattnet.

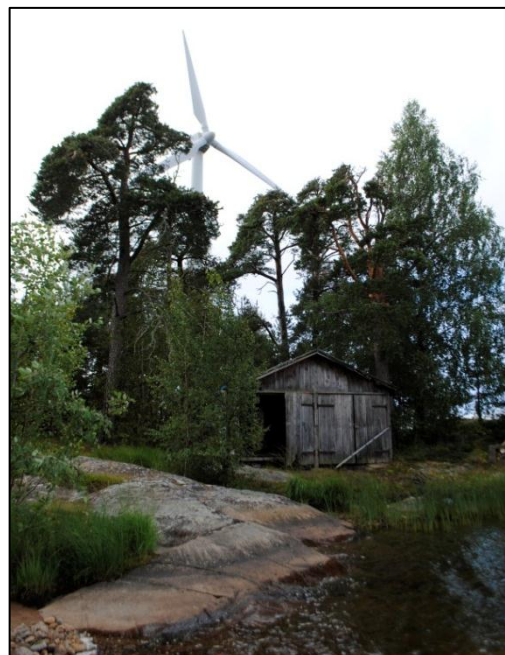

Skåre/jaktvärn vid Östra Möviken.

Samtliga skåren som påträffats låg på mark som tillhörde gårdar på norra Hammarö, såsom Nolgård, Larberg och Östanås. Med tanke på mängden skåren inom varje fastighet, har säkerligen sjöfågeljakten skett som en gemensam aktivitet för gårdarna inom respektive hemman. De påträffade tomtningarna och skårena/jaktvärnen har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde då dessa representerar viktiga näringsgrenar för boende på Hammarö men även för boende runt hela Vänern under historisk tid. Tomtningarna har även en hög forskningspotential såväl på ett regionalt som ett nationellt plan.

Fisket på Hammarö har genererat ett antal mer eller omfattande "fiskelägen" där det fortfarande idag finns byggnader och/eller stenkistor som vittnar om att det här tidigare funnits pিরer eller bryggor. Det största och troligen ett av de äldsta är det vid Skansviken och Brännäs, men även Västra Skagene och Hästviken bör nämnas i detta sammanhang.

De flesta enskilda byggnader som påträffats i den här kategorin verkar vara uppförda under 1800-talets andra eller 1900-talets första hälft. De är alla uppförda av trä i enkla regelkonstruktioner. Båthusen, där båtarna förvarades, karakteriseras av att de ligger med gaveln mot vattnet och att det där finns en stor dubbelpport där båtarna dras in. Mot landsidan finns ofta en enkeldörr. Husen kan ligga ensamma som vid

Ett gammalt omålat båthus strax intill vindkraftverket Lucia.

Boholmen eller några stycken på rad som vid Rud eller Påsudden utanför Hästviken. Även vid det något senare Trumman finns båthus och fiskebodar. Flertalet av dessa är idag ombyggda till fritidshus.

Flertalet av båthusen är klädda med omålad panel, antingen liggande eller stående. Oftast har de relativt flacka sadeltaken belagda med plåt. Undantag med pulpettak finns, t ex på Påsudden. Grundläggningen är enkel med antingen flata stenar eller i undantagsfall gjutna plintar som regelverket vilar på. Golven är antingen rena jordgolv eller så finns ibland lite grus för dräneringen. Den del som vetter mot land är ibland inredd som en sjöbod och kan då vara försedd med fönster och vara något mer isolerad och ha innergolv.

Tre omålade båthus vid Påsudden utanför Hästviken.

Ett båthus av något yngre datum vid Andskäret.

Fiskebodarna ligger ofta en liten bit upp från strandremsan och användes för förvaring av fiskeredskap, men kunde också fungera för övernattning. De bodar vi träffat på är ofta relativt välbevarade och i gott skick. De används många gånger fortfarande för förvaring av olika slag, även om det inte är bara fiskeredskap längre. Det finns också fiskebodar som helt moderniserats eller nyuppförts för att fungera som lusthus eller gäststuga. Men det finns också exempel på gamla bodar, med inventarier, som mer eller mindre förfaller. Exempel på platser där det fortfarande finns fiskebodar är vid Västra Skagene, Fiskvik och Svenshult.

Bykhus och fiskebod i norra delen av Västra Skagene.

Fiskebod vid Fiskvik.

Fiskebodar vid fiskeläget i Västra Skagene.

Fiskebod med flöten av näver, Västra Skagene.

Mindre byggnad vid Hagudden.

Askhultsboa vid vattnet, väster om Svenshult.

Isbingar var viktiga för förvaring av den nödvändiga isen som togs upp under vintern. Isbingar utmärker sig genom sin ovanliga konstruktion med en kombination av ett enkelt stolpverk, skiftesverk och åstak. Stolpverket består oftast av rundvirke där sidorna är klädda med plank på tre sidor och där den fjärde sidan har lösa plankor som kan tas bort och läggas till allt eftersom isblockens antal ökade respektive minskade. I isbingarna träffade vi alltid på rester av de sågspånshögar som östes över isblocken och därmed hade en isolerande effekt.

Bevarade isbingar finns i störst antal vid Rud. Men de förekommer också i Västra Skagene och vid Västerskagsudden. I Västra Skagene finns exempel på senare tids isbingar med en gjuten nedgrävning i backen där is och fisk förvarades övertäckta med sågspån (badplatsen i V Skagene). Vid Rud finns en isbinge som idag är ombyggd till bastu, en oväntad förvandling när man tänker på byggnadens ursprung.

Isbingar i Rud. Den undre ombyggd till bastu.

Isbinge intill en gård i Västra Skagene.

Karaktärsdrag Fiske och jakt:

Fisket har bedrivits mycket länge på Hammarö. På ett flertal platser har lämningar efter tomtningar påträffats som berättar om det äldre fisket på Hammarö och i Vänern. Det finns även spår i form av moringar, ristningar och brygganläggningar samt båthus, fiskebodar och isbingar som nyttjats, och delvis fortfarande nyttjas, vid fiske. En moring är en järnring med en ringbult i järn som är fästad i berget eller ett större stenblock. Moringen har nyttjats som fästeanordning för båtar och/eller fartig. Byggnaderna är enkla med betydelsefulla, ofta omålade och i direkt anslutning till vattnet. Rud med Skansviken och Brännäs samt Trumman, Fiskvik och Västra Skagne utgör exempel på platser där fiske bedrivits och där det fortfarande finns byggnader bevarade. Enstaka byggnader med anknytning till vattnet finns också i form av tvättstugor och bykhus.

Enligt skriftliga källor verkar inte jakten ha haft så stor betydelse på Hammarö. Inventeringen visade emellertid på relativt storskalig fågeljakt i de södra och sydöstra delarna av Hammarö under åtminstone historisk tid. Detta återspeglade sig i lämningar efter sjöfågeljakt i form av Skåren/jaktvärn vilka påträffades i tre grupperingar längs stränderna.

Rester av en isbinge på Västerskagsudden.

Uttrar i fiksläget vid Hagudden.

Torkställning för fiskenät vid Västerskagsudden.

Tomtning vid Näthall.

Karaktär: Sjöfart

Vänern med sin drygt 5 500 kv km stora yta har varit känd för att vara svårseglad. Här finns en blandning av stora djup och grunda områden, trånga skärgårdspassager, flacka sandstränder och stupande klippkust. Den snabbt växlande vinden, de stora vågorna liksom de stora variationerna i vattenståndet bidrog också till att Vänersjöfarten var hårt drabbad av förlisningar och olyckor.

Under 1700-talet växte sjöfarten på Vänern av flera olika anledningar. Bland annat fraktades järn från bergslagen och behov av försvarsberedskap ökade genom planerna på Trollhättekanal och så småningom också Göta kanal. Allt fler som inte kände de förrådiska vattnen trafikerade nu Vänern, något som förstärkte behovet av en kartläggning och utmärkning av farleder.

Under 1700-talet genomförs en uppmätning av Vänern. År 1761 inleds ett kartläggningsarbete som står färdigt år 1765 vilket resulterade i en mängd sjökort över hela Vänern, för Värmlands del handlar det om 22 stycken sjökort vilka påvisar segelleder, sjömärken, naturhamnar men även fiskelägen och annan sjönära bebyggelse. 1773-34 beskriver Nils Maelius Vänern och år 1788 utkom Johan Nordenanckars tre sjökort över hela Vänern. I början av 1800-talet skapades även verket "Hydrografisk beskrifning öfver Wenern" i vilken segelleder och hamnar ingående beskrivs.

I Maelius kartbeskrivning från år 1773 stå bland annat:

"Såsom skepparne, hvilka i Wenern föra skutor, icke vant sig vid att bruka Copmas, så äro Land-Känningar deras endaste vägledare och fördenskull så mycket nödigare. Väl äro Kummel eller Stenrösen, med en stång uti, på många ställen upreste; men som de ofta af Stormväder ramla omkull och blifa til ändamålet onyttige, så borde upbyggas fastare....."

1799 bildades "Fonden för seglationens förbättrande å sjön Wenern", den organisation som efter 1899 kom att kallas Vänerns Seglationsstyrelse. Den första fyren i Vänern är den som uppfördes vid inloppet till Skoghalls hamn år 1803 (eller 1804), alltså det som idag är Skoghalls fyr. Som Vänerns fjärde fyrplats tillkom Sättersholmens fyr kring 1840. År 1878 fanns det 38 fyrar inom Seglationsstyrelsens förvaltning, vilka sköttes av 29 fyrvaktare. 1936 var antalet fyrar 70 st, vilka sköttes av 37 fyrvaktare. I och med att Seglationsstyrelsen avvecklades sommaren 2004 övertog Sjöfartsverket skötseln av fyrarna.

En stor del av seglationen skedde till de större kustbundna städerna i Värmland såsom Karlstad och Kristinehamn. Karlstad hade fram till 1838 tre hamnar varav två låg i Karlstad medan den tredje låg vid Skoghall. Hamnarna i Karlstad låg tidigare vid nuvarande Residenstorget (Västra hamnen) samt vid nuvarande Norra Strandgatan (Östra hamnen). Hamnen vid Strandgatan finns inte omnämnd i några stadsmonografier men finns med på en stadskarta från år 1770, delar av hamnen har även påträffats vid arkeologiska undersökningar i området år 2013.

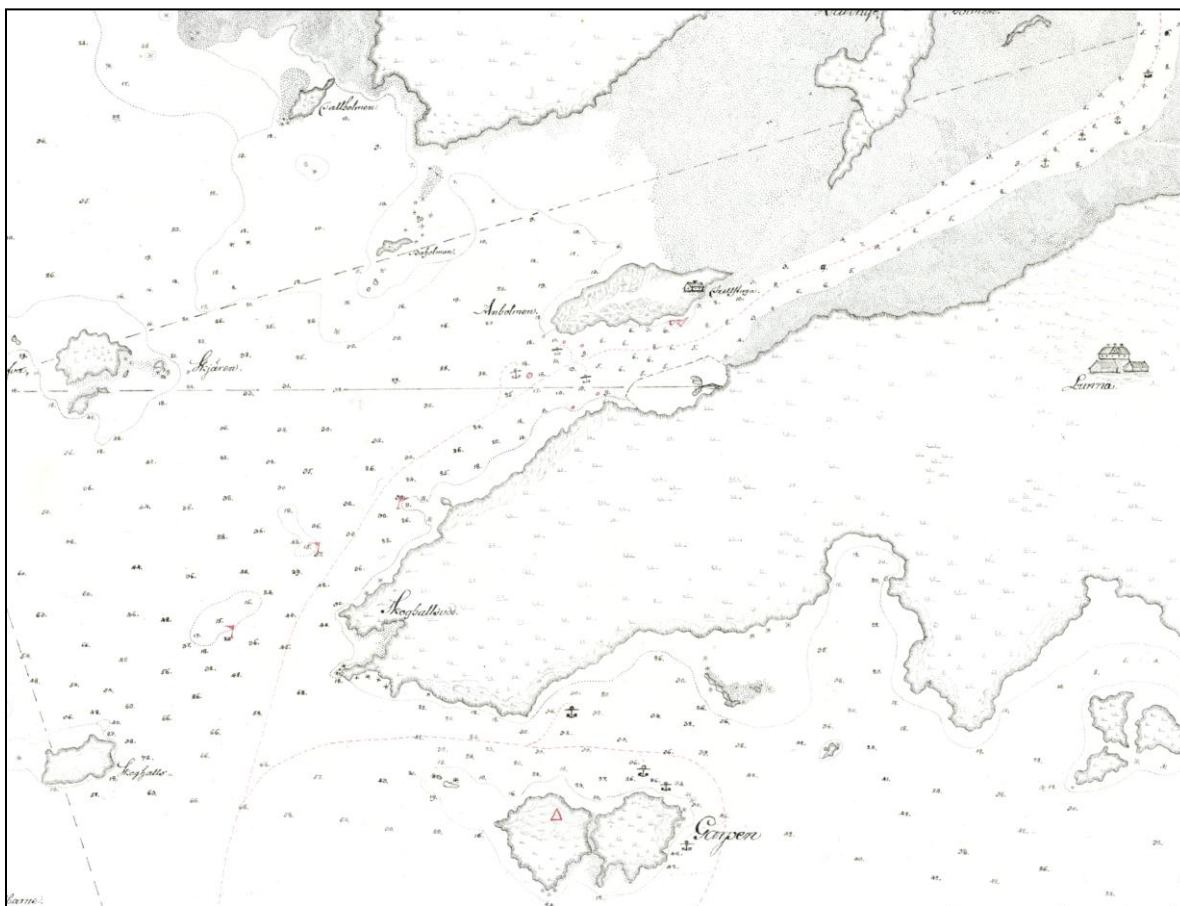

Den påträffade kajen från 1700-talet vid dagens Norra Strandgatan i Karlstad, cirka 100 meter från dagens älvkant. Foto Ellinor Forssell, Värmlands Museum 2013.

I huvudsak verkar den västra hamnen, den vid Residenstorget, varit den som brukats mest frekvent och under längst tid. Vilket sannolikt berodde på att Karlstads yttre hamn för de större mer djupgående båtarna låg vid Skoghall. Transporten av varorna mellan Skoghall och den västra hamnen sköttes med flatbottnade båtar vilka drogs fram av båtkarlar som var organiserade i ett skrå under ledning av en båtålderman. Trälvägen som låg på östra sidan av Skoghallsådran och västra älvgrenen var i bruk till dess att järnvägen Karlstad-Skoghall öppnades för trafik år 1915. Enligt en karta daterad till år 1825 över dragvägen mellan Karlstad och Skoghall är ett färjeläge markerat vid Sutterådran. Färjan över Sutterådran var i drift fram tills det att Jakobsbergsbron färdigställdes 1929. Från år 1829 finns uppgifter om att det även byggts en färja vid Djupsundet.

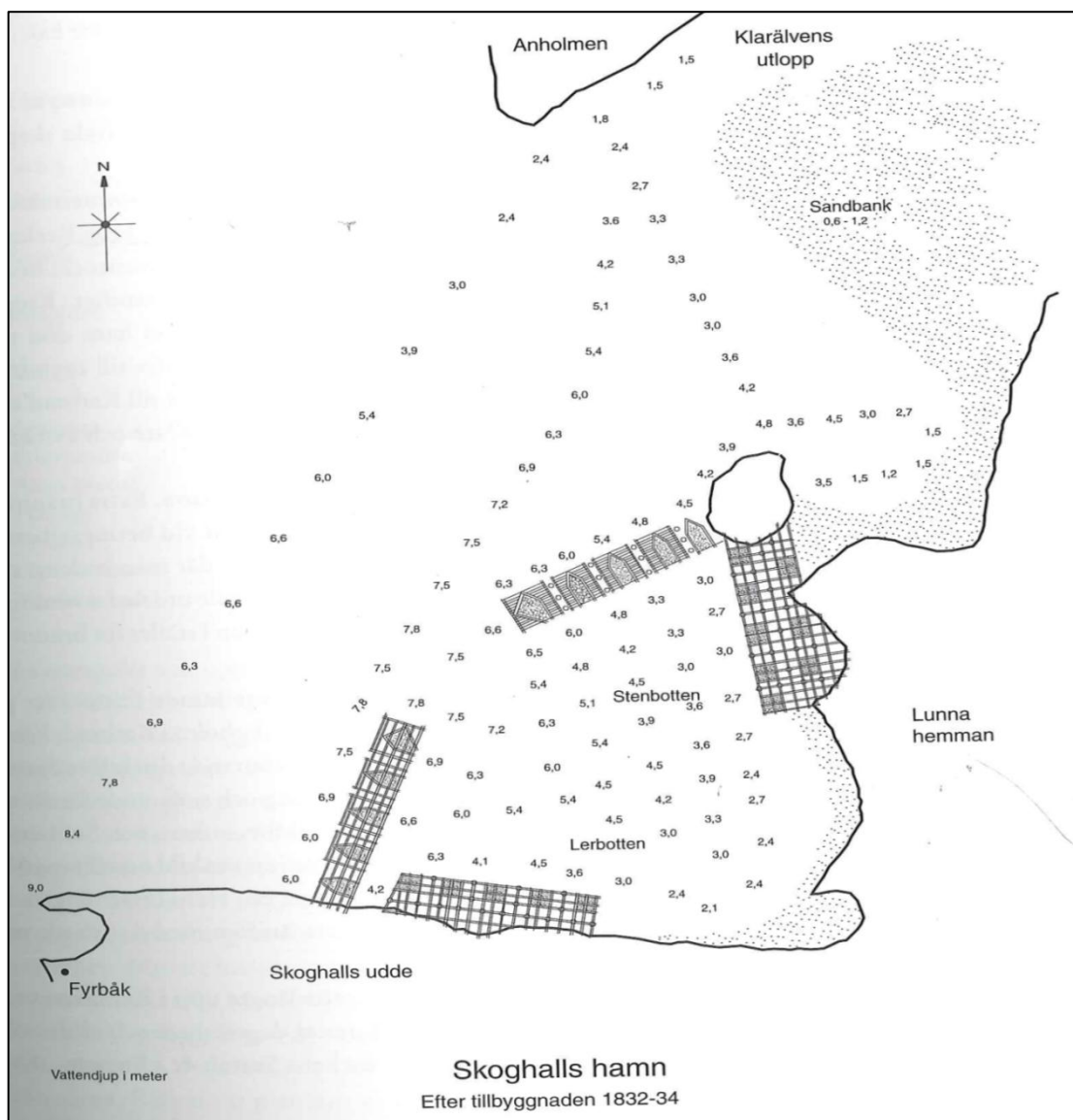
Flertalet av de båtar som fraktade varor från och till staden ägdes av borgarna i Karlstad och dessa skutredare hade i stort sett monopol på de viktiga järntransporterna. Allmogens båtar var begränsade i storlek och fick endast användas för transport av egna varor eller för köp av produkter för eget bruk. Dessa begränsningar i allmogens handel och sjöfart togs bort år 1832.

Hamnen i Karlstad och Skoghalls hamn omnämns i den beskrivning över Sveriges sjösystem och vattenvägar som sammanställdes av Gustav Wasas sekreterare Rasmus Ludvigsson 1559-1560 vilken anger "Skoghal och Tingualle" som hamnar vid Vänern och avståndet mellan dem anges vara cirka 7-9 km. Detta är ett synnerligen tidig omnämnande av hamnarna vilket visar att dessa varit i bruk innan Karlstad får sitt stadsprivilegie år 1584. Anledningen till stadsbildandet var att söka få kontroll över den viktiga järnhandeln och troligtvis har det redan före år 1584 bedrivits handel av bland annat järn vid dåvarande Tingwalla och Skoghall.

Skoghalls hamn år 1785, enligt kartan så finns det en tullstuga på Andholmen. På sjökortet kan man även se ankringsplatser mellan Andholmen och Hammarö samt en bit upp i Skoghallsådran. Vid Garpen söder om inloppet till Skoghall finns en naturhamn med ett kummel markerat som en röd triangel.

Hamnen vid Skoghall låg vid An- eller Andholmen och bestod av några enkla stenkar och dykdalber. Hamnen var liten och oskyddad för vindar och 1787 klagas det över att hamnen var "trång och liten, så att fartygen lider märkelig skada och olägenhet av den myckenhet av timmer som där i skutor lastas". Det finns också flera uppgifter om båtar som förliste i hamnområdet med sin last av bland annat sill, havre och timmer. Under 1800-talet fanns det en krog och ett varv på Anholmen vilket står omnämnt i en annons i Nya Wermlands tidningen år 1840 då Vidö gård och Anholmen utbjöds till försäljning: "På egendomen finns ett nyligen anlagt skutvarv samt repslagarbana. Till egendomen hör större delen av hamn och lastageplatsen Skoghall, varest äro anbragte timmerlänsor, dykdalber och lastbryggor samt uppförande två krogbyggnader, två barracker samt andra hus...". Karlstads stads intresse för Skoghall försvann i och med anläggandet av den nya hamnen i Karlstad år 1838.

Översiktsbild över Skoghalls hamn vid Lunna år 1832, efter ritning i Stjernlöfs verk "Transporter på Klarälven". På bilden ser man hur stenkar eller stenkistor ligger till grund för de kajkonstruktioner som omgärdat hamnbassängen.

Slipen och båtar i Hästviken.
Foto förmedlat av Skärgårdsmuseet. Fotograf okänd.

Enligt Marelius skall det ha funnits ett varv vid Skoghall redan år 1770. Senare fanns det ett varv vid Skoghall där Uddeholmsbolaget tillverkade båtar såsom bland annat "Skoghallsverken" och "Skoghall I-VI". Enligt Christer Westerdahl, professor i marinarkeologi, skall det även ha funnits varv vid Edsviken och Västra Skagene. Upplysningarna kring varven kommer från en av Westerdahl framtagen lista över varv i Vänern vilka omnämns i hans verk "Vänern". Vi har emellertid inte träffat på några kart- och/eller arkivuppgifter som skulle kunna belägga dessa uppgifter.

Även vid Hästviken fanns ett varv och mudderverksamhet under perioden 1950-70-tal.

Hamnen vid Skoghall kom senare att flyttas till Lunna där brukspatron Christian Beckman iordningställde en hamn för transport av bland annat timmer. 1832 köpte Uddeholms verkens disponent Waern på Hammarö den egendom där nuvarande Skoghallsverken ligger och uppförde år 1855 en ångsåg på platsen. I samband med detta uppförde han även en hamn för utskeppning av tackjärn.

Från 1867 finns en beskrivning över Skoghalls hamn i Kungliga bibliotekets sjöväsende lots och fyrar där hamnen beskrivs vara belägen mellan Vidön och Hammaröns västliga udde. "Hamnen bildas av två uppbyggda hamnpirer varav den ena är under uppbyggnad. Vid norra delen av hamnen finns en 475 meter lång tråkaj vid vilken djupet är 2,5-3 m och vid vilken endast pråmlastning från där liggande brädgårdar sker. Vid södra delen av hamnen finns bryggor till en längd av 200 meter vid vilka djupet är 2,5-3 m. Fartyg som har ett djupgående av 4 meter kan inlöpa i hamnen och dessa fartyg skall alltid ligga förankrade i mitten av hamnbassängen. I hamnen skeppas träprodukter ut och kol skeppas in. "

Häradsekonomska kartan med hamnen i Skoghall utritad år 1883-95. På kartan kan man se den 475 meter långa tråkajen samt den ovan beskrivna hamnbassängen.

I Vänern förekom en betydande bondeseglation av varor som spannmål men även varor i form av ved, bräder, tjära och kol. Handeln skedde i huvudsak i små roddbåtar och snipor med prisegel.

På Hammarö kom man enligt Christer Westerdahl emellertid att förbli fiskare vilket förklaras med den goda tillgången på framförallt lax samt närheten till Karlstad där fisk kunde avsättas. Sedan tidigare finns en registrerad båtlänning, uppdragsplats för båtar, och hamnanläggning registrerad i FMIS i Sättersviken (RAÄ 78 och 79) vilka skulle kunna kopplas samman med gårdarna i närheten av viken.

Båten "Express" fotografi år 1910. Hammarö hembygdsförenings arkiv.

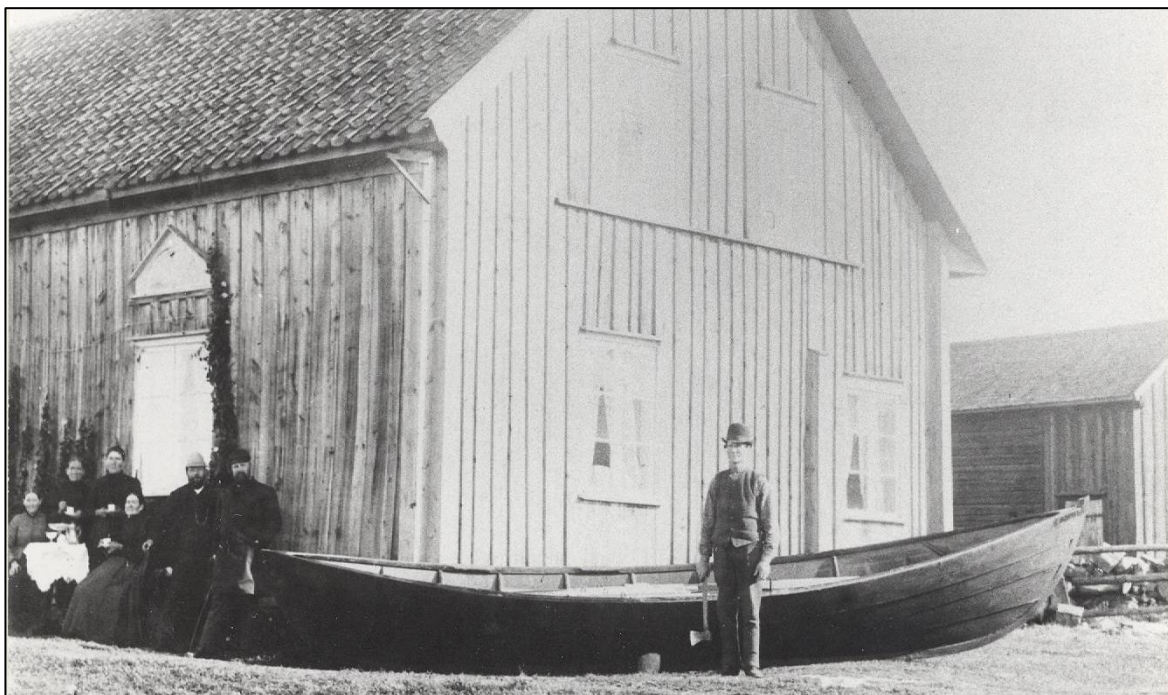
Det var inte bara varor som skulle transporteras mellan Hammarö och fastlandet. I slutet av 1800-talet kom Karlstad ångslupsaktiebolag att anskaffa en ångbåt "Tingwalla" som trafikerade mellan Karlstad och Hammarö. Några år senare införskaffades ångbåten "Express" vilken hade en liten aktersalong där en del av de ombordvarande kunde söka skydd. Båten var även byggd för isbrytning och kunde alltså trafikera Hammarösjön även när isen börjat lägga sig. 1914 beslöt Hammaröborna att införskaffa en egen båt "Hammarö" som sattes i trafik parallellt med "Express".

En del av trafiken gick också till den välkända Tynäsrestaurangen som etablerades längst ute på Tynäsudden någon gång på 1880-talet. Restaurangen som drog långväga gäster var i bruk nästan 100 år fram till att den brann ned till grunden 1979.

På Hammarö har inga direkta varv förekommit för tillverkning av de båtar som fiskarna på ön nyttjade vid sitt fiske. Den så kallade Hammarösnipan, en båt som hammaröborna själva tillverkar, är enligt Ekman värda cirka 9 daler silvermynt i mitten av 1700-talet vilket motsvarar cirka 500 kr i dagens penningvärde. Vidare nämner han att merparten av den fisk som fångas säljs i Karlstad.

Enligt Björn Hallerdt fanns det särskilda båtbyggare på Hammarö, varav han nämner två vid namn, såsom Gustav Olsson i Hovlanda (1827-94) och Karl Svensson i Västra Skagene (f 1869). I en artikel i Karlstad tidningen från år 1944 firas jubilaren Karl som då fyller 75 år. I artikeln nämner man att båtbyggaren säkerligen tillverkat ett par hundra båtar av den sorten som håller även om Vänern är i högsta uppror. En summa som får anses anseelig men som kan stämma eftersom Gustav Olsson enligt uppgift skall ha haft så många som 8 snipor under produktion på en och

samma gång. Enligt uppgifter användes inga egentliga verkstadslokaler eller slipar utan istället byggdes båtarna på logen eller liknande. Båtarna byggdes av gran och några mallar användes inte vid byggandet av sniporna. Från slutet av 1800-talet tillverkades även snipor med roder vilka användes vid segling. Ibland kunde båten även rustas med två master och båtarna var då rustade med sprisegel samt eventuell fock. I samband med det öppna fisket med utter som infördes under 1920-talet började man använda större och ruffade båtar med kojplatser för två personer.

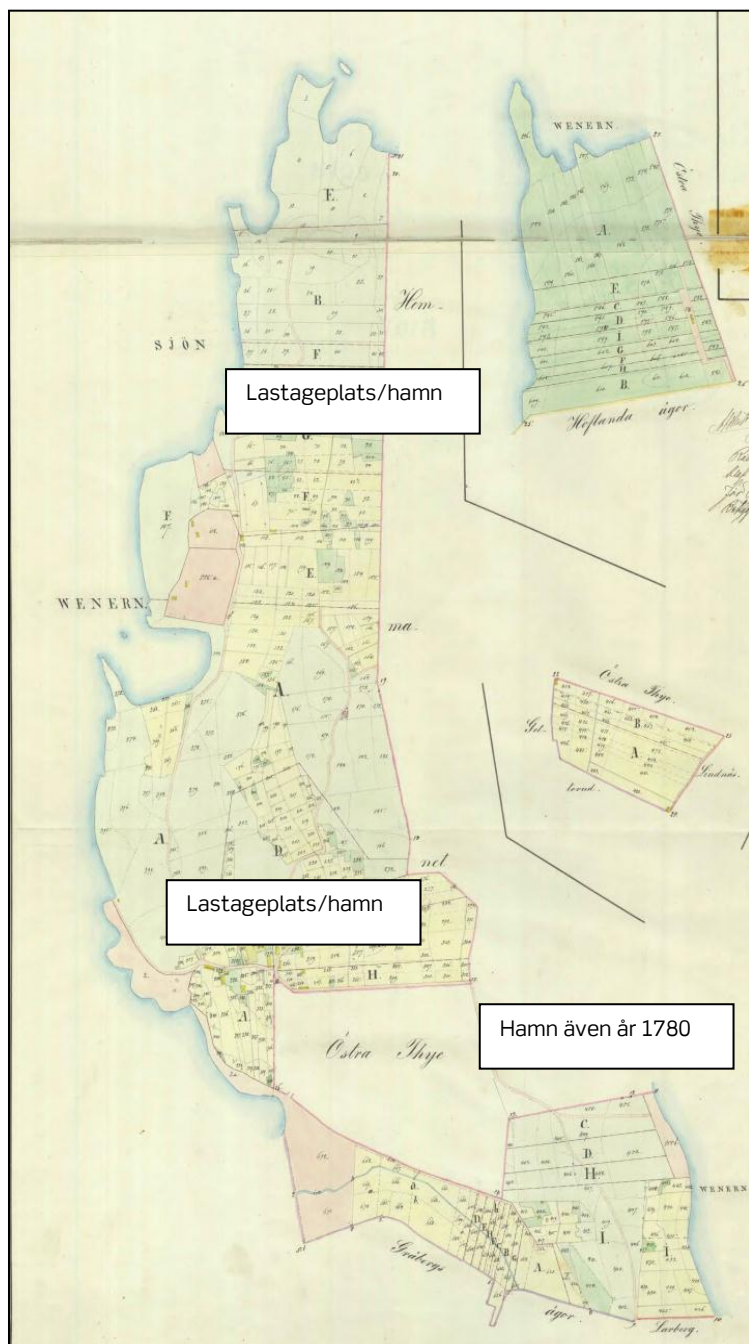

Båtbyggare Gustav Olsson, Västra Hovlanda med en Hammarösnipa under byggnation. Hammarö Hembygdsförenings arkiv.

I en inventering av Vänerens fyrar, publicerad år 2000, finns 13 stycken fyrar i Hammarö kommun omnämnda. Av dessa är tre stycken fyrvaktarstugor; Hammarö Skage fd fyr, Sättersholmens fd fyr och Söökojans fyr. De är alla tillkomna under 1800-talets andra hälft och består av ett bostadshus som har eller har haft ett fyrtorn på taket. De är alla unika anläggningar med olika förutsättningar, underhållsbehov och utvecklingspotential. Byggnaderna utgör små maritima miljöer med stora kulturhistoriska värden. Det finns också ett flertal fyrar i vattnet och på land. Dessa är av olika åldrar och har berättat om sjöfartshistoria från olika tider.

Fram till 1800-talets början var koleldade fyrar vanliga. Så småningom tog oljelamporna över, för att under slutet av 1800-talet ersättas av fotogenlampor. En variant på fotogenlampan var luxljuset (fotogenglödljus, 1902), där ljuset kom från brinnande fotogengas. Gas som ljuskälla användes redan under 1800-talet men först med AGA-ljuset (1906) och Dalénljuset (1909), ett gasglödljus baserat på acetylengas, slog gasen igenom. På 1920-talet kom de första eldrivna fyrarna. Sedan 1980-talet är solenergi en vanlig energikälla. Idag har de flesta fyrarna släckts då de ersatts av GPS navigering i båtarna. En viktig del av Vänerens maritima kulturarv riskerar därmed att försvinna.

Inventeringsresultat kopplat till karaktären Sjöfart

Laga skifteskarta över hemmanet Västra Tye år 1853.

De historiska beläggen samt de bevarade komponenterna bidrar tillsammans med sentida sjöbodar små maritima kulturhistoriska miljöer.

Vid inventeringen påträffades framförallt mindre hamnar vilka ligger i anslutning till äldre bebyggelse såsom torpmiljöer, gårdar och fiskebodar, båthus. Dessa utgörs av bryggor anlagda på stenkistor, flertalet är idag raserade och endast stenen är synlig. Flera hamnanläggningar återfinns på historiska kartor över de skilda hemmanen vilka ligger på Hammarö genom att de omnämns som båtstäder, landstöd, fiskelägen alternativt fiskeplatser.

På en storskifteskarta över hemmanet Västra Tye från år 1780 omnämns en båtstad (hamn) längs östra sidan av Tyehalvön. Under 1800-talet har ytterligare lastage- och båtplatser tillkommit på västra sidan av Tyehalvön enligt laga skifteskartor över hemmanet.

Vid den norra lastageplatsen enligt 1853 års karta över hemmanet Västra Tye, finns idag en äldre sjöbod och spår av en äldre utfyllnad som sannolikt fungerat som kajanläggning. På platsen finns även en modernt iordningsställd sjöbod samt moderna bryggkonstruktioner.

Sjöbodar vid Västra Tye.

Karta över nothänge vid Hallen.

Av de tidigare nämnda lastageplatserna/hamnen kan lastageplatserna uppvisa spår av den tidigare verksamheten. Den äldsta belagda hamnen ligger idag inom en samfällighet där man valt att markbereda hela ytan och inga spår efter den äldre hamnen finns därför på platsen.

Enligt laga skifteskartan över Västra Skagene finns ett landstöd (hamn) norr om gårdarna vid hagen. Enligt delningskartor från 1902 finns nothängen (fiskeplatser) där det idag finns fiskebodar vid viken vid Västra Skagene. Dessa miljöer har mer ingående beskrivits i karaktären fiske och jakt. Vid Fiskvik fanns enligt laga skifteskarta år 1855 ett fiskeläge samt en båtplats tillsammans med en sand- och lertäkt.

Vid Västra Skagene finns två fiskelägen med tillhörande bryggor vid platserna för nothängen enligt 1902 års delningskartor. Den södra av dessa används fortfarande till och från av fiskare vid Västra Skagene och här anordnas årligen löjans dag av Hammarö fiskeriförening då den fångade fisken iordningställs och bjuds ut till den besökande allmänheten. Det är således en högst levande kulturmiljö där den immateriella kulturen kring Hammarös historiska fiske lever vidare genom sammankomster och muntligt berättande. Vid Fiskvik men även vid fiskeläget vid Trumman finns idag småbåtshamnar där båtar av alla de slag är talrika under sommarhalvåret. Detsamma gäller vid Lövnäs där en större anläggningspir även fanns på 1800-talet.

I övrigt påträffades enstaka bryggfundament och eller strandskoningar av varierande slag som låg i vikar nära hemman så som Ången och Västra Takene. Dessa går inte att koppla till någon idag känd verksamhet men har sannolikt utgjort lastageplatser eller hamnar till dessa hemman. Vid Östra Söön och närliggande mindre öar påträffades bryggfundament i samband med sandtäkter på öarna.

Piren i Skoghalls hamn.

En av hamnanläggningarna skiljde ut sig från de övriga genom dess storlek och byggnadsteknik, det gäller den pir med pollare i sten som ligger vid Skoghallsverken. Det är sannolikt rester efter delar av den hamn som återfinns på en karta från år 1838, men även på häradsekonomiska kartan från år 1883-95.

Kummel med rest av vitmålad träpåle på Svartskär.

Vid inventeringen kunde vi konstatera ett flertal lämningar efter sjömärken i form av kummel. Vi kunde fastställa två olika typer av kummel, det ena i form av ett postament/fundament med eller utan stång medan det andra är format som en kon. Båda typerna är kallmurade och har sannolikt varit vitmålade. Vid Svartskär, ett litet skär i anslutning till inloppet till Skoghall, påträffades ett postamentliknande kummel med delar av en erroderad stång. I de hydrografiska beskrivningarna över Väneren från tidigt 1800-tal återfinns detta kummel i texten: ”-längre inn, mitdt i farwattnet ligger en liten klippa kallad Swartskär, hwilken är utmärkt med 2:ne whita kumlar, den ena med whit tafla och stång”.

Kummel vid Timmerkojan.

Exempel på konformat kummel i Lurö skärgård. Foto: Hans Olsson, Värmlands Museum 2013.

Vid Timmerkojan skall det också ha funnits ett kummel enligt beskrivningarna över farleder och hamnar i Vänern. Vid inventeringen påträffades ett konformigt kummel (Obj. 162) som möjligen skulle kunna representera kumlet i beskrivningen. De konformiga kumlen stämmer i övrigt mycket väl med de markeringar för kummel som återfinns på de historiska sjökorten från 1700-talets andra hälft. På dessa kartor finns röda koner markerade för sjömärken. Vid en specialinventering utförd i Lurö skärgård 2013 påträffades ett intakt kummel med tydlig konformad siluett.

Hammarö Skage fd fyr 1872

Skagens fyr ligger på Storholmen vid Hammarö sydspets. Den är uppförd som fyrvaktarbostad 1872, men förlängd och ombyggd i början av 1900-talet. Kring år 1900 fanns här en av fyra kvinnliga fyrvaktare i Väneren, Stina Andersson. Fyren släcktes 1932 och fungerar sedan dess som sjömärke. Stenröjda marker kring huset visar på gamla odlingslotter. Här finns också ekonominbyggnader som troligen är samtida med bostadshuset. En båtbyggare har varit verksam här, rester av hans verksamhet finns strax nordöst om fyren. Fyrvaktarbostaden är en timrad byggnad i en våning med faluröd lockpanel på tre sidor, mot söder är panelen vitmålad. Även snickerier som dörrar, fönster från 1800-talet, taktassar och veranda är vitmålade. På det skifferklädda sadeltaket finns det vita fyrtornet. Den välhållna fyrplatsen ägs sedan 1930-talet av Intresseföreningen Fyrtornet. Platsen har stort kulturhistoriskt värde som en av Vänerens främsta bibehållna äldre fyrmiljöer.

Skoghalls fyr 1851

Första fyrplatsen fanns här redan 1803 (ev 1804). Det nuvarande tornet uppfördes 1851 och ombyggdes 1897. 1916 insattes en Dalénapparat med AGA:s tillverkningsnummer 1. Elektrifierad 1935. Moderniserad el-drift 1993. Det tre våningar höga konformade fyrtornet är klätt med vitmålad träpanel. Tornet visar på Vänerens fyrbyggnadshistoria med tyngdpunkt på 1800-talet och tidigt 1900-tal. Fyren har synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

Sätersholmens fd fyr 1840-tal, Västra Långholmen

Fyren planerades redan på 1830-talet, men tillkom först på 1840-talet. Den nuvarande byggnaden som uppfördes 1876, fungerade som fyr fram till 1938 då den nedsläcktes. Den timrade fyrbyggnaden har skiffertak, faluröd träpanel och en vit plåtgavel mot vattnet. Fyrtornet saknar lanterninen. Här finns också en oljebod och en ekonomilänga i faluröd panel och natursten. Byggnaderna förmedlar ett gott helhetsintryck av ett fyrvaktarboställe från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Anläggningen ägs av Karlstad kommun och nyttjas av Karlstads sjöscouter. Platsen är av stort kulturhistoriskt värde som en av Vänerns bevarade gamla fyrplatser och skärgårdsbosättningar.

Söökojans fyr fd fyr, 1860

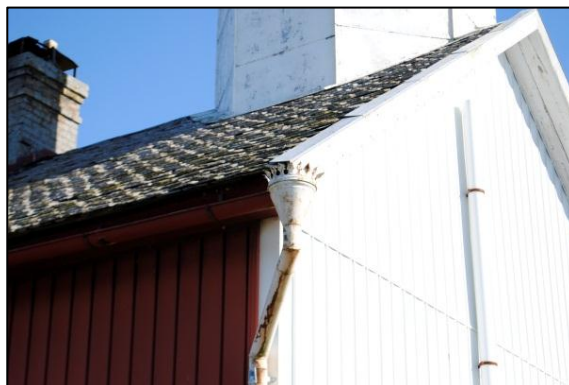
Söökojans fyr med fyrvaktarbostad byggdes 1860, och fungerar som den stora inseglingsfyren mot Karlstad.

Den nuvarande timrade fyrvaktarbostaden uppfördes 1911 på platsen för ett äldre hus. Byggnaden i 1½ plan är idag klädd med plåt (tre röda och en vit sida). Det skifferklädda sadeltaket kröns av en fint murad skorsten av gult tegel. Fönstren är från 1900-talets mitt, medan de vackra stuprörstrattarna till vattenavrinningen är av äldre datum.

På platsen uppfördes också ekonomibyggnader, bland annat ett uthus och en jordkällare med skifferklätt sadeltak. Den mest kände fyrvaktaren var Anders Petter Andersson. Han bodde och verkade på ön mellan 1900 och 1940.

Samtliga byggnader är i behov av renoveringsåtgärder, något som bör ske med hänsyn till de kulturhistoriska värden som finns. Platsen är av stort kulturhistoriskt värde som en av Vänerns bevarade gamla fyrplatser och skärgårdsbosättningar.

Hammarö fyr 1932

Fyren ligger norr om Hammarö kyrka och anlades 1932. Den består av ett litet järntorn på betongsockel, samt en stor vit trätavla med röd mittlinje. Drevs tidigare med gas, men är nu elektrifierad. Fyren, som ligger strax intill det stora fornlämningsområdet vid Hammar, tillhör Vänerhamn AB.

Klackens fyr 1961

Vid undervattensgrundet mitt i Vätern låg en lysboj mellan 1926 och 1961. Idag utgörs fyren av en kassunfyr med typiskt smalt "torn" av massiv betong, kur av plåt och stege och räcken av järn. Typisk för 1950- och 60-talens kassunfyrar långt ute på öppet vatten. (Ej besökt, bild saknas.)

Märrholmens fyr 1895-1910

På Märrholmen står en vit fyr från 1910. Den första fyren på platsen byggdes 1895, men ersattes 1910 av den ca 7,5 m höga fyren. Den har en vitmålad förrådscur av trä och en för 1910-talet tidstypisk hög rund lanternin. Lanterninen är tillverkad av Seffle Mekaniska Verkstad 1910. Fyren har ett kulturhistoriskt värde och är ett bra exempel på ett tidigt mindre järntorn i norra Vätern.

Skoghalls Svartskärs fyr 1956

Den vit/svarta kassunfyren som står på ett undervattensskär vid Svartskär tillkom 1956. Den fungerar som en ledfyr till Skoghall och är en av de första kassunfyrarna i Vänern. Fyren har kvar sin 1950-tals karaktär.

Skoghalls hamns fyr 1920

Fyrplatsen inrättades vid Saltkajen 1920, längst ut på den långa piren. Fyren utgörs av ett rödmålat järnstativ med en plåtcylinder och en lykta. Ägs av Akzo Nobel. (Bild saknas.)

Kattungens fyr 1954 - riven

Denna fyr anlades 1954 för insegling mot Skoghalls hamn. Platsen ligger på skäret Kattungens söder om Skoghall. Vid den nu genomförda inventeringen återfanns inte fyren. I inventeringen av E Holmström 2000 angavs att fyren i sin enkelhet var ett värdefullt som exempel på en mindre ledfyr från efterkrigstidens vänersjöfart. Beskrevs då som en fyrbyggnad med vitmålad träkur och en 7 m hög fackverksmast helt intakt sedan 1950-talet. (Bild saknas)

Drottninggrundets fyr 1961

Fyrplats vid Söösundet anlades 1969 som ledfyr genom Hammaröskärgård. Utgörs av en rödmålad kassunfyr med vitt bälte.

Bockskärs fyr 1962

En enkel fyr anlagd 1962 som fungerar som ledfyr. Eventuellt den första i Vänern som försågs med solpaneler. (Bild saknas)

Timmerkojans fyr 1962 - riven

Vid Timmerkojan fanns både kummel och fyr. Fyren från 1940 bestod av en enkel fyrbyggnad av vitmålad plåtkur med mast och lykta. Den fungerade som ledfyr in till Söökojans fyr norr härom.

Karaktärsdrag Sjöfart

Det förefaller som om flertalet av de hemman som legat på Hammarö anlagt en egen hamn/lastageplats. I kartmaterialen skiljer man mellan hamnar, båtstäder, landstöd och lastageplatser och sannolikt är det i många fall olika namn för en och samma sak men det kan troligen även återspegla skillnader i utformande och funktion. På flera platser har större kajanläggningar påträffats vilket indikerar att åtminstone några av hemmanen haft något som kan liknas vid en lastageplats. I de här fallen vore det kanske inte helt fel att kalla dessa för gårdshamnar vilka brukats i samband med en äldre bondeseglation i området. Möjligen i samband med handel av varor med det närliggande Karlstad.

Miljöerna med fyrvaktarstugor, varav de äldsta är från 1800-talets andra hälft, utgör viktiga komponenter för sjöfarten på Vänern. De beskriver också till del villkoren för de familjer som var bostatta i skärgården under 1800-talet och 1900-talets första hälft. Olika typer av fyrar, både på land och i vatten speglar också sjöfartens betydelse under olika tider.

Ett komplement till fyrarna utgörs av de olika typer av kummel som ligger ute på öarna och som var behjälpliga vid sjöfarten. Dessa har funnits parallellt med fyrarna men utgör i huvudsak ett äldre inslag bland de sjöledsmärken som förekommit i Vänern. Bland kumlen har två typer utkristalliserat sig i form av konformiga samt postamentliknande kummel med eller utan stång och tavla.

Vitmålat kummel vid Timmerkojan.

Karaktär: Mark- och sjöbruk

Enligt Emanuel Ekman, Wärmeland i sitt ämne och sin uppodling, finns mulbete i liten omfattning över hela Hammarön, han menar att detta beror på den stora andelen hållmark. Han säger också att det på ganska få ställen finns inhägnade betesmarker och att de få som finns nyttjas gemensamt. På grund av detta finns en brist på oxar inom socknen vilket leder till att bönderna får harva sin åker med hjälp av kor. Vidare framkommer att merparten av ängarna är belägna mot Vänern så att mycket starr och höfoder insamlas. Ekman menar att djuren inte gärna äter den grova vassen och sjöfodret och därför kom den att användas för att bädda under djuren i bås. Enligt Ekman förefaller det som man nyttjat öarna för djurhållning och han nämner att Sööarna är tjänliga att föda upp getter på. Ser man till ortnamnen finns ytterligare namn som tyder på att öarna tjänat som betesplatser för djuren. Vid Fiskviken finns ett par skär som kallas för Koskären. Getholmen vid Djupsundet, Gethudden vid Trumman och Bockskären vid Hammar är exempel på namns vilka indikerar djurhållning.

Vasstäkt vid Mariebergsviken i Karlstad under andra världskriget. Bild från www.varmlandsbild.se.

Vid stränderna, öarna och holmarna fanns även vass som utgjorde en betydelsefull del av kreaturens vinterfoder. Vassen skulle skäras vid tiden för blomningen och vassen ansågs vara bra och mjölkgivande, särskilt då den skars till hackelse tillsammans med råghalm. Det fanns även djurägare som i avsaknad av åkerjord helt baserade utfodringen på sjöfoder. Rätten att skörda vass sammanföll med strandrätten. Stranden var delad i ett för hemmanets delägare passande

antal lika stora lotter. I en del fall behölls stränderna oskiftade. Enligt laga skifteskartor från mitten av 1800-talet verkar det snarare som huvuddelen av stränderna var oskiftade och istället utgjordes stora delar av strandbetet och vasstakten av samfälligheter. Gårdar som saknade stränder kunde köpa vasstäkt på mindre öar ute i Vätern.

Vass har också använts som taktäckningsmaterial, oftast till ekonomibyggnader av olika slag. Vasstrån är grövre än halmstrån och ger därför inte lika täta tak som halm. Vasstaken har å andra sidan ofta längre livslängd och kan variera mellan 25 och 60 år. Avgörande är vassens kvalitet och egenskaper vilka beror på var den är skördad. Betydelsefullt är naturligtvis också hur den är lagd, takvinklar, läggningsmetod och takläggarens kunskaper.

Bärgning av bladvass skedde nog oftast från eka, enligt Carl L:son Behm, ledamot av Kungl Skogs och lantbruksakademien, utfördes arbetet oftast av fyra män eller kvinnor. Vassen skars med en skära och bands i kärvar som fördes över till en medhavd eka, väl i land kunde dessa sättas upp på nedslagna pålar för torkning. Starrängarna nyttjades i samma utsträckning som bladvassen och slåtter skedde med lie alternativt slåttermaskin. Starren samlades därefter ihop med handräfsa till ett lager av lämplig tjocklek så att den fick förtorka och därefter såtades den (lades i högar) på plats.

Vasstakten började vanligtvis i början av augusti eller när höskörden på åkern var avslutad och pågick brukligen hela månaden ut. Det var en stor mängd ekor ute och skördade vass vid den här tiden och under krigsåren 1939-45 skars foder även fram till det att isen lagt sig och efter dessa år har ingen vasstäkt i någon större skala längre förekommit.

Vasstäkt vid Torrholmen på 1930-talet. Hammarö hembygdsförenings arkiv.

Strändernas betydelse tydliggörs genom domstolsprotokoll från Karlstad där tvister kring fiske och vasstäkter är talrika. År 1700 klagade ägaren till hemmanet Klöverud till ägarna vid Helletorp för att de under flera års tid skulle ha skurit vass i den delen av sjön som utav hävd tillhörde Klöverud. Ägaren till Klöverud begärde 2 riksdaler och 16 öre silvermynt. Svaranden nekade och sade sig av enfaldighet inte veta att de skördat vass på någon annans mark. Nämnden intygade dock att platsen där vassen var tagen sedan lång och urminnes tid varit hävdad av den som bott i Klöverud. Rätten fann svarande skyldiga att betala ovanstående summa samt därtill plikta 3 mark kopparmynt: ”medan den som ägande är haver bör och hava långt mer rätt än någon som intet äger”.

År 1837 anklagades hemmansägarna vid Torp av hemmansägaren vid Rudsängen för att olovligen ha skördat vass vid Söököjan. Ön tillhörde Hammarö socken och hemmansägaren vid Rudsängen betalade årligen 3 daler silvermynt för att arrendera denna ö för vasstäkt. Varje år skördade kärande ungefär 7 eller 8 tjog vass. Eftersom svarande bestred påståendet inkallades vittnen som sett svaranden fara på båt från Söön till Söököjan under aktuell tidpunkt, vittnet hade även sett en liten hög vass legat avskuren vid Söököjan men han hade inte sett svaranden varken skära eller borttaga någon vass. Ett annat vittne berättar hur han samma dag var stadd på hemresa över sjön när han i jämnhöjd med Söököjan fick se en karl och ett kvinnfolk ro med en båtlast vass mellan Söön och Söököjan. Vittnet antog att vassen var skördat på Söököjan men kunde inte urskilja personerna i fråga men kände igen rösten från de samtalande i båten som svaranden vid Torp. Utfallet blev att ingen bevisning fanns som kunde knyta svaranden till att olovligen ha skurit och bärgat någon vass från Söököjan. Rättegångskostnaderna skulle emellertid delas mellan svaranden och käranden samtidigt som käranden förpliktigades att till vittnena betala 32 shilling banco som gottgörelse för deras inställelsebesvär.

År 1850 inkommer hemmansägaren vid Säter om ersättningskrav från hemmansägarna vid Östra Hovlanda och Bergstad eftersom de olagligt tar vass i Sätersviken, i större områden än som motsvarar deras strandrätt. Vidare bedriver de fiske i det sund som skiljer Sätersviken från sjön Vänern trots att de inte har några ägor som ansluter till sundet.

Storskifteskarta över Västra Tye från år 1794 där Tyegårdarnas gemensamma strandbete är beskriven som löt. Intressant är även att tyegårdarnas hamn är markerad på östra sidan av Tyehalvön, strax under sjön vänern står det att läsa, Båtstad.

År 1856 ansökte hemmansägarna i Toverud om vitesförbud till fred för deras ägande till fiske och vasskörd i Torsängsviken. Enligt utslaget framkom det att alla och envar: "...som olovligen nyttjade det till Kilanda och Toverud tillhöriga fisket och Vasskörden i Torsängsviken gör sig förfallen till att härmed stadgat vite av 5 rd bco utom böter efter lag och skadans ersättande". För att förbudet skulle kunna tillämpas krävdes dock att detta kungjordes i sockenkyrkan minst en gång vart tredje år.

Från 1920-talet finns beskrivet en tvist mellan hemmansägare i Västra Skagene och Stora Skagene gällande rätt till fiske och vasstäkt väster om Eludden vid Skageneviken.

En karta över Västra Skagene från år 1794 som visar på odelta betesmarker och områden för sjöslätter intill vattnet

Att vasstäckerna även var ekonomiskt betydelsefulla reflekterar även de auktioner vilka förekom i anslutning till den sk Hammarötuvan vilken bildades genom uppslamning av älvsand omkring år 1800. Omkring år 1850 hade det växt upp en stor mängd starr och vass på och omkring grundet. 1857 utbjöds Tuvans skörd på auktion och bonden Nils Andersson i Rud lade det högsta anbudet på 82 riksdaler banco vilket motsvarar cirka 6000 kr i dagens pengavärde. När Mölnbacka bolag övertog arrendet år 1861 beräknades dess förmåner till 500 riksdaler riksmünt vilket motsvarar cirka 30 000 kr i dagens pengavärde.

Stränderna nyttjades även för bete, strandängarna gav bättre förutsättningar för bete än skogsmarken där djuren även gick och betade. Skogen gav också material till tjäran som var nödvändig för båtarnas underhåll. Framställningen av tjära kunde ske genom tjärbränning på berghällar eller uppallade stenblock. Då tjäran rann i urhuggna spår och samlades upp i kärl.

Exempel på detta finns strax norr om Skärgårdsmuseet på Hammarö (RAÄ 15:1)

Strandbetena var skiftade mellan hemmansdelarna eller så brukades de som samfälligheter vilket tydligt visas genom äldre historiska kartakter över hemmanen på Hammarö. Korna gick på

strandbeten cirka 2 veckor före midsommar tills det att de kunde släppas ut på vallåterväxten. Vissa holmar i Vänern användes till betande får- och kor. Såsom bland annat Söörna. Betesmarken vid Tye idag, området är markerat som löt eller betesmark på 1780 års karta. Fotografi från norr.

De år då sjön var låg och starr- och vassbäddarna bar att gå på, skördades rikligare med starr- och vassfoder. I mitten av 1850-talet var sjön låg i flera år i följd och man sådde då utanför de gamla åkergränserna men när sedan sjön kom tillbaka kunde det man odlat helt fördärvas. Genom skilda invallningsföretag kunde istället ny permanent åkermark skapas vid de tidigare översvämmade stränderna. Ett sådant exempel är invallningen vid Larberg som utfördes på 1890-talet. Anläggningen renoverades år 1927 och arealen som vallades in utgjorde cirka 9 hektar.

Öarna brukades inte bara för bete och vasstäckter, i det här sammanhanget är det även värt att nämna att det enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS) finns torplämningar på öarna Näbben (RAÄ 71) och Östra Söön (RAÄ 69). Torpen är med på Häradsekonomska kartan från år 1885-93. Torpet på Östra Söön är även med på en laga skifteskarta över hemmanet Hult från år 1854. I handlingarna från storskifteskartan från år 1801 omnämns även att det finns gården på Östra Söön. Enligt en karta över hemmanet Gunnarskär från år 1864 kan man se att det ligger en bebyggelseenhet på Västra Söön. Enligt Häradsekonomska kartan från år 1883-95 kan man se att det låg en torplämning på Trumman som idag är bebyggd med fritidshus.

Inventeringsresultat kopplat till karaktären Mark- och sjöbruk

De uppgifter kring vass- och lertäkter som vi funnit i kartmaterial har inte gått att identifiera i dagens landskap. Det vi kan se av vasstäckerna är att några få tak har rester av tidigare täckning av vass. Vi har också sett prov på att vass använts som bindemedel i en lerklining i en ladugård. Troligen har man använt lera från lertäkterna till lerkliningen i flera byggnader. I övrigt har vi kunnat konstatera att man på Östra Söön och Bryngelöarna strax söder om Söön bedrivit grus och sandtäkt i relativt stor skala. I anslutning till dessa täkter finns även bryggor och/eller moringar i berg eller större stenblock som visar att man anlagt mindre hamnar för att transportera bort sanden/gruset.

På öarna Västra Söön och Östra Långholmen påträffades bebyggelse lämningar och sedan tidigare fanns två torplämningar registrerade i FMIS. Vid bebyggelse lämningen på Västra Söön påträffades inga egentliga odlingsytor och möjligen representerar denna husgrund lämningar efter djurhållning i form av bete på ön. Kanske har man uppehållit sig på platsen under längre tider och övervakat de djur som betade på ön. Torpmiljöerna ute på öarna representerar ett småskaligt jordbruk där man nyttjat minsta möjliga odlingsyta som stått till buds. Åkerlapparna ligger inte nödvändigtvis i nära anslutning till själva bebyggelse enheten utan där rådande topografiska förutsättningar så tillåter. Detta har resulterat i att det ute på öarna kan förekomma små rensade ytor med tillhörande röjningsrösen på vitt skilda platser, ett förhållande som är extra tydligt ute på Sätterholmarna men även på Östra Söön.

Delar av ett vasstak på en jordkällare vid Hagudden.

Sandtäkt vid norra delen av Östra Söön.

Ett av flera röjningsrösen på östra sidan av Västra Långholmen.

Karaktärsdrag Mark- och sjöbruk

Det finns spår av strandängar och strandbeten vid bland annat Västra Tye och sand/grustäcker ute på de mindre öarna.

På öarna vid Sätterholmarna och Östra Söön finns röjningsrösen och stenröjda ytor vilka minner om ett småskaligt jordbruk där man anpassat verksamheten efter de topografiska förutsättningarna som fanns. Som ett resultat av detta ligger åkerytorna utspridda över stora delar av dessa öar.

Stensträng i skogen på Östra Söön.

Karaktär: 1900-talets industrisamhälle

Skoghalls bruk har inte bara gett upphov till hela Skoghalls samhälle, det har också utformat inskeppningshamnen och en rad lämningar i skärgården närmast Skoghall. Sedan 1855 då den första ångsågen uppfördes vid Lysåsen har verksamheterna, liksom ägoförhållandena, skiftat. Verksamheten som en gång började med ett ångdrivet sågverk (det andra i länet) har expanderat till att idag utgöra en av världens största tillverkare av vätskekartong med en årlig produktion på ca 700 000 ton kartong. Råvaran utgörs av timmer som från början flottades hit via Klarälven alternativt via lastfartyg till hamnen. Senare tillkom järnvägen som en viktig transportled. Hamnen användes naturligtvis också för transporter av de färdiga produkterna.

På bruket finns med all säkerhet många byggnader och anläggningar som har såväl industri- som samhällshistoriskt värde, men bruket med dess skilda verksamheter och byggnationer har inte inventerats eller dokumenterats annat än genom fotografering från sjösidan. Anläggningen utgör en påtaglig del av vyn mot Hammarö och kan sägas ha ersatt den gamla fyren som riktmärke för sjöfarare i norra delen av Vänern. Vid inventeringen av de vattennära områdena har vi däremot stött på en rad företeelser som har med Skoghalls bruk och 1900-talets industrialisering att göra.

Under beredskapstiden uppfördes försvarsanläggningar av olika slag och på olika platser i länet. Vid gränsen mot Norge fanns ett flertal skansar i linje för försvar mot invasion från väster. Huvudinriktningen under 1940-41 var att i första hand möta fienden redan vid gränsen. Förutom försvarslinjerna fanns också tre krigsflygfält samt ett stort antal luftvärnsställningar (Lvställningar) längre in i landet. Syftet med dessa var att bevaka känsliga platser och anläggningar. I Värmland fanns ett stort antal sådana lvställningar, enbart i Karlstad och Skoghall fanns minst 12 olika luftvärnsförband där varje förband hade 1-3 kanoner vardera. Även om de alla var individuellt anpassade efter försvarsbehovet och geografin innehöll de komponenter som var styrda av försvarsmakten när det gällde syfte, utformning och material.

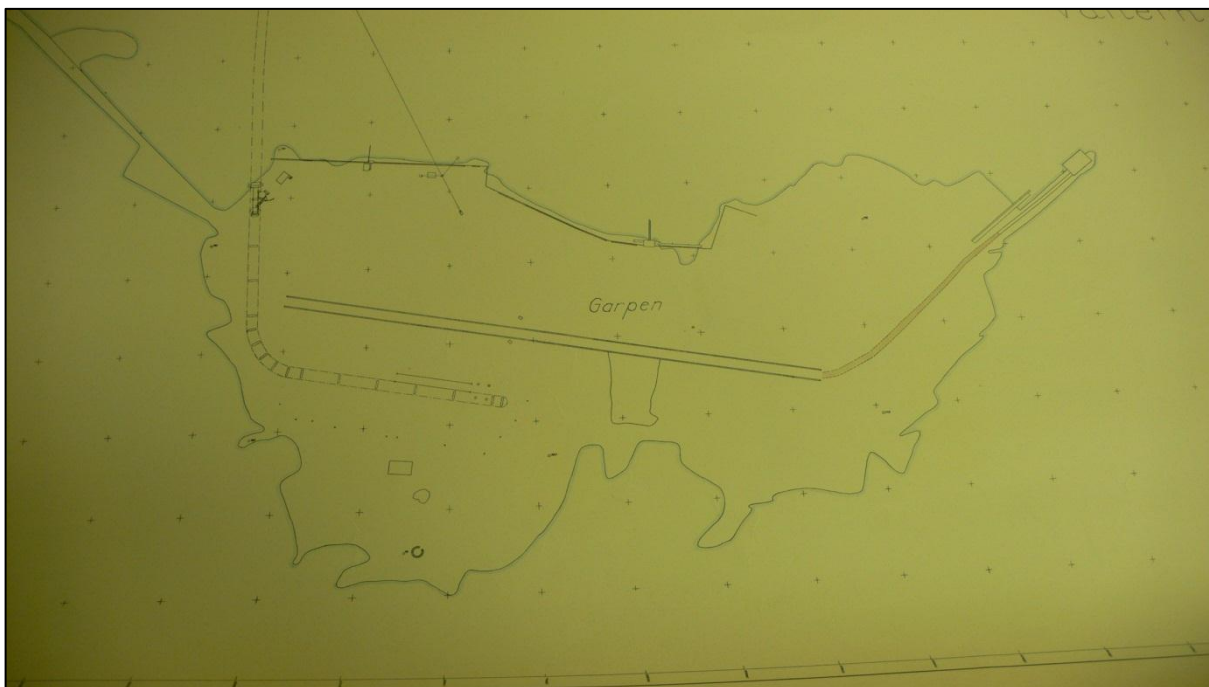

Bruket i Skoghall producerar 700 000 ton kartong varje år.

Inventeringsresultat kopplat till karaktären 1900-talets industrisamhälle

I det följande beskrivs fem olika lämningstyper eller spår av 1900-talets industrisamhälle kring Skoghalls bruk.

Strax söder om bruket ligger ön Garpen som 1935 såldes av kyrkan till Uddeholms AB. På ön finns idag rester efter en koksdepå som påverkat större delen av ön. En räls går från östra sidan, där troligen båtarna angjorde, tvärs över ön mot den nordvästra delen där det fanns en linbana över till bruket. Här finns fortfarande stora högar med koks/stenkol liksom stora konstruktioner av betong och gjutjärn vilka har att göra med lossning, frakt och förvarig av koksen. Miljön utgör en närbelägen, men till synes utforskad och okänd del av 1900-talets industrihistoria.

Karta från 1900-talet mitt. Från Skoghalls bruks arkiv, avfotografering Cecilia Wingård, Rio Kulturlandskapet.

En jättelik mur krönt av räls ungefär mitt på Garpen.

Del av linbanan som transporterade koks till Skoghallsverket.

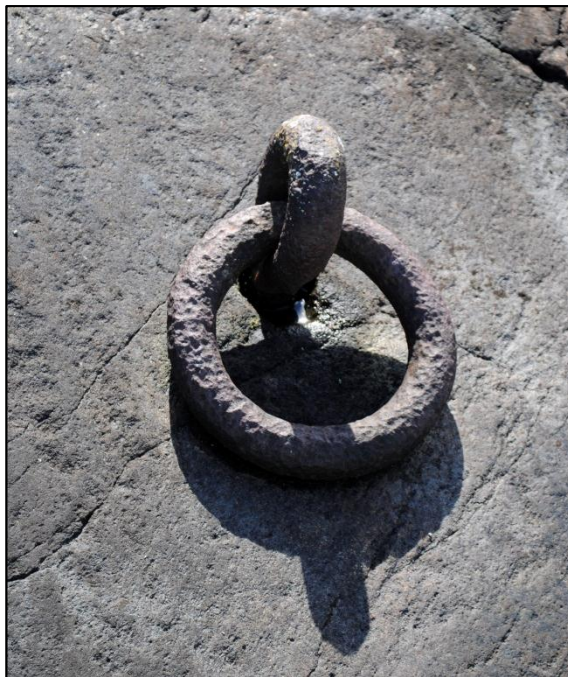

Det finns fortfarande stora högar med koks kvar på Garpen.

Delar av den gjutna konstruktionen på Garpen.

Det finns en rad lämningar i form av moringar, dvs ringar fästade i berghällar vilka användes som förtöjningsplaster. I vissa fall är de antagligen äldre än 1900-tal, särskilt då de påträffas i fiskelägesmiljöer som går att spåra till åtminstone 1800-tal samt områden som benämns naturhamn i det äldre kartmaterialet. Men det finns också moringar som med stor sannolikhet härrör från 1900-talet, särskilt de som ligger utanför Skoghall.

I Klarälvens Skoghallsådra finns rester efter timmerflottningen från de Värmländska skogarna ner till Skoghalls bruk. Resterna utgörs av bland annat dykdalber och skoningar i form av pålverk längs älvkanterna.

Överst till höger: Moring av järn.

Ovan till vänster: Skoghallsådran med dykdalb och delar av en skoning av trä.

Ovan till höger: Träskoning.

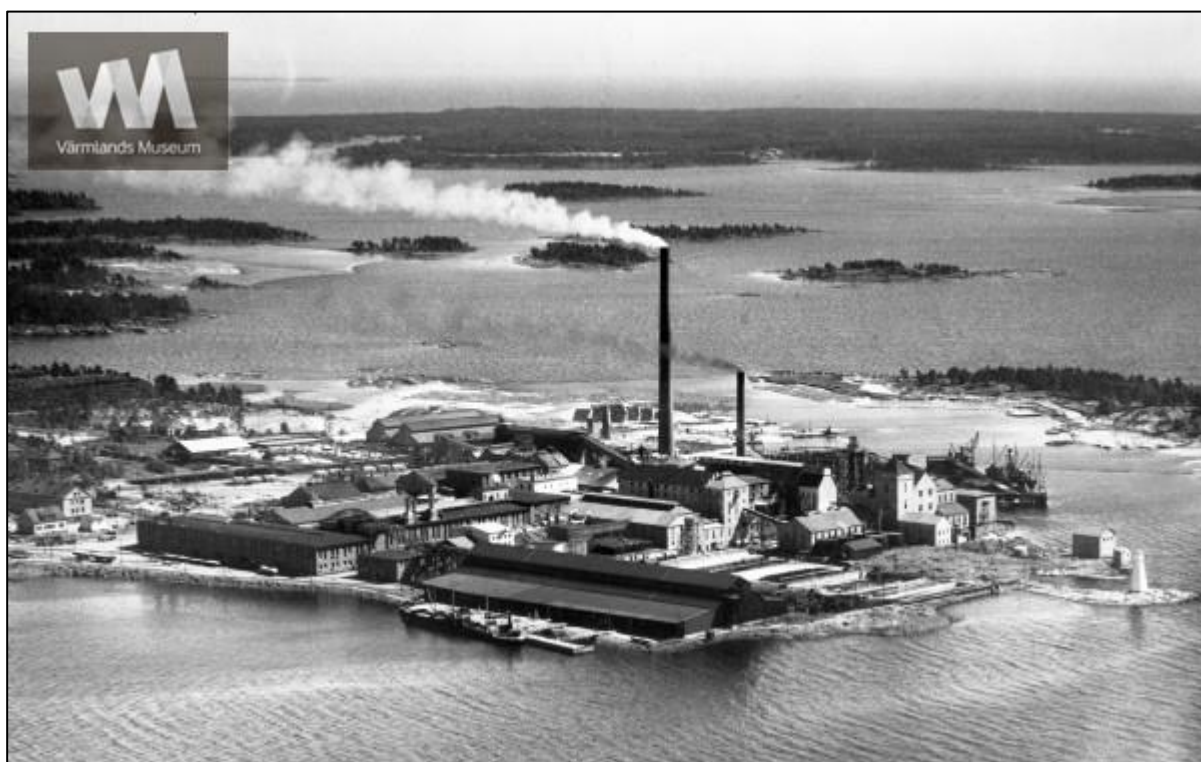

Skoghallsådran med en träskoning vars syfte troligen var att dels hindra stockar från att fastna, dels att motverka att älvbanken urlakades.

Kring bruket finns parställda öglor vilka är spår efter infästning till länsar vilka inhägnat områden med timmer som samlades i vattnet utanför bruket. På hållar och skär utanför Skoghalls bruk finns mängder av dessa järnöglor. Flottningen på Klarälven pågick fram till 1991 och som sista älv i Sverige avlystes Klarälven som flottningsled 1997.

Parställda öglor vars syfte var att hålla de stora länsarna där timret förvarades.

Skoghallsverken från luften. I det övre vänstra hörnet syns länsar med timmer, utan år. Bild från www.varmlandsbild.se.

Det finns sandtag på flera öar varav det största är på Västra Söön, där det förutom de stora sandtagen också finns rester från hanteringen i form av vajrar i sanden. Enligt uppgift (från möte i sockenstugan 1/10 -14) så togs sanden till byggnationen av bruket.

Spår efter tåktverksamhet på Västra Söön.

I utredningsområdet har vi träffat på rester efter Anläggning 111 m Skoghall som från början omfattade bland annat tre luftvärnsavkanoner på tre olika platser runt Skoghall. I Skoghalls centrum, fanns ett luftvärnstorn i betong som var bestyckat med en luftvärnskanon.

Vid den elektrokemiska fabriken vid Skoghallsbruk fanns en pjäs som utgjordes av ett öppet takvärn i betong. På ön Garpen fanns en pjäs som tillhörde 33. Ivakantroppen L 2 (landstormsregemente 2 vid Värmlands regemente). Kanonen var placerad i ett öppet markvärn byggt av natursten. Här fanns också ett ammunitionsvärn. Dessa två konstruktioner på Garpen återfanns vid inventeringen.

Intill dessa finns idag också rester efter ett hus. Eventuellt är inte byggnaden uppförd av försvaret, men kan ha använts som förläggning av luftvärnspersonalen. Enligt uppgift ska huset brunnit på 1960-talet. Idag återstår bara rester av husgrunden, murstocken och lite förkollnade byggnadsrester samt delar av en järnspis.

Ovan: Gjuten källare.
Nedan: Öppen tvställning i betong.

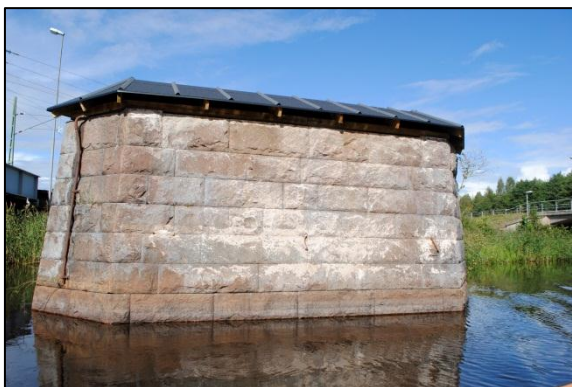
Ammunitionförråd vid luftvärnsställningen på Garpen.

Det fanns också en anläggning kallad Anläggning 111a som bestod av tre motståndsnästen vid gamla flygfältet. Alla var placerade norr om Klarälven. Dessutom fanns två på bergen vid Nolgård.

Även delar av detta näste återfanns vid inventeringen. På de sk Nolgårdsholmarna finns rester av tre luftvärnsställningar. En av luftvärnsställningarna är i gjuten betong medan de två övriga är öppna markvärn i natursten. Vidare finns en gjuten sockel med en liten murad byggnad på. Hur denna byggnad använts är oklart, men eventuellt fungerade den som tvättstuga. Nuvarande ägare flyttade ut byckar därifrån då byggnaden renoverades.

Brobygge mellan Skoghall och Vidön, ca 1930. Bild från www.varmlandsbild.se.

De gamla bropelarna har getts ny skyddande täckning.

Vid 1910-talets början fanns inte en enda bil på Hammarö som i början av 1900-talet var en av Värmlands fattigaste kommuner. Detta motsäger det faktum vi tidigare pekat på - att Hammarö under mitten av 1700-talet var en av länets rikaste socknar. Möjligen belyser det här en förändrad syn på fiskets ekonomiska betydelse.

En förutsättning för expansionen av bruket, och naturligtvis samhället Skoghäll var att transporterna fungerade inte bara sjövägen utan också landvägen. Detta hade tidigare varit en

stor svårighet så när Nordmarkens Järnväg mellan Karlstad och Skoghäll öppnades 1915 innebar detta en stor förbättring. Jakobsbergsbron mot Karlstad tillkom 1929. Och bron mellan Skoghäll och Vidön tillkom på 1930-talet.

Karaktärsdrag 1900-talets industrisamhälle

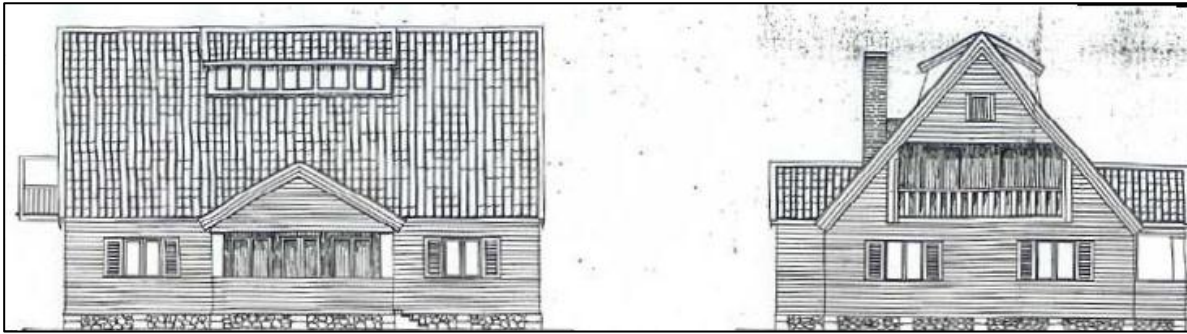
De påträffade lämningarna inom denna karaktär återspeglar på flera sätt den stora verksamhet som bedrivits vid Skoghällsverken. Lämningarna utgörs bland annat av moringar, öglor och dykdalber, sandtag och kranrälsar och olika typer av fundament. De större sandtäckerna vid Söön har troligtvis använts vid byggandet av Skoghällsverken, i vattnet utanför Söön finns även sänkta pråmar (RAÄ 115-117) vilka sannolikt använts för att transportera sanden till bruket.

Indirekt kan säkert även de luftvärnställningar som finns på Garpen men även på Nolgårsholmarna vara ett resultat av Skoghällsbruket. Ställningarna är sannolikt en del i ett större försvar av Karlstad men det var nog ingen slump att man förlade en av ställningarna vid just Garpen. En ställning skall också ha funnits i anslutning till själva bruket.

Flera av dessa lämningar, förutom Garpen, utgörs av enstaka, ibland ganska små objekt, som idag finns i helt nya sammanhang. Det kan därför var lätt att avfärda dem som ointressanta. Sett i ett historiskt perspektiv har de dock alla utgjort viktiga delar för utvecklingen av 1900-talets industrisamhälle och är väl värda att lyftas fram i detta sammanhang.

Karaktär: Fritid

Runt sekelskiftet uppfördes kring storstäderna Stockholm och Göteborg stora sommarvillor. Exempel på detta finns också på Hammarö. Ofta handlade det om det förmögna borgarskapet som ville fly storstadens jäkt och smuts. Flykten gick via ångbåtstrafiken till skärgården och de stora sommarvillorna dit hela familjen inklusive tjänstefolk och barn flyttade hela sommaren. Sommarvillorna var ofta rikt utsmyckade med verandor, torn och snickarglädje, ett formspråk som kallades schweizerstil och som levde kvar i 1900-talets villaarkitektur. Vid denna tid fanns en romantiserad bild av den svenska landsbygden och naturen som ansågs hälsobringande.

Ritning till uppförandet av grosshandlarvillan på Stenudden år 1912 (Rud 4:208)

Som en reaktion mot borgerskapets stora och bekväma sommarvillor lanserades de små fritidshusen, sportstugorna. Sportstugan var ett sätt för städernas arbetarklass att komma nära naturen och byggde på en idé om enkelt och sunt leverne. År 1938 lagstadgades det om två veckors semester i Sverige och under detta årtionde steg lönerna, kommunikationerna förbättrades och intresset för friluftsliv var stort. Sportstugan, som ofta byggdes av familjen själv anlades ofta på plintar och placerades försiktigt i det befintliga landskapet bland blåbärsris och träd. År 1951 utökades ledigheten med ytterligare en vecka, för att år 1963 utökas till fyra veckor. Under dessa årtionden fick allt fler råd och tid av att skaffa sig ett eget fritidsboende, en egen "sommarstuga".

Med sommarstugans ökade popularitet började byggföretag planera och uppföra stugor med prefabricerade element. Därefter har utvecklingen gått mot att modernisera sommarstugor med tilläggsisolering och liknande för att även kunna bo i dem under kallare årstider.

Parti från Lövnäs, Hammarö, Värmland.

Hammaröbåten stannar till vid Lövnäs för i och urlassning av passagerare.

Lövnäs nästan 100 år senare, båtplatser och hamn tillhörande Lövnäs båtklubb.

Inventeringsresultat kopplat till karaktären Fritid

Under 1900-talets början förbättrade ångbåtstrafiken kommunikationerna mellan Karlstad och Hammarö. Runt ångbåtslägena vid Tynäs, Hammarsvik och Lövnäs tillkom flera påkostade villor vid den här tiden. Några decennier senare påbörjades en relativt omfattande nyetablering av fritidshus.

På fastlandet uppfördes fritidshus på mark som avstyckades från gårdarna. De tomter som fram till 1900-talets första hälft ansetts som relativt värdelösa med hållmark och gles skog styckades av till sommarstugetomter. Även Svenska kyrkan har sedan mycket länge varit en stor markägare på Hammarö. Delar av marken är utarrenderad till fritidsbebyggelse sedan 1930-40-talen. Det finns t ex uppgifter om att det på följande öar styckades av tomter: Märholmen 25 st tomter, Lindön 1, V Kattholmen 2, Mellersta Kattholmen 1, Grimmen 10, Bryggholmen 7, Björkholmen 6, Notskär 5, Ö Långholmen 10 och V Långholmen 9.

Husen från denna tid utgörs av små enkla byggnader med träfasader och papptak. Här fanns inga tomtmarkeringar i form av staket eller grindar. Var och en visste var gränsen gick, men det var inget man behövde, eller ville signalera. Viktiga attribut och till varje stuga fanns en liten gjuten jordkällare, utedass, vedbod och en flaggstång.

På dessa öar har många av de små fritidshusen en välbevarad karaktär. Många har också blivit på- om- och tillbyggda senare. Ändå finns ofta källaren, utedasset och flaggstången kvar. Fortfarande ägs ett stort antal öar på både östra och västra sidan om fastlandet av kyrkan.

Vid inventeringen kunde konstateras att flera stugägare vars tomt och tillhörande stuga gått i arv och att dessa sköttes "som de alltid gjort", men ibland med lite moderna krav på komfort.

Under 1900-talets senare del har allt fler sommarvillor från sekelsskiftet övergått till permanenta boenden. Det gäller främst husen på fastlandet, t ex Tyehalvön. Naturligvis ställs då andra krav på komfort vad gäller bland annat el, vatten och avlopp.

Men även de mindre stugorna byggs om- och till. De lätta papptaken byts ut till tegeltak, altaner och verandor byggs till och glasas in. Idag övergår allt fler befintliga fritidshus på fastlandet till permanentboenden. Här finns två alternativ, antingen byggs husen om, eller så rivs de små husen och i deras ställe uppförs nya byggnader, ofta i modern arkitektur.

Tomtpriserna i de mest populära områdena når hela tiden nya toppnoteringar och de tidigare enkla sommarstugeområdena för "vanligt folk" omvandlas allt oftare till exklusiva boenden för ett fåtal. Detta innebär ofta individuellt utformade bostäder och ett behov av att signalera gränser. Byggnader utan förankring i vare sig region eller tid uppförs i nya material och i andra volymer än tidigare. Förhållningssättet till mark och miljö skiljer sig från de tidigaste fritidshusen när man inte räds att spränga och lägga tillrätta, plantera och hägna in.

Karaktärsdrag Fritid

Karaktäristiskt för de stora sekelskiftesvillor är att de har stora tomter som ligger i direkt anslutning till vattnet. När de små sport- och sommarstugorna från 1900-talets mitt uppfördes lades stor vikt på naturupplevelser. Byggnationen anpassades efter rådande förhållanden på platsen och stugorna uppfördes ofta på plint. De har faluröd eller ljus målad panel, vita snickerier och papptak. Viktiga attribut till dessa stugor är jordkällare, dass och flaggstång. Lika viktigt är att det inte finns några tomtgränser markerade i form av staket.

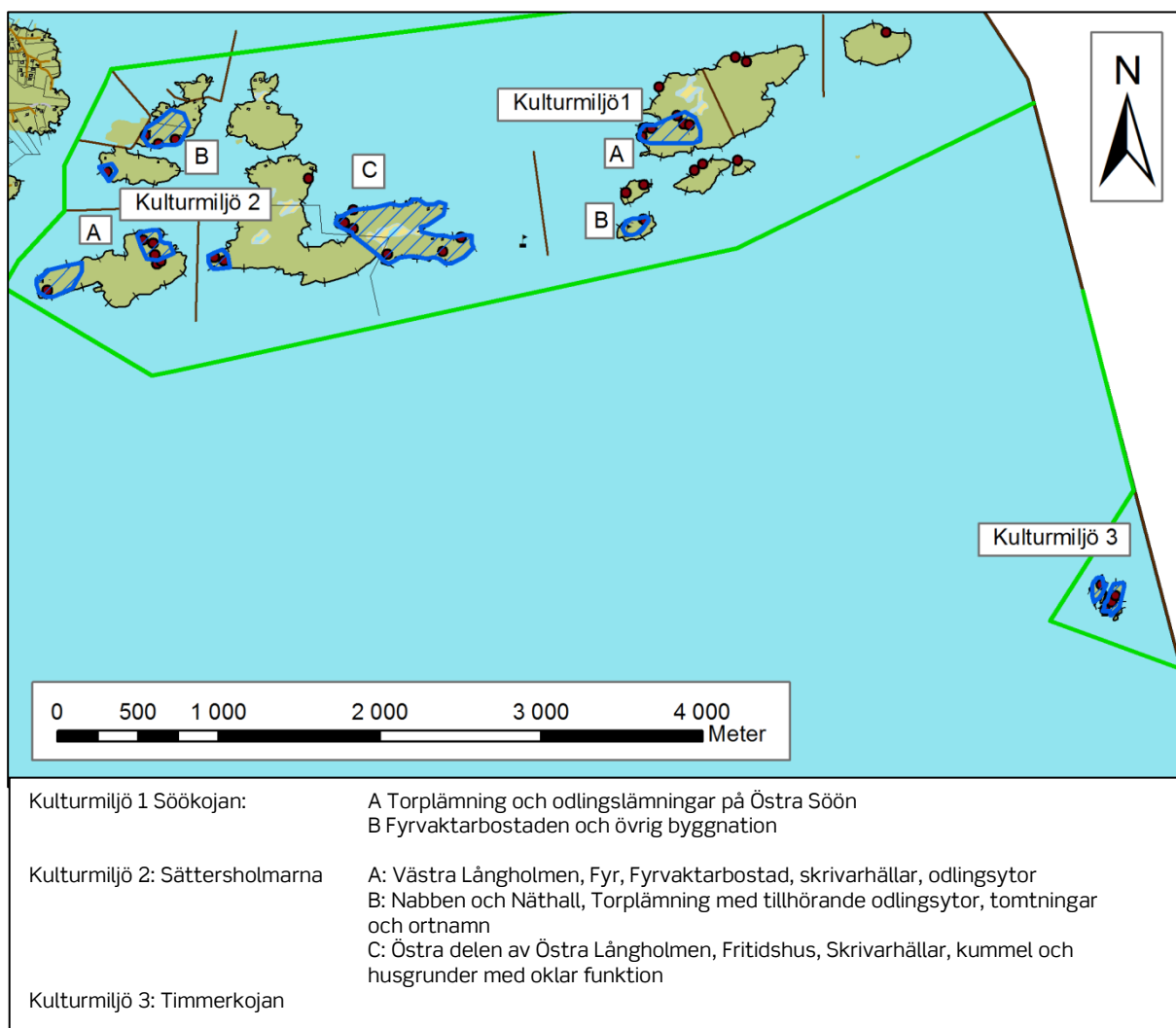
Under senare delen av 1900-talet har det i vissa områden skett omfattande om- på- och tillbyggnader på befintliga sommarstugor. Här förekommer också nyuppförda fritidshus med åretruntstandard, främst på friköpta tomter som inhägnas med staket.

Under 2000-talet har nyuppförda bostäder med åretruntstandard uppkommit till del. Dess kännetecknas av att de är tillverkade i nya material, former och volymer, samt att tomterna är inhägnade med staket, plank och grindar.

Utpekade kulturmiljöer

Vid denna inventering har ett flertal karaktärer, som representerar skilda historiska skeenden eller företeelser, utkristalliserats genom kart- och arkivstudier och genomförda fältarbete. Dessa karaktärer utgörs av fiske, sjöfart, mark- och sjöbruk och 1900-talets industrisamhälle samt fritid. Utifrån de här karaktärerna har särskilda miljöer med höga kulturhistoriska värden identifierats. I kulturmiljöerna finns en eller flera karaktärer. Ibland har hela öar eller ögrupper ansetts utgöra sådana kulturmiljöer eftersom det tyckts svårt att peka ut specifika platser inom dessa geografiska områden. I andra fall utgörs en miljö av flera olika karaktärer som tillsammans berättar om en del av Hammarö skärgårdshistoria.

När det gäller karaktären Fritid har vi valt att inte göra några särskilda kulturmiljöer i detta arbete. Detta motiveras av att de här inte ingått någon regelrätt byggnadsinventering och därmed har vi heller inte dokumenterat eller kopplat särskilt bevarandevärda byggnader till enskilda fastigheter. Vi har däremot noterat att det särskilt på de öar där det fortfarande finns arrendetomter, finns en stor mängd välbevarade sportstugor och fritidshus från 1900-talets mitt. På arrendetomterna finns restriktioner på vad som är tillåtet vad gäller byggnadsyta osv.

Kulturmiljö 1 - Östra Söön, Söökojan

Motiv för utpekande

Torpmiljön är en sammansatt kulturmiljö med många tydliga komponenter som på ett påtagligt sätt illustrerar sjöbondens knappa utkomstmöjligheter. Fyrmiljön är välbevarad och innehåller ett flertal olika delar som tillsammans speglar en del av Vänerns sjöfartshistoria men också en fyrvaktarfamiljs livsbetingelser.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Skiffertaket utgör en viktig del av byggnadens kulturhistoriska värde och bör därför bevaras och underhållas. På samma sätt bör kulturlämningar vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Möjliga hotbilder

Största faran för fyr- och torpmiljön på sikt är att vare sig vård eller underhåll sker på anläggningarna/lämningarna. Mer eller mindre akuta byggnadsvårdsinsatser är nödvändiga om byggnaderna ska stå kvar. Lika så finns i spismursröset vid torpmiljön ett träd som riskerar att skada lämningen vid ett vindfälle. Detta träd bör, efter tillstånd från länsstyrelsen, avlägsnas.

Beskrivning

A - Torplämning och odlingslämningar på Östra Söön

B - Fyrvaktarbostaden och övrig byggnation

A - På Östra Söön finns kartbelägg kring gården från tidigt 1800-tal. En laga skifteskarta över hemmanet Hult visar på torpbebyggelse på ön från år 1854. På Östra Söön finns små knappt urskiljbara åkrar i skogsmarken, de synliggörs genom långa stengärdesgårdar och röjningsrösen och visar på förekomsten av det småskaliga jordbruket vilket bedrivits på öarna i Vänerskärgården.

Vid torplämningen, som utgörs av en husgrund med spismursröse och en välbevarad jordkällare, finns även en kraftig stenmur vilken omgärdar gårdstunet. Den kraftiga muren vilken omgärdar bebyggelsen är ovanlig till sin omfattning och genom den omsorg med vilken den utformats. Dess tydliga rektangulära tvärsnitt påminner i mångt och mycket om en kyrkomur.

B - Söökojans fyr anlades år 1860 för att vägleda sjöfarten mot Karlstads hamn. 1911 ersattes den ursprungliga fyren med nuvarande bostadshus med fyrtorn på taket. År 1948 nedmonterades den fotogeneldade Luxapparaten från början av seklet och istället installerades modern teknik i form av gasdrift och glödnätsväxlare enligt Daléns system, en teknik som var i drift här fram till 1999 då fyren elektrifierades. Söökojan var enligt uppgift troligen den sista fyren med denna gasteknik.

När Söökojan upphörde att tjäna som åretruntbostad är oklart, men troligt är att bostället nyttjats mer sporadiskt efter att gasdrift installerats i slutet av 1940-talet. Under senare delen av 1960-talet var ansvaret för tillsynen uppdelat på två personer. Vid 1900-talets slut ingick Söökojans fyr i ett ansvarsområde som omfattade hela norra Vänern, där två personer skötte tillsynen av alla fyrar.

Möjligheten att odla på ön är mycket begränsad. Inte heller fanns här bete åt djuren. År 1901 köpte Seglationsstyrelsen in en del av grannön Östra Söön till betesmark för fyrvaktarens behov. Här hade det tidigare, under 1800-talet, funnits en liten skärgårdsbosättning. Från Östra Söön bärgades även vinterfoder och här togs ved till fyrvaktarbostaden.

På Söökojan finns förutom bostadshus med fyrtorn också ekonomilänga, oljebod och en jordkällare. På den norra delen av ön finns en väl tilltagen hamn i form av kallmurade pirar. Söökojans fyr har av Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen Värmland ansetts ha så stora kulturhistoriska värden att den borde byggnadsminnesförklaras.

Söökojans fyr och oljebod i början av förra seklet. Framför huset står fyrvaktaren med familj. Här ses de ursprungliga spröjsade fönstren och en fönsterförsedd farstu med tvådelad spegeldörr. Foto: Hammarö hembygdsförenings arkiv.

Kulturmiljö 2 -Sättersholmarna

Motiv för utpekande

Här finns ett flertal bebyggelselämningar efter bland annat torp med små odlingsytor som anpassats efter de svårodlade markerna med till stora delar berg i dagen. Här finns ett flertal platser med ristningar i bergen som vittnar om såväl sjöfarare som mer sentida besökare. I området finns även tomtningar som tillsammans med ortnamn berättar om fiskets betydelse på platsen. Fritidshus från 1900-talets mitt illustrerar ett kontinuerligt användande av öarna som rekreatiomsområde. Fyrmiljön är välbevarad och innehåller ett flertal olika delar som tillsammans speglar en del av Vänerns sjöfartshistoria men också en fyrvaktarfamiljs livsbetingelser. Historiska kartakter belyser sjöfartens betydelse i området under flera århundranden.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Den vita plåtbeklädnaden på fyrstugans ena gavel skulle kunna bytas ut mot vitmålad träpanel. Skiffertaket utgör en viktig del av byggnadens kulturhistoriska värde och bör därför bevaras och underhållas. På samma sätt bör kulturlämningar vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Möjliga hotbilder

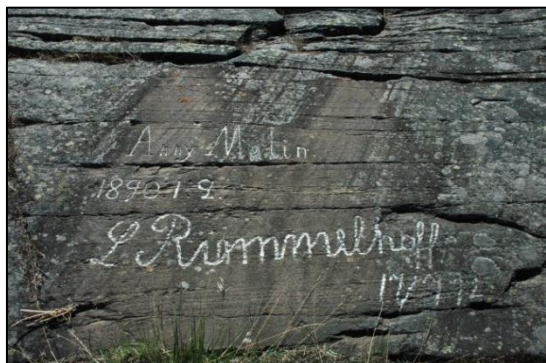
Om bebyggelse tillåts alltför nära befintliga tomtningar och kummel riskerar dessa att ”plockas sönder” av okunskap. De öar och de kuststräckor som är bebyggda saknar dessa lämningstyper, medan treasser, rabatter och gångstigar anlagts av löst stenmaterial. Av detta kan man dra slutsatsen att eventuella lämningar och deras stenmaterial använts som byggmaterial vid senare tids byggnationer.

Beskrivning

A: Västra Långholmen - Fyr, Fyrvaktarbostad, skivvarhällar, odlingsytor

B: Nabben och Näthall -Torplämning med tillhörande odlingsytor, tomtningar, ortnamn

C: Östra delen av Östra Långholmen - Fritidshus, Skivvarhällar, kummel och husgrunder med oklar funktion

A- Sjöfartens betydelse i Vänerna åskådliggörs på ett tydligt sätt vid Sättersholmarna, här finns en fyr med fyrvaktarbostad, kummel och en rad uppgifter om kummel enligt äldre kartmaterial. I farleden mellan Sättersholmarna och Söokojan finns även en fyr i vattnet. Enligt äldre uppgifter skall det också ha funnits en lots på Sättersholmarna. De historiska sjökorten från 1700-talets andra hälft visar på

förekomsten av en rad viktiga naturhamnar/ skyddshamnar i området som utgjorde inloppet till Karlstad och Skattkärrs lastageplats. På Sättersholmarna finns en rad skriverhållar (RAÄ 72 och 73) som belyser detta faktum.

Nypåträffade skriverhållar såsom objekt 37 och 38 berättar kanske snarare om de tidiga semesterfirarna och fritidshusägarna vilka rörde sig i området under 1900-talets första hälft. Öarnas betydelse som skydd för sjöfarare har under historiens lopp förskjutits till rekreation för semesterfirare. Idag nyttjas öarna av båtfolk via flera naturhamnar men även anlagda hamnar finns vid Västra Långholmen och Nabben.

Fyren är tillkommen på 1840-talet. Den befintliga fyrstugan är uppförd 1876 av byggmästare Anders G Andersson på Hammarö, Skage. I slutet av 1800-talet var August Olsson fyrvaktare på Sättersholmen där han bodde med sin familj. Sonen Gustaf Olsson övertog sysslan som fyrvaktare i början av 1910-talet. När Gustaf drunknade år 1929 övertog hustrun Hulda sysslorna och var

fyrvaktare tills den släcktes 1938. Hamnarna vid Sättersholmarna erbjöd ett välkommet skydd vid oväder och fyrvaktarfamiljen hade mycket kontakt med fartygen och deras besättningar. Det många gånger hårda livet i skärgården skildras av Gustafs och Huldass dotter Thyra Sjöberg i boken Skärgårdsliv kring Sättersholmens fyr. Den timrade fyrbyggnaden har skiffertak, faluröd träpanel och en vit plåtgavel mot vattnet. Fyrtornet saknar lanterninen. Här finns också en oljebod och en ekonomilänga i faluröd panel och natursten. Byggnaderna förmedlar ett gott helhetsintryck av ett fyrvaktarboställe från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Fyren ägs av Karlstads kommun och nyttjas av Karlstads sjöscouter. Platsen är av stort kulturhistoriskt intresse som en av Vänerens bevarade gamla fyrplatser och skärgårdsbosättningar.

B - På öarna finns också det småskaliga jordbruket som berättar att öarnas folk fick nyttja den mark som stod till buds. Små stenröjda odlingsytor med enstaka odlingsrösen ligger spridda på öarna, och inte nödvändigtvis i omedelbar anslutning till bebyggelsen. Kring jordbruket finns historiska belägg genom kartakter i form av häradsekonomska kartan från år 1883-95. Med tanke

på de knappa odlingsytor som fanns att tillgå förstår man också att resurserna från sjön var desto viktigare för försörjningen. Vid Näthall och Nabben finns även lämningar som belyser det för Hammaröborna så historiskt viktiga fisket genom lämningar av tomtningar. Det rör sig om enkla husgrunder med väggar av kallmurade stenar och mindre öppningar mot vattnet. En av tomtningarna har anlagts så att dess ena vägg utgörs av en naturlig klippa. Här har fiskarna på Hammarö uppehållits sig vid sina besök på öarna för att söka nå utkomst via fisket vilket också namnet Näthall skvallrar om.

C - Sättersholmarna ligger centralt i området där det tidigare fanns flera hamnar och ankringsplatser som var livligt trafikerat i början av 18-1900-talen men även tidigare. Att farleden in till Karlstad och Alsters lastageplats passerade förbi dessa holmar visar alla de uppgifter kring kummel som finns i området men även de rester efter kummel som påträffas på öarna.

Uppgifter kring ett flertal sjökrogar finns vid farlederna i Lurö skärgård och sannolikt har liknande sjökrogar funnits på andra platser i Vänerskärgården. På en häll vid Östra Långholmen påträffades en relativt stor husgrund med spismursröse. Inga andra husgrunder eller odlingsytor påträffades i dess närhet och en möjlig tolkning är att lämningen tidigare utgjort en sjökrog eller kanske lämningar efter en stuga där lotsen huserade. I området finns också flera ristningar från de tidiga semesterfirarna från 1900-talets första hälft.

Kulturmiljö 3 - Timmerköjan

Motiv för utpekande

Den i sydost mest avlägsna delen av Hammarö kommun har haft betydelse för sjöfarare under lång tid. Här finns sjöledsmarkeringar av varierande slag och ålder liksom lämningar och bebyggelse som speglar Timmerköjan som övernattningsställe för sjöfarare och fiskare från olika tider.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. På samma sätt bör kulturlämningar vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Möjliga hotbilder

Om bebyggelse tillåts alltför nära befintlig tomtning och kummel riskerar dessa att "plockas sönder" av okunskap. De öar och de kuststräckor som är bebyggda saknar dessa lämningstyper, medan treasser, rabatter och gångstigar anlagts av löst stenmaterial. Av detta kan man dra slutsatsen att eventuella lämningar och deras stenmaterial använts som byggmaterial vid senare tids byggnationer.

Beskrivning

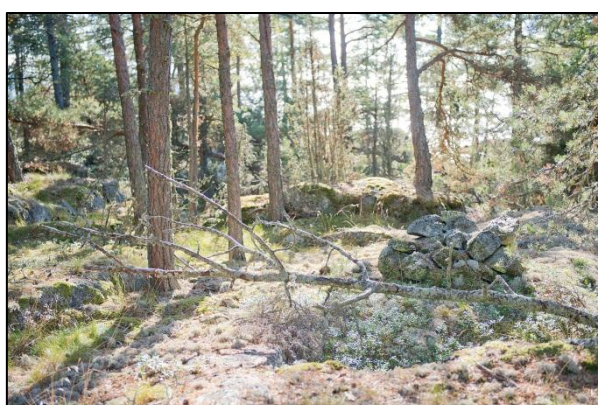
Vid Timmerkojans västra ö uppläts en tomtplats för en sommarstuga under 1940-talet. Stugan verkar dock äldre och det är möjligt att detta bara var tidpunkten för tomtavstyckningen. Idag är stugan kraftigt renoverad och försedd med ny panel, falsat plåttak, nya fönster och en stor vidbyggd terrass. På samma ö finns ett vitmålat kummel i betong.

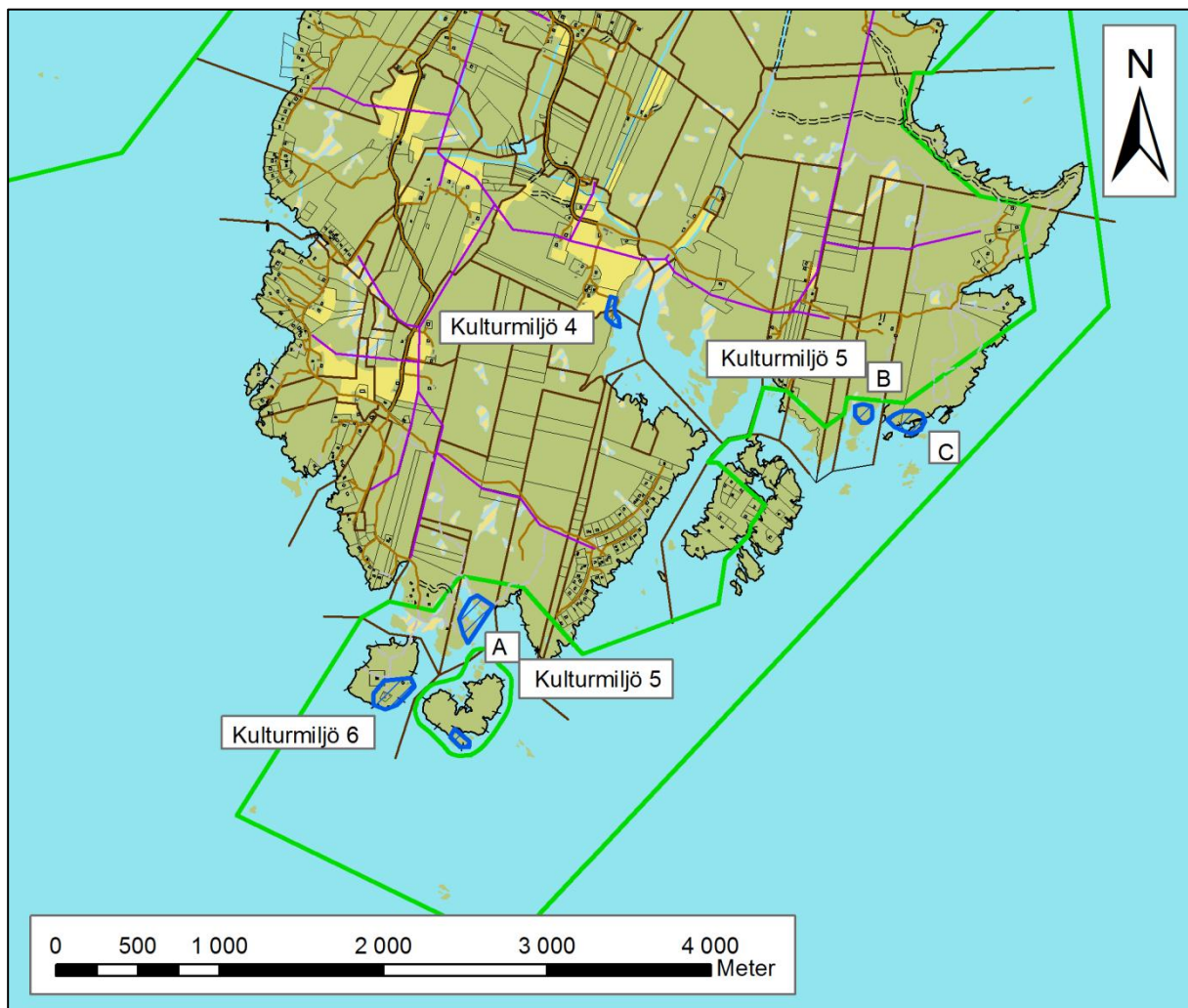
På den östra ön finns en gammal fiskebod, som enligt uppgift tidigare fungerat som lakstuga. Det vill säga en liten stuga på medar som drogs ut på isen där man kunde sitta och fiske genom ett hål i golvet. Lämningar efter en liknande stuga har tidigare påträffats i skogen vid Hästviken. I stugan på Timmerkojan har besökare ristat sina namn och årtal för deras besök. Fiskeboden har sadeltak lagt med sinuskorrugerad plåt, panel med urlakad rödfärg och den vilar på en grund av natursten. Boden har två rum, ett yttre och ett inre. En föregångare till fiskeboden ligger i en sänka mellan klippvallar i ett vindskyddat läge och utgörs av en kallmurad tomtning. Ingen eldstad kunde konstateras, men tomtningen har sannolikt använts för övernattningsplatsen är avlägset belägen, drygt 7 kilometer från Hammarö.

På den högsta punkten med utsikt mot öppna sjön ligger ett äldre kummel av kallmurade naturstenar som sannolikt varit konformat när det en gång var i bruk.

Timmerkojans fyr som stod här till 2000-talets början tändes första gången den 16 augusti 1940. Den fungerade som ledfyr till Söökojans fyr. Den välbevarade fyren utgjordes av en liten enkel funktionalistisk fyr av plåtkur med mast och lykta. Idag återstår bara den gjutna trappan med tre steg.

Kulturmiljö 4 - Fiskvik

Motiv för utpekande

I Fiskvik finns en liten hamn med kontinuitet från åtminstone 1859. Förutom själva viken med bryggor finns också ett par fiskebodar och en hitflyttad fiskestuga som speglar detta. Här liksom vid andra mindre hamnar belyses fiskets betydelse om än i en enklare form än i de komplexa fiskelägren vid Brännäs och Skansviken.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Det är viktigt att platsen fortsatt nyttjas och därmed utgör en levande miljö. Möjligheterna att platsens historia och att anläggningarna lever vidare ökar genom ett aktivt brukande.

Möjliga hotbilder

Eventuell nybyggnation bör ske i förhållande till bodarnas placering i terrängen och anpassas till de befintliga bodarna vad gäller skala och materialval. Eventuella oklara ägoförhållanden kan resultera i minskad vilja att underhålla och vårda bebyggelsen.

Beskrivning

I Fiskvik finns en hitflyttad fiskestuga med oklar historia. Men en idag riven fiskarstuga i Fiskvik beskrivs på följande sätt i Värmlands Museums arkiv, nedtecknad av Maja Eriksson 1930:

"Läge

Belägen i skogsbrynet, alldeles vid sjön.

Exteriör

Stugan utvändigt brädfodrad, rödfärgad, men färgen har bleknat. Vita knutar. Stugan med en förstuga framför det egentliga rummet, inga utknutar till denna, men till själva rummet, fast de nu döljas under brädorna.

Interiör

Framsidan belägen åt norr, ingången på denna sida. Först förstugan med ett skafferi, därifrån kommer man medelst en stega upp på vinden. Själva stugan endast ett rum. Två fönster åt v & s. Spis på väggfast skåp efter norra väggen. Taket målat. Blommiga tapeter. Under dessa flera lager blommiga tapeter spända på papp. Spisens kåpa nu grönmålad men kritad under.

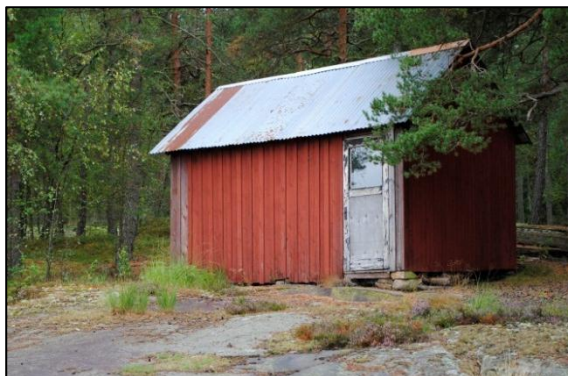
Historik

(Efter en sagesman, uppfödd därstädes)

"Fönstrena i stugan äro gamla. Jag tror 60 år, och jag minns inga andra. Jag vet ej, hur gammal den är, min mor bodde där även under sitt första äktenskap. Brädfodringen, som är nu, satte vi upp på 1880. Det var brädfodring förut, men den var då gammal. Spisen är den samma, fast det är fyr insatt(?), och vi hade långspis. Golvet la' vi nog om, men taket är det gamla.

Vi hade vedskjul på östra sidan om stugan, men de, som kom efter oss, tog bort det."

I hamnen finns däremot två fiskebodar. De utgörs av relativt enkla konstruktioner i trä, med plåtklädda sadeltak och vilar på syllstenar. Här återfanns inga tecken på gästgårdar, men däremot har några av tallarna skador efter vajrar vilka enligt båtägare i hamnen skall ha nyttjats för torkning av nät.

Kulturmiljö 5 - Sydöstra Hammarö

Motiv för utpekande

I området finns flertalet av de lämningar i form av skåren/jatkvärn och tomtningar som berättar om fiskets och jaktens betydelse för Hammaröborna under historisk tid. De på Hammarö påträffade tomtningarna utgör en unik lämningstyp i Sveriges inland.

Vård och underhåll

När det gäller kulturlämningar bör dessa vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Möjliga hotbilder

Om bebyggelse tillåts alltför nära befintlig tomtning och kummel riskerar dessa att "plockas sönder" av okunskap. De öar och de kuststräckor som är bebyggda saknar dessa lämningstyper, medan treasser, rabatter och gångstigar anlagts av löst stenmaterial. Av detta kan man dra slutsatsen att eventuella lämningar och deras stenmaterial använts som byggmaterial vid senare tids byggnationer. I området finns ett flertal rekreationsstigar med tillhörande rastplatser. Nya rastplatser med tillhörande grillplatser bör i likhet med ovan inte anläggas i lämningarnas absoluta närhet.

Beskrivning

A: Skallholmarna, Bränneholmarna och Östra Löten

B: Västra Möviken

C: Östra Möviken

A: Skallholmarna, Bränneholmarna och Östra Löten

Här finns två tomtningar som utgörs av enkla husgrunder med vallar av sten. Tomtningen på

Skallholmarna verkar ha haft en eldstad/spis i anslutning till vägglinjen. I området finns även ett flertal skåren riktade mot vattnet. Jaktvärnen liksom en av tomtningarna ligger inom hemmanet Nolgårds ägor.

B: Västra Möviken

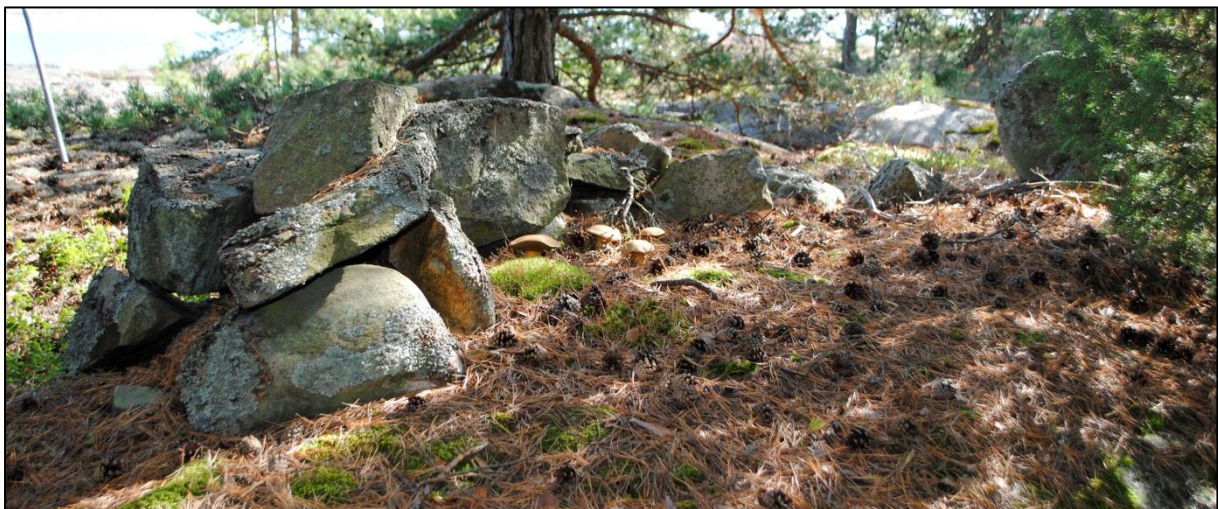
Jaktvärn samt en tomtningsliknande lämning vilka ligger inom hemmanet Larbergs ägor.

C: Östra Möviken

Jaktvärn samt äldre härdar vilka skulle kunna sättas i samband med jakten. Lämningarna ligger inom hemmanet Östanås.

Längs den södra och sydöstra kusten av Hammarö finns ett flertal objekt som utgör goda representanter för karaktären fiske och jakt. Dessa objekt består av lämningar efter tomtningar och skåren/jaktvärn. Flera av dessa lämningar, tomtningarna, utgör fornlämningar och skyddas därför genom kulturminneslagen. Tomtningarna kan bidra till förståelsen kring fiske och jakt i Vänerområdet under historiskt tid. Sannolikt är dessa äldre än de fiskebodar som finns representerade kring ett flertal platser på själva Hammarön och som går att relatera till specifika hemman. Tomtningarna döljer sin historia på ett annat sätt. När var de i bruk och vilka brukade dessa enkla bodar? Användes de till fiske eller även till jakt och vilken funktion hade dessa, utgjorde de övernattningsbodar eller förvarade man sin utrustning här?

Alla de påträffade skårena ligger inom tre skilda hemman vars gårdar ligger i norra delen av Hammarö. Möjligen berättar detta vilka som jagat sjöfågel i området under 18-1900-talen. Vid inventeringen kom endast jaktvärn att påträffas i den här delen av kommunen vilket säkerligen inte representerar den tidigare geografiska spridningen av sjöfågeljakten. Snarare är det sannolikt ett resultat av att många andra platser under senare tid tagits i anspråk av bebyggelse av skilda slag. Sannolikheten att dessa ömtåliga lämningar skulle komma att förstöras i samband med anläggandet av tomter tillhörande bebyggelsen får ses som mycket stor. Namn såsom Andholmen och Anskär indikerar även att jakt på sjöfågel tidigare förekommit inom andra delar av kommunen.

Kulturmiljö 6 - Skagefyr

Motiv för utpekande

Fyrmiljön är välbevarad och innehåller ett flertal olika delar som tillsammans speglar en del av Vänerns sjöfartshistoria men också en fyrvaktarfamiljs livsbetingelser. I området finns även enkla naturhamnar som nyttjades vintertid av fiskare från norra Hammarö.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Skiffertaken utgör en viktig del av byggnadernas kulturhistoriska värde och bör därför bevaras och underhållas. På samma sätt bör kulturlämningar vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Möjliga hotbilder

Att föreningen som idag förvaltar Skagene fyr upphör och den nya ägaren inte inser anläggningens kulturhistoriska värde. Eventuell nybyggnation bör inte ske i fyrmiljöns omedelbara närhet eller på de stenröjda odlingsytorna.

Beskrivning

På Hammarö sydspets, vid Storholmen, ligger sedan 1872 en fyrplats. Här liksom vid de andra fyrarna kompletterade fyrvaktaren sin inkomst med fiske, lite djurhållning och några mindre odlingslotter för bland annat potatis. Ännu idag syns de stenröjda ytorna vilka indikerar var potatisodlingen fanns.

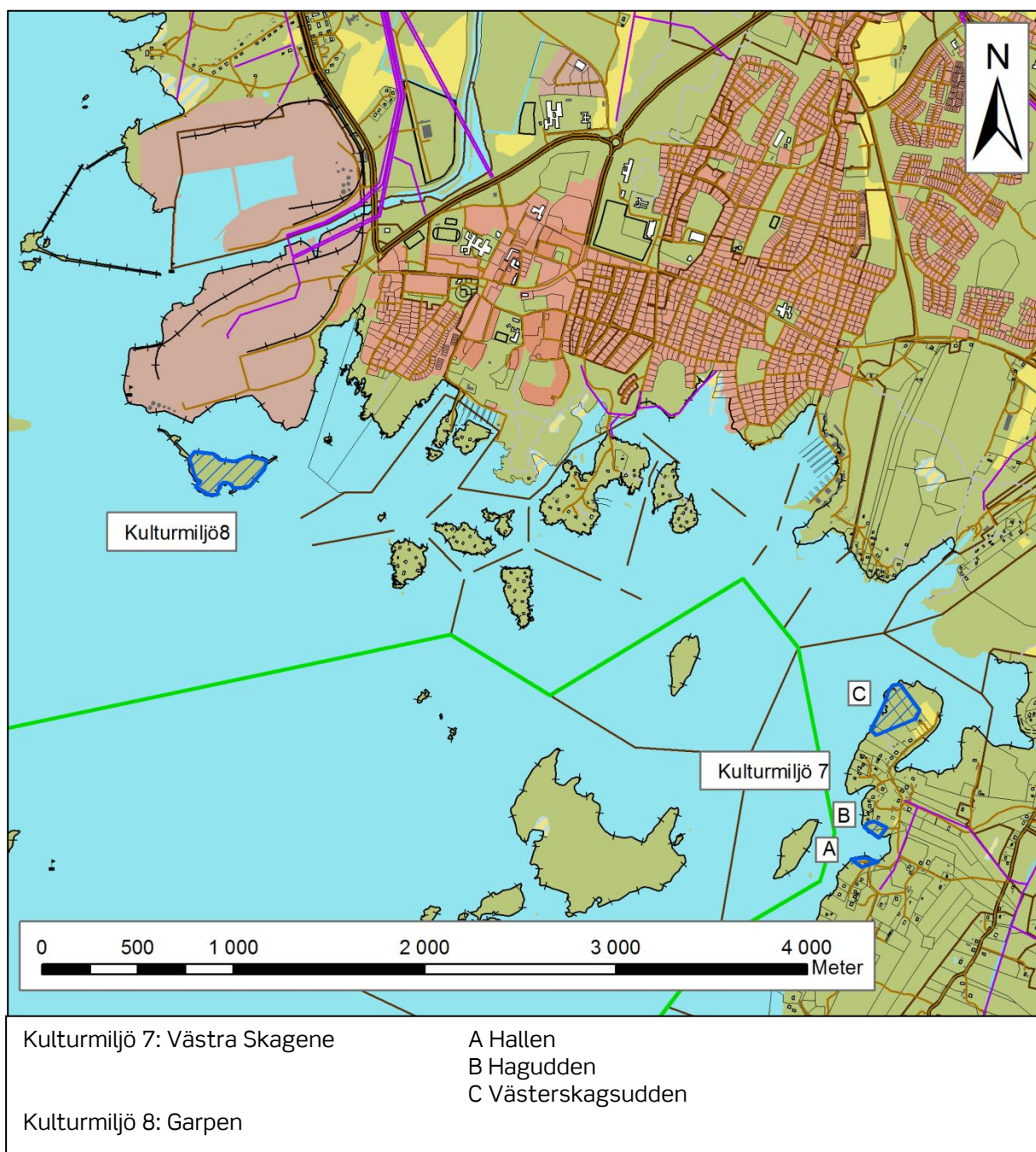
Vid Storholmen finns förutom fyrplatsen även åkermark i norr, sommarstugor och husgrunder samt en väl tilltagen äldre hamn med pirar. Här skall enligt uppgift ha byggts båtar. Enligt uppgift från boende i Västra Skagene fanns här i Skagene en av flera vinterhamnar för fiskare som bodde längre norr ut på Hammarö.

Den timrade fyrvaktarbostaden vilar på en grund av natursten, är klädd med faluröd panel och på sadeltaket ligger skiffer från Glava. På gaveln mot söder finns en utbyggd vitmålad veranda. Ovanför denna tronar det vitmålade fyrtornet på taket. När det gäller ekonomibyggnaderna, som troligen är samtida med bostadshuset, säger Holmström i Vänerns fyrar, att det 1874 fanns en skiffertäckt uthuslänga med ladugård och lada, samt en bodlänga innehållandes vishusbod och vedbod, även den täckt av skiffer. Den vita gaveln och fyrtornet på taket är det som skiljer

platsen från ett mindre torpställen från 1800-talets slut. Den faluröda fasaden, de vita snickerierna, sadeltaket lagt med skiffer, ekonomibyggnaderna och resterna efter åkertegar och odlingsmark i anslutning till platsen förstärker intrycket av torp.

Den välbevarade miljön med bostadshus, ekonomibyggnader och odlingsmark ägs sedan 1930-talet av intresseföreningen Fyrtornet. Miljön här har stora kulturhistoriska värden och visar på en av Vänerns bäst bevarade äldre fyrmiljöer.

Kulturmiljö 7 - Västra Skagene

Motiv för utpekande

I Västra Skagene finns ett flertal småhamnar med lång kontinuitet. Förutom bryggor, ristningar, torkställningar och bodar finns också flera isbingar i området. Här liksom vid andra mindre hamnar belyses fiskets betydelse om än i en enklare form än i de komplexa fiskelägren vid Brännäs och Skansviken.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Det är viktigt att platsen fortsatt nyttjas och därmed utgör en levande miljö. Möjligheterna att platsens historia och att anläggningarna lever vidare ökar genom ett aktivt brukande.

Möjliga hotbilder

Eventuell nybyggnation bör ske i förhållande till bodarnas placering i terrängen och anpassas till de befintliga bodarna vad gäller skala och materialval. Eventuella oklara ägoförhållanden kan resultera i minskad vilja att underhålla och vårda bebyggelsen.

Beskrivning

A: Hallen - Två fiskebodar och rester efter isbingar, bryggor och en pir.

B: Hagudden - Tre bodar och ett bykhus. Husgrund efter isbinge.

C: Västerskagsudden - En fiskebod, en pir med sump, två isbingar, moringar och ristningar

A - Vid norra delen av Hallen finns fiskebodar, hamn med stenpirar och en husgrund med oklar funktion. Platsen utgör ett nothänge enligt karta från 1902. Fiskeläget är fortfarande i bruk och här anordnas årligen sammankomster där den fångade fisken tillreds och spisas. Det är en levande kulturmiljö där det maritima arvet passeras vidare från generation till generation.

B - Vid Hagudden finns två mindre bodar varav den ena kan tolkas som en fiskebod, medan den andra skulle kunna vara ett bykhus. Dessa båda vilar på syllstenar av natursten, är uppförda i en regelkonstruktion och klädda med omålad panel. På sadeltaken ligger trapetskorrugerad plåt respektive tvåkupigt lertegel. Något längre norrut ligger ytterligare två bodar varav den ena är kraftigt moderniserad med ny, rödmålad panel och svart plåttak. Den andra utgörs av en rektangulär bod med omålad panel och ett flackt tak lagt med trapetskorrugerad plåt. Byggnaderna ligger inom platsen för ett nothänge enligt karta från år 1902. Enligt boende vid Hagen skall det ha funnits en isbinge i skogsbrynet norr om fiskebodarna.

C - På västra sidan av Västerskagsudden finns lämningar efter ett fiske som bedrivits under 1900-talet. Det rör sig om två platser vilka ligger längs klipporna. Vid den norra platsen finns moringar i berget samt ristningar i form av initialer och årtal. Det var bröderna Lars och Per som ristade in sina namn år 1957 och 1958. Ett stycke längre in mot land och intill en mindre jordbruksfastighet ligger en välbevarad isbinge. Vid den södra platsen finns en stenpir med sump och en modernare isbinge.

Kulturmiljö 8 - Garpen

Motiv för utpekande

Ön, som är belägen strax söder om Skoghalls bruk, utgör en mycket sammansatt och säregen miljö som torde sakna motsvarighet i Värmland. Här finns ett stort antal lämningar från 1900-talets industriepok men också spår från beredskapstiden.

Vård och underhåll

När det gäller konstruktioner och lämningar av olika slag bör dessa vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp. Det finns förutsättningar att skapa ett kulturhistoriskt besöksmål på ön men då bör någon form av plan för säkerhet för de besökande tas fram.

Möjliga hotbilder

Att för mycket av öns kulturlämningar från 1900-talets industrihistoria "städas upp" i samband med att ett besöksmål skapas.

Beskrivning

På Garpen finns påtagliga lämningar från 1900-talets mitt vilka bland annat utgörs av räls som löper över hela ön i öst-västlig riktning. Banan reser sig på sina ställen som en tre meter hög mur. I den nordöstra delen av ön finns rester efter en linbana som gick mellan Garpen och Skoghallsverken och i anslutning till denna finns stora högar av koks. I området finns även ett flertal gjutna husgrunder som tillhört anläggningen.

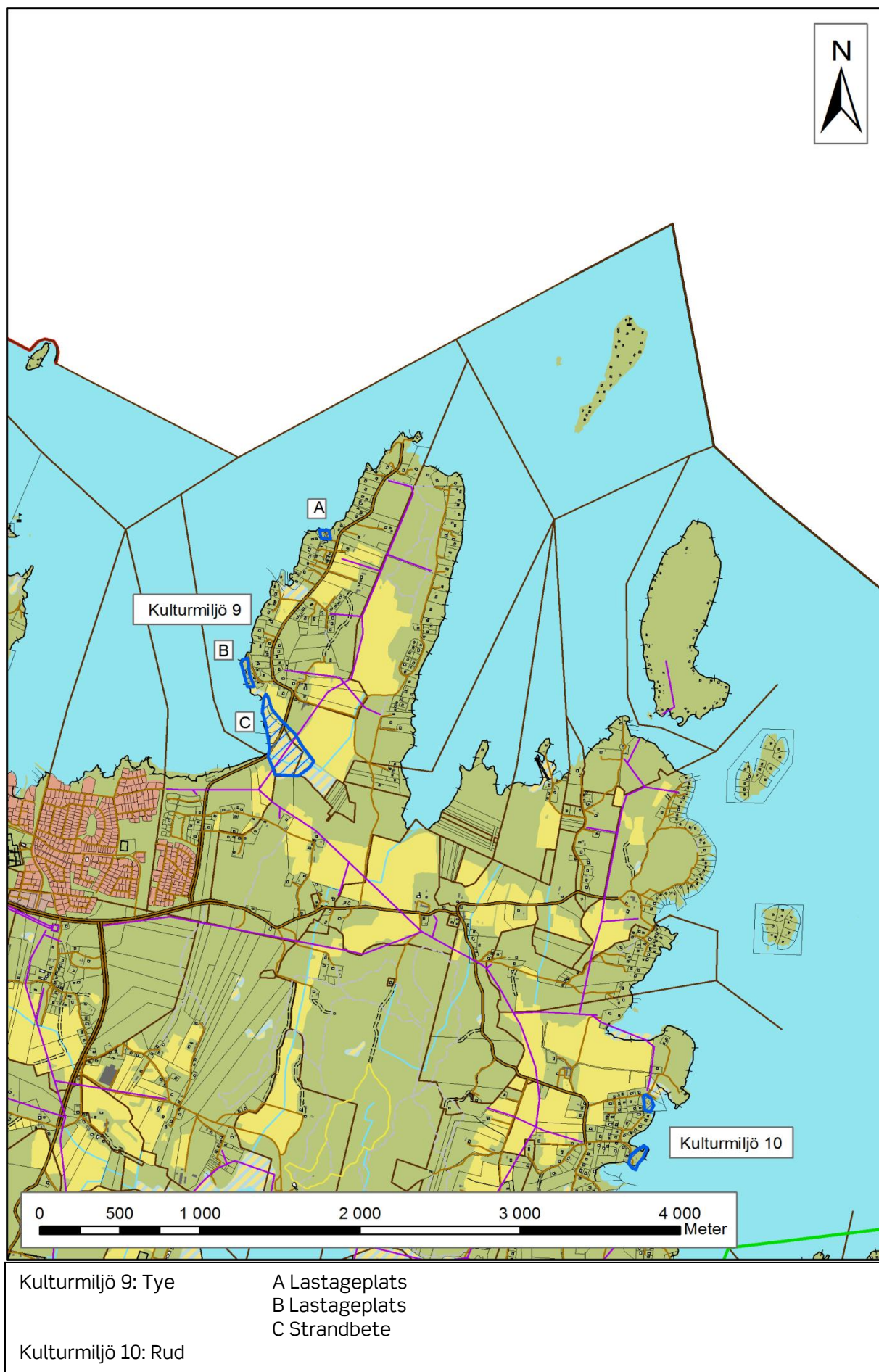
På Garpen finns också lämningar efter en luftvärnsställning med ett öppet luftvärn som varit bemannat av en tropp från Värmlands regemente samt ett ammunitionsförråd. Ammunitionsförrådet utgörs av en gjuten stomme som klätts med natursten för att smälta in i omgivningen som består av klipphällar. Värnet är riktat mot öppen sjö i söder och syftet bör ha varit att skydda Skoghallsverket i händelse av krig.

I anslutning till kulturmiljön finns även enskilda objekt på Skoghallssidan såsom piren (Obj. 64) och Skoghalls fyr. De berättar om Skoghalls hamns tidigare utförande och den samtida sjöfarten i området.

Vidare finns en stor mängd järnöglor i bergen som minner om flottningen i området och den tid då stora sjok av timmer länsades in och förvarades i vikarna kring Skoghall. Här finns också moringar vilka använts då skeppen ankrat vid Garpen. Moringarna tillkom då Garpen utgjorde en viktig och skyddad naturhamn till Skoghalls hamn. Här fanns enligt sjökort från andra hälften av 1700-talet en rad ankringsplatser och ett kummel för att leda sjöfararna rätt.

Kulturmiljö 9 - Tye

Motiv för utpekande

I kartmaterial från 1853 finns flera belägg för lastageplatser vid Tye. I dagens kulturlandskap återfinns såväl aktiva hamnanläggningar som bodar, pirar, bryggor och öglor i berget vilka använts till förtöjning.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Det är viktigt att platsen fortsatt nyttjas och därmed utgör en levande miljö. Möjligheterna att platsens historia och att anläggningarna lever vidare ökar genom ett aktivt brukande.

Möjliga hotbilder

Eventuell nybyggnation bör ske i förhållande till bodarnas placering i terrängen och anpassas till de befintliga bodarna vad gäller skala och materialval. Eventuella oklara ägoförhållanden kan resultera i minskad vilja att underhålla och vårda bebyggelsen. När det gäller den betade marken utgör området en av få, om inte den sista, hävdade betesmarken med strandnära läge på Hammarö.

Beskrivning

- A – Lastageplats
- B – Lastageplats
- C – Strandbete

A - Vid Västra Tye finns två sjöbodar av regelkonstruktion. Den äldsta av de två står på en enkel grund av syllstenar, är klädd med urlakad slätpanel och har ett sadeltak lagt med ålderdomligt enkupigt lertegel. Den yngre av de två vilar på en gjuten grund är klädd med röd panel och sadeltaket är belagda med tegelimiterande plåt.

B - Längre söderut finns hamnanläggningar med bodar och bryggor. Bodarna utgörs av enkla regelkonstruktioner med faluröda paneler och sadeltak belagda med plåt.

C - I anslutning till lastageplats B och något söderut finns beteshagar.

Kulturmiljö 10 - Rud

Motiv för utpekande

Två mycket välbevarade fiskelägen med fiskebodar, båthus, isbingar och torkställningar som tillsammans uppvisar en unik maritim miljö i norra Vänern.

Vård och underhåll

När det gäller bebyggelsen gäller det att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta uppstår i konstruktionen. Det är viktigt att

platsen fortsatt nyttjas och därmed utgör en levande miljö. Möjligheterna att platsens historia och att anläggningarna lever vidare ökar genom ett aktivt brukande.

Möjliga hotbilder

Eventuell nybyggnation bör ske i förhållande till bodarnas placering i terrängen och anpassas till de befintliga bodarna vad gäller skala och materialval. Vid fiskelägena finns många ägare varför det kan vara svårt att komma överrens om inriktningen vad gäller vård och underhåll.

Beskrivning

Nedan följer en beskrivning ur Förslag till kulturmiljöprogram för Hammarö kommun:

”Här finns vid Skansviken och Brännäs relativt enkla båtstäder med bryggor och pirar, gistgårdar, ’stäggesta’ med torkställningar för nät, skjul och bodar för redskap, isbingar och stenkällare för fångstens omhändertagande och förvaring. Tidsmässigt sträcker sig byggnader och konstruktioner från 1800-talets andra hälft fram till våra dagar.”

”Rud hör till de få platser i länet om idag rymmer lämningar efter det tidigare allmänt omfattande allmogefiske som bedrivits utmed hela norra vänerkusten. De faluröda eller omålade byggnaderna och övriga konstruktioner vid Skansviken och Brännäs erinrar också om fiskets betydelse för Hammaröbornas utkomstmöjligheter i gången tid. Områdets kulturhistoriska värde ligger dels iden samlade genuina småskaligheten dels i de enskilda välbevarade lämningarna. Isbingar räknas numera till sällsyntheterna i Värmländskt byggnadsbestånd och ger tillsammans med övriga kulturelement en inblick i ålderdomligt byggnadsskick och arbetsförhållanden inom en försvinnande näringsgren.”

Diskussion kring tillgängliggörande och bevarande

I detta arbete har ett antal karaktärer pekats ut. Flertalet av dem är lätt avläsbara i landskapet och visar tydligt de historiska skeenden de representerar. Detta gäller kanske framförallt de platser vid vattnet som visar karaktären Fiske. Något som avspeglas bland annat i olika typer av sjöbodar och bryggor vilka tidigare utgjort fiskelägen.

Kulturmiljö nummer 1 (Östra Söön och Söökojan) får här tjäna som exempel i diskussionen kring tillgänglighet och bevarande av en kustnära kulturmiljö.

Lämningarna efter torpet på Östra Söön är ett exempel på karaktären Mark- och sjöbruk. Torplämningen (RAÄ 69) utgör en god representant för det småskaliga jordbruk som förekommit på öarna under historisk tid.

I nära anslutning till lämningen finns en brygga vilket medverkar till att tillgängliggöra kulturmiljön för besökande i skärgården. Vid bryggan på Östra Söön finns idag en informationsskylt som berättar om naturskyddsområdet. För att ytterligare öka besökarens upplevelse och förståelse för området vore det lämpligt att här kompletterar informationen med text och bilder kring kulturvärdena på platsen. Även i anslutning till gårdstunet skulle informationsskyltar kunna placeras ut. Skyltarna kan beskriva den historiska miljön och de livsbetingelser som fanns för de människor vilka en gång befolkade platsen.

Vid besöket kunde konstateras att ett träd växer i spismursröset. Trädet riskerar att förstöra lämningen genom frostsprängning eller en framtida rotvälta. Efter konsultation med Länsstyrelsen i Värmland bör trädet avlägsnas för att på så sätt skydda lämningen.

Vid Söökojan finns exempel på karaktären Sjöfart i form av fyrvaktarbostaden med tillhörande byggnader och andra anläggningar. Byggnaderna vid Söökojans fyr är alla i mer eller mindre stort behov av renoveringsåtgärder. Med tanke på miljöns höga kulturhistoriska värde bör ambitionerna när det gäller renoveringsåtgärdernas antikvariska hänsyn vara stora. Inför åtgärder

på husen bör byggnadsantikvarisk kompetens konsulteras så att de kulturhistoriska värdena inte går förlorade.

Vid Söökojan finns idag skyltar som informerar om fågellivet på platsen. Skyltarna borde kompletteras med nya skyltar vilka beskriver både natur- och kulturvärden på platsen. Den befintliga hamnanläggningen på Söökojan skulle kunna iordningställas för att på så sätt underlätta tillgängligheten för besökare.

När det gäller generella iakttagelser finns det några aspekter vi särskilt vill trycka på.

<http://www.mora.se/Uppleva--gora/Nyheter-Uppleva--gora/Kulturhistoria-med-hjalp-av-ny-teknik/>

Vid inventeringen kunde det konstateras att ett flertal skyltar finns uppsatta gällande naturvärden och naturvården på öarna runt Hammarö. Ett samordnat skyltprogram som gäller både natur- och kulturvärden borde tas fram. Genom att öka medvetenheten kring lämningarna ökar man även sannolikheten att dessa även bevaras för framtida skärgårdsbesökare. Flertalet av forn- och kulturlämningarna är mycket känsliga och utgörs endast av kallmurade konstruktioner såsom exempelvis kummel, tomtningar och skåren/jaktvärn. I närheten av dessa skulle därför skyltar kunna sättas upp vilka beskriver lämningarna och sätter in dem i sin historiska kontext. Alternativt, eller tillsammans med informationsskyltar, kan en stolpe med QR kod placeras ut i närheten av de skilda kulturmiljöerna.

En annan åtgärd för att tillgängliggöra kulturmiljöerna skulle kunna vara att ta fram en enkel broschyr. Där kan skärgårdens kulturhistoria beskrivas både i ord och bild.

Runt Hammarö finns ett antal öar vilka sedan lång tid ägts av Svenska kyrka. På flera av dessa öar uppläts arrendetomter under 1940- och 50-talen där enkla fritidshus uppfördes. Husen byggdes på naturens villkor, med enkla medel och i en slags gemensskapsanda. Det kulturhistoriska värdet ligger inte i första hand i de enskilda byggnaderna, utan i den samlade bilden av en längtan till naturen och till ett enklare liv som fritidshuset gav. Vi uppmuntrar och uppmanar kommunen och kyrkan att inte sälja tomter på de öar där det fortfarande finns arrendetomter. Husen och miljöerna här är av ett helt annat slag och vilar på en helt annan grund än de moderna byggnationer som sker idag.

De för skärgården karakteristiska byggnaderna bör hållas efter med enkla medel. Det gäller att hålla undan markvegetation så att den inte kommer för nära, ha koll på taken och se till att fukt och röta stannar ute. På samma sätt bör kulturlämningar vårdas och hållas fria från vegetation för att om möjligt undvika nedbrytande förlopp.

Även för de nedsläckta fyrarna bör en plan för bevarande upprättas då de besitter ett stort kulturhistoriskt värde.

Till sist, utöver de tio utpekade kulturmiljöerna, vill vi även poängtera att det finns enstaka objekt, både forn- och kulturlämningar samt bebyggelse, som har höga kulturhistoriska värden. Dessa har vi tidigare lyft fram och beskrivit inom de skilda karaktärerna och de respektive inventeringsresultaten kopplade till dessa.

Referenser

Tryckta källor

Arbin, Staffan Von. Tomtningar. Mångtydiga spår efter forna tiders fiske. Bohusläns Museums årsbok. 2003.

Behm, Carl. Lantbruket. Hammarö. En hembygdsbok. 1957. Karlstad.

Bergström, Irma. Skoghalls hamn och sjöfart. Hammarö. En hembygdsbok. 1957. Karlstad.

Brusewits, Gunnar. Jakt och jägare. 1971. Höganäs.

Börjeson, John. Hammarön och Hammaröborna. 1921. Karlstad

Dahlgren, Lars. Karlstad stads historia 1815-1949. Del III. 1954. Karlstad.

Dahlgren, Lars. Karlstads stads historia 1719-1815. Del II. 1939. Karlstad.

Ekman, Emanuel. Wärmeland i sitt ämne och i sin uppodling. 1765. 1972. Stockholm.

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1937. Stockholm.

Fransson, Håkan. Fiske på Hammarön under 1800-talet. D-uppsats. Ekonomisk-Historiska Institutionen. 1976. Karlstad.

Förslag till Kulturmiljöprogram för Hammarö kommun. 1990. Hammarö.

Gyllenius, Petrus. Finska stadsarkivet genom Reinhold Hausen. Diarium Gyllenianum 1622-1667. 1882. Helsingfors.

Hallberg, Stig. Vänersjöfartens utveckling. Vänerfartygen- från segelskutan till dieselmotorfartyget år 1975. 1983. Trollhättan.

Hallerdt, Björn. Fisket på Hammarö. Hammarö. En hembygdsbok. 1957. Karlstad.

Hallerdt, Björn. Båtar och båtbyggare. Hammarö. En hembygdsbok. 1957. Karlstad.

Holmström, Erik. Vänerns fyrar- en lysande kulturhistoria. 2000. Nossebro.

Kvarning, Lars-Åke. Vänerfisket i äldre litteratur. 1962. Uddevalla.

Norman, Peter. Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö. 1993. Kristianstad.

Norman, Peter. Sjöfart och fiske. Fornlämningar i Sverige del 3. Riksantikvarieämbetet. 1993. Stockholm.

Nygren, C E. Karlstads stads historia. 1584-1719. Del I. 1934. Karlstad.

Ramström, Hilmer. Hammarö församlings historia. 1968. Sunne.

Sahlgren, Göran. Ortnamn i Hammarö socken. Hammarö. En hembygdsbok. 1957. Karlstad.

Sjöberg, Thyra. Skärgårdsliv kring Säterholmens fyr. 1980. Skoghall.

Stjernlöf, Bengt. Transporter på Klarälven. Pråmdragar, rallkuskar och ångbåtskaptener. 2005. Hammarö.

Ulander, Björn. I fiskarbondens spår. 1986. Hammarö.

Warberg, Peter Johan. "Hydrografisk beskrivning över sjön Vänern till de sjöfarandes tjänst". 1805, 1815 och 1816. Karlstad.

Wenzel, Carl. Några drag ur såtkroksfiskets historia. Ett försvinnande fiske från Hammarön och Värmlands stränder vid Vänern. 1907. Karlstad.

Westerdahl, Christer. Vänern, landskap, människa, skepp. 2003. Skärhamn.

Värmlands Museum. Kulturmiljöprogram vid Rud, Hammarö socken & kommun. Rapport nr 2012:46.

Otryckta källor

Utredning av jakt på allmänna vatten, SOU 1997:91

<http://ejearen.se>

Karlstads kommuns kulturmiljöprogram

<http://gi.karlstad.se/kulprog/visa.php?typ=miljo&id=66>

Arkiv

Hammarö Hembygdsförenings arkiv

Värmlands Museum. Topografiska arkivet, Hammarö socken

Värmlands Museum. Historiska sjökort, Norra Vänern.

Värmlands Museum. Ämnesarkivet, Jakt och fiske

Värmlands Museum. Personarkiv, Helge Kjellin

Riksarkivet, bouppteckningar. Hammarö socken (<http://sok.riksarkivet.se/svar-digitala-forskarsalen>)

Riksarkivet, Husförhörslängder. Hammarö socken (<http://sok.riksarkivet.se/svar-digitala-forskarsalen>)

Informanter

Kurt och Sigbritt Jansson, Västra Skagene

Rickard Asker, Hammarö

Flera kortare samtal med människor vi stötte på vid inventeringen

Kartor

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-396. 1697. Geometrisk avmätning. Vidön.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-1:1. 1743. Laga delning. Hammarö socken.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-47:3. 1780. Storskifte på hemskog. Västra Tye.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-39:1. 1790. Storskifte. Norra Sätter nr 1.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-37:1. 1790. Storskifte. Västra Skagene.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-47:5. 1853. Laga skifte. Västra Tye.

Lantmäteristyrelsens arkiv. R32-19:2. 1854. Laga skifte. Hult.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-398. 1821. Karta över hemmanet Vidön.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-399. 1856. Karta över hemmanet Vidön.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-99. 1859. Laga skifte. Fiskvik.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-104. 1861. Laga skifte över hemmanet Torp.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-107. 1862. Ägomätning, Gunnarskär med V Söön.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-91. 1856. Laga skifte över hemmanet Västra Skagene.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-96. 1856. Laga skifte över hemmanet Västra Takene.

Lantmäterimyndighetens arkiv. 17-haö-110. 1865. Laga skifte över hemmanet Stora Skagene.

Lantmäterimyndighetens arkiv. J112-71-23. 1883-95. Häradsekonomiska kartan, Hammarö.

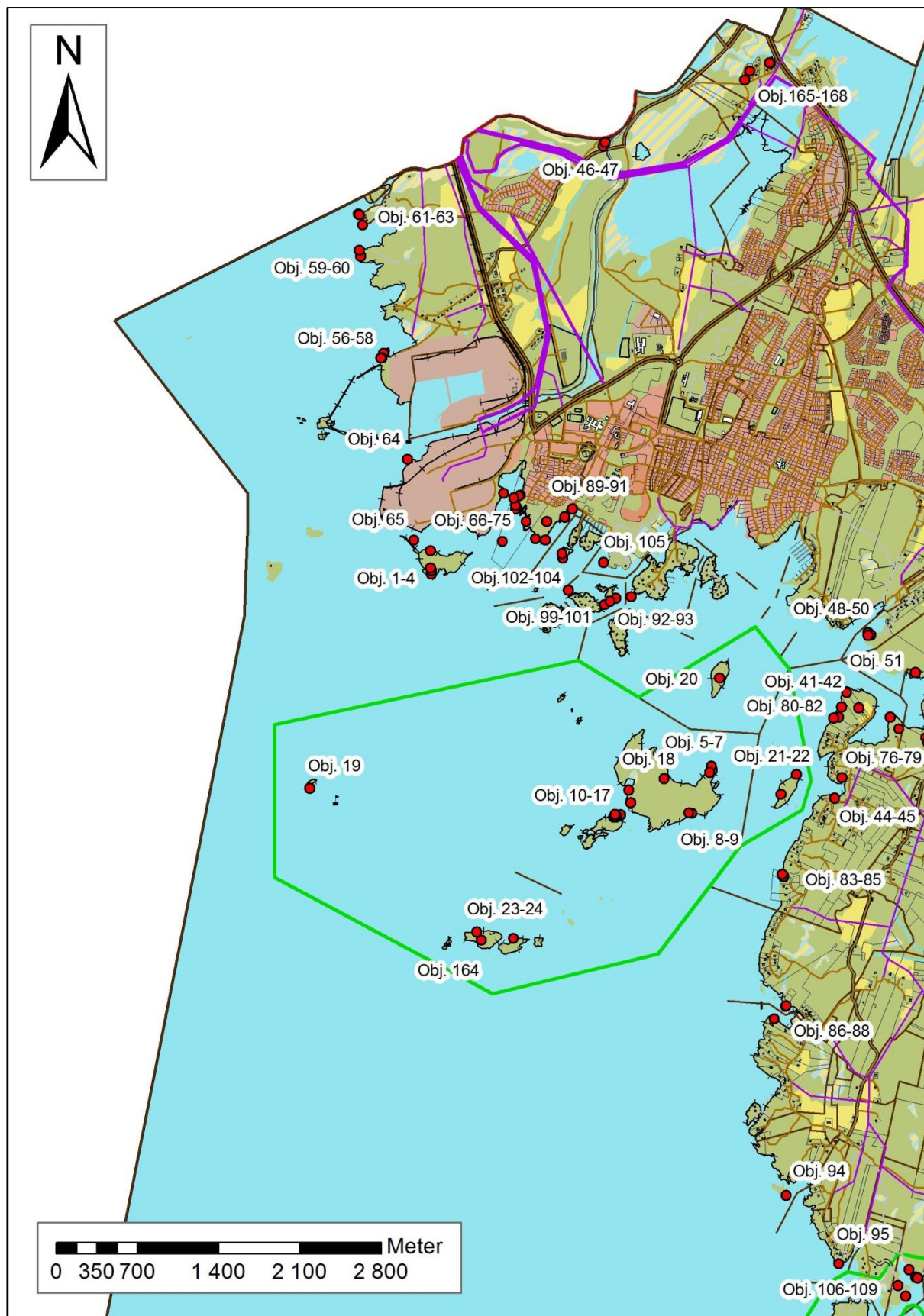
Rikets allmänna kartverks arkiv. J133-10d54d64. 1962. Ekonomiska kartan, Skagene.

Rikets allmänna kartverks arkiv. J133-10d6ed64. 1962. Ekonomiska kartan, Hammarö.

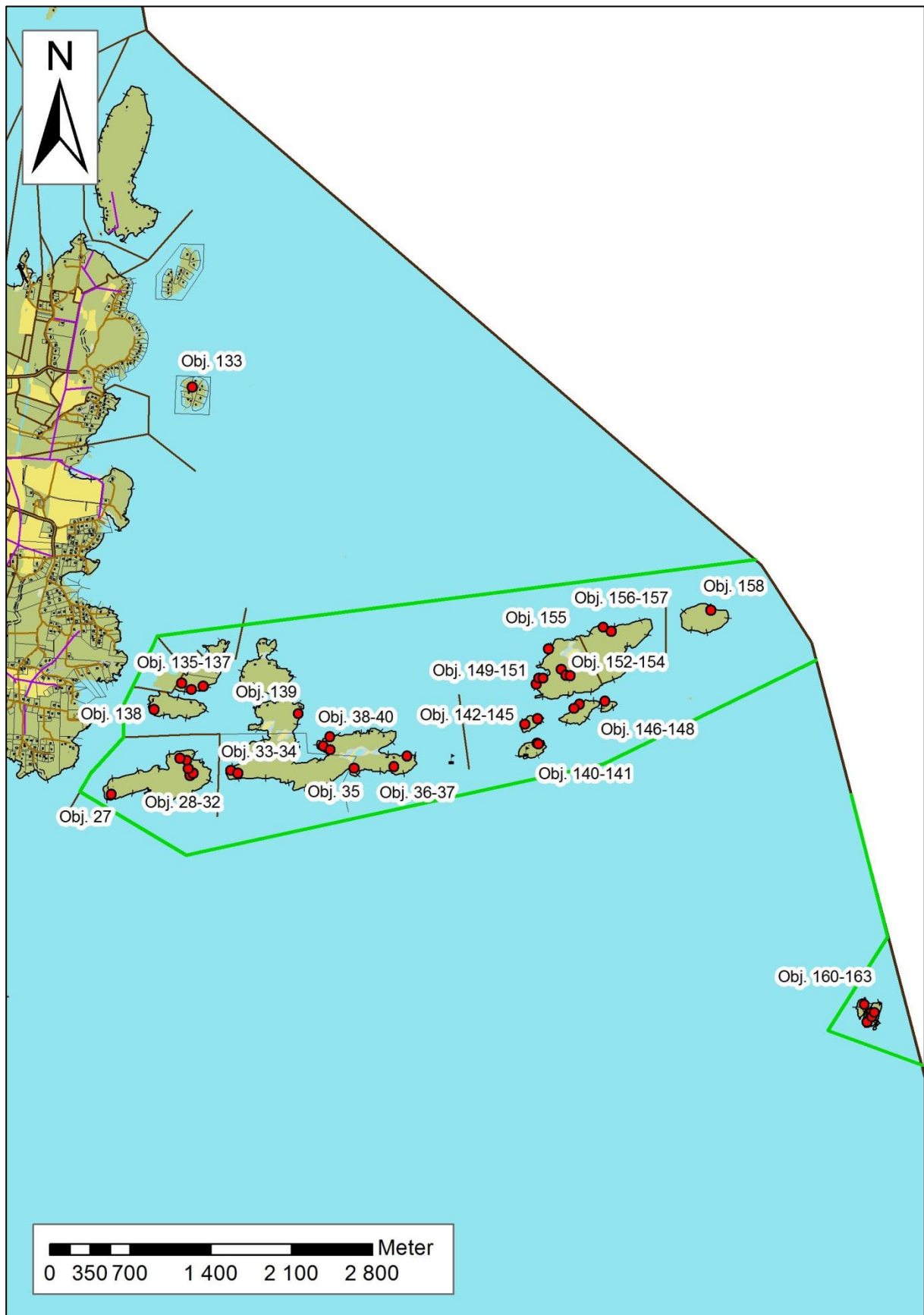
Fotografier

Där inget annat anges är bilderna tagna av Lena Thor, Värmlands Museum.

BILAGOR

Objektstabell

ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
1	Stridsvärn	Skogsmark	Blandskog	6575943,34985188	411216,755174056	2	Luftvärnsvärn, 6x6 m st, med öppning mot n. kring kanten ar en vall av sten och sand, 1,5 m br och intill 1 m h av 0,1-0,8 m st sprängstenar. i mitten är betongfundamet, 1x1 m st, for luftvärnskanon, stenbrott på hållarna i närheten.	Hällmark intill Vänern
2	Bunker	Skogsmark	Blandskog	6575973,57842258	411218,222300241	2,7	Ammunitionsförråd, 8x7 m n-s och 3,4 m h av 0,1-1,5 m st stenar, vilka täcker ett 2x2 m st betongrum, öppning i s0,5 n br, i v ar minnessten, 1942 luftbild, 33dje lvokantr, l15, 0,8x0,7 m st	Hällmark
3	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6575992,4732893	411212,115410074	2,8	11x7 m o-v och 0,5 m h av 0,5-1 m st sprängstenar, spismursröse i no, 1x1 m st och 0,8 m h av tegelstenar, kamin och spis i järn.	Hällmark
4	Moring	Skogsmark	Blandskog	6576141,78157761	411210,581211809	2,5	Moringar i berget längs hela nordsidan	
5	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6574250,96047429	413641,515269284	1,9	Svåravgränsad husgrund, spismursröse, 3 m diam och 0,4 m h av ställvisa 0,1-0,5 m st stenar. tegel framsondat. ligger spridda syllstenar på hällen.	Hällmark på udde.
6	Moring	Skogsmark	Blandskog	6574285,31339432	413633,086379338	5,5	Ring i berget, 0,2 m diam av 0,05 m tj gods.	Hällmark
7	Härd	Skogsmark	Blandskog	6574230,87300001	413618,647935867	1,9	Härd, 0,9 m diam, av 0,2 m ställvisa stenar, övermossad. framsondad kol.	Hällmark
8	Härd	Skogsmark	Blandskog	6573877,81103299	413461,226661612	2,4	Härd, 0,6 m st, av 01-0,3 m stenar, mossar, framsondad kol.	Hällmark
9	Härd	Skogsmark	Blandskog	6573882,24473584	413437,775938393	2,3	Härd, 1 m st, av 01-0,3 m stenar, mossar, framsondad kol.	Hällmark
10	Stenröjd yta			6573866,4006604	412848,42363300	2,2	Stenröjd yta 20 m l	Intill Vänern

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
				5	3			
11	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6573845,52294461	412811,666037621	2,8	Vallformad, 5x4 m no-sv, vall 1-1,5 m br och 0,2-0,5 m h. sankar, 3x3 m och 0,1 m dj	S-sluttande moränmark
12	Husgrund	Skogsmark	Blandskog	6573849,56821332	412813,373453027	2,8	Vallformad, 5x5 m, vall 1-1,5 m br och 0,2-0,5 m h. sankar i mitten, 3x3 m stor och 0,1 m dj	S-sluttande moränmark
13	Härd	Skogsmark	Blandskog	6573847,29082245	412791,28835872	2,8	3x3 m st av 0,3-1,5 m st stenar. i n spismursröse, 1,5x1,5 m st och 0,4 m h. intill större jordfast block. framsondad kol, 1,5 m br öppning mot nv	Hällmark
14	Gistgård?	Skogsmark	blandskog	6573849,27761358	412801,780585811	2,8	Stenar, 0,2-0,4 m st, ligger spridda, på 3 platser 2 m mellan stenar som ligger 2-3 tillsammans. på hall, gistgård?	Hällmark
15	Stenröjd yta			6573870,26564576	412801,408160694	3,9	Stenröjd yta. 2 m br	Intill vattnet
16	Stenröjd			6573969,99127637	412937,6963778	2,9	Stenröjd yta. 2 m br	Intill vattnet
17	Stenröjd			6574079,72242727	412921,221536575	2,3	Stenröjd yta. 2 m br	Intill vattnet
18	Täkt	Skogsmark	blandskog	6574176,73731082	413224,756810358	1,7	Sandtäkt	Kuperad moränmark
19	Sjömärke			6574094,62622581	410171,39558653	2,3	Kummel, 2x2 m och 1 m h av 0,1-0,6 m st stenar. trästolpe i toppen. vit färg på stenar	Hällmark
20	Täkt	Skogsmark	Barrskog	6575044,59274195	413701,06775857	2,3	Sandtäkt	Kuperad moränmark
21	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6574041,29967529	414233,202387984	1,9	Kummel, rest av 1,3 m diam och 0,2 m h, övermossad, packning av stenar, 0,2-0,4 m st stenar. stenras s om 5 stenar 0,2-0,4 m st	krönläge, hällmark
22	Utgår							

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
23	Moring	Skogsmark	barrskog	6572857,39489074	411609,702933731	1,6	Moringar i berget, ring 0,15 m diam 15 m mellan, for segelbatar?, och 0,02 m tj. ringfaste, 0,05 m diam och 0,02 m tj.	Hällmark
24	Moring	Skogsmark	blandskog	6572800,23454548	411928,224845674	2,7	Moring berget, ring, 0,1 m diam och 0,01 m tj. fastring, 00,,03 m diam.	Hällmark
25	Hamn, uppgift om			6578472,67988389	418448,86256437	1,6	Hamn, uppgift om, marken bearbetad med maskin	Flack moränmark
26	Fiskebod			6571778,59061179	416192,249491716	2,5	Fiskebodar	
27	Sjömärke	Skogsmark	barrskog	6574004,53907576	420136,55121753	1,8	Kummel, pkats for. enligt sjokort 1750 tal, 20-tal stenar, 0,2-0,4 m st runt berrghall.	Hällmark
28	Gränsmärke	Skogsmark	Barrskog	6574166,98560606	420818,394640158	2,1	Gränssten, 0,6x0,4x0,15 [n-s]. uppallad av 4 stenar, o,1-0,5 m st	Hällmark
29	Utgår							
30	Jordkällare	Skogsmark	blandskog	6574223,13832484	420805,324141213	1,7	Jordkällare, 5x4 m o-v, ingång mot v, intakt. taktegel, sb, enkupigt. åkermark med röjningsrösen	Kuperad moränmark
31	Röjningsrösen	Skogsmark	Barrskog	6574295,43936611	420792,401300386	2,5	4 röjningsrösen, liten åkerplätt	Kuperad moränmark
32	Röjningsrösen	Skogsmark	barrskog	6574314,68013045	420733,366249049	2,5	3 röjningsrösen åker, numera båtanläggningsyta,	Kuperad moränmark
33	Husgrund, historisk	Skogsmark	Barrskog	6574209,3323415	421174,10361269	2,1	Husgrund, svåravgränsad, möjligen, 9x5 m [n-s]. spismursrose i no, 3x3 m st och 0,5 m h. skarviga stenar och tegel. smidd spik, glas och vid större sten i so.	Hällmark, krönlage
34	Kummel, Uppgift om	Skogsmark	barrskog	6574185,80086918	421234,477391602	1,5	Kummel, plats for	Hällmark
35	Kummel	Skogsmark	Barrskog	6574228,06847193	422245,410011147	1,9	Kummel, rest av, 1,5 m diam och 0,5 m h av 0,1-1 m st stenar. raserat mot v,	Krönläge av hällmark

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							stenar i spricka.	
36	Husgrund, historisk	Skogsmark	Barrskog	6574245,14568805	422590,511076365	1,9	3x3 m av 0,1-0,2 m st stenar på berget, dessa bildar en kvadrat av jämnt spridda stenar	Hällmark
37	Ristning, historisk	Skogsmark	Barrskog	6574334,16963061	422703,981673356	2	Skrivarhäll, A A 24/6 49. 0,2 m h, 0,05 m br. ankare längst ned. Alex Andersson enligt sommarstugeägare, kompis till hans far som byggde sommarstuga har 1950	Hällmark
38	Ristning, historisk	Skogsmark	blandskog	6574503,05507769	422035,150892037	1,5	Skrivarhäll, 19 18/7 12 w, 0,1 m h tecken, 0,005 m br och 0,001 m dj.	Hällmark
39	Lägenhets bebyggelse	Skogsmark	Blandskog	6574423,65227332	421978,357421047	1,7	7x5 m och 0,2 m h, övertorvade syllstenar. spismursröse i nv, 2x2 m och 0,8 m h.	Småkuperad moränmark
40	Jordkällare	Skogsmark	blandskog	6574388,46039562	422037,637984924	4,5	Jordkällare, 4x3 m [n-s] och 1,5 m dj, 6 varv sten, 0,1-0,6 m st stenar	
41	Ristning, medeltid/h	Skogsmark	Blandskog	6574926,36263234	414800,060627183	2	Skrivarhäll, 3x3 m inristade namn och årtal, lars olof, gunnar persson 1957, lars e 1958, m e, per e, 0.02-0,1 m l, 0,003-0,005 m br, och 0,002-0,004 m dj	Hällmark
42	Moring	Skogsmark	blandskog	6574918,78226733	414798,656150394	1,6	Moringar i berget, 4 st, 0,1-0,2 m diam och 0,1-0,4 m h i ett stycke i anlutning till fiskebod och naturhamn.	Hällmark
43	Isbinge			6574789,11750553	414901,319807689	2	Isbinge	
44	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6574185,61964909	414757,594636718	1,8	4x3 m nv-so, synliga syllstockar i so, lämning efter isbinge enligt boende i hagen	SO sluttande moränmark
45	Husgrund, historisk			6574010,4700565	414694,878068536	3,3	3x3 m trästockar synliga fiskebod?	Kuperad moränmark
46	Husgrund, historisk	Tomtmark		6579629,55001283	412699,762805595	2	Svåravgränsad. sannolikt 8x6 m. i N och O synliga syllstenar i upp till 2 varv av 0,2 till 0,4 m st stenar. i v	Flack moränmark intill Klaralven.

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							förhöjning med stenar.	
47	Jordkällare			6579660, 5364614 3	412716,6 9199631	3,4	Betong	Flack moränmark
48	Hamnanläggning			6575433, 9031821 7	414984,0 3706612 3	2,4	Stenbrygga, 7x3 m nv-so, synlig längd, ut från stenhäll, av 0,1-0,4 m st stenar. träkista synlig i no.	Hällmark
49	Fiskebod?			6575416, 9117115 1	415004,9 1974466 6	2,4	Raserad bod	Kuperad moränmark
50	Rensad yta			6575413, 156283	414981,9 5823075 8	2,4	Rensad yta för upptag av båt, 3 m br	Intill vattnet
51	Jordkällare	Skogsmark	Hygge	6575091, 0373206 4	415389,0 3177051	2	Jordkällare med huggna stenar i dörrposten. ca 15 m västerut finns en gärdesgård som löper N S.	S-sluttande moränmark
52	Moring			6569292, 4900411 4	414798,6 7501494 6	1,6	Moringar i berget, 4 st, 0,05 m diam och 0,1 m h, 0,002 m tj fäste och ögla i ett stycke. enligt boende i västra skagene togs båtar upp har nar isen lag vid v skagene, stenröjd yta i anslutning till moringarna, fastade i block och hållar med betong.	Hällmark
53	Husgrund, historisk	Skogsmark	Barrskog	6569406, 7902654	414917,5 1647515 1	1,6	7x3 m. N-S. saknar syll i N. syllsten 0,20-0,6 m.	Svagt O-sluttande hällmark
54	Hamnanläggning	Skogsmark	Blandskog	6569432, 82413	414948,8 0891978 5	2	11x3 NO-SV 0,5 m. hög. två parallella stenpirar, den S med rester av träkista i NV. stenar 0,1-1,5 m. två stenröjda ytor emellan 6x3 m.	svagt NO-sluttande hällmark.
55	Kummel, rest av	Skogsmark	Blandskog	6575791, 3288612 7	408136,3 1124504 3	1,6	Kummel, raserat, 1,5 m diam m och 0,3 m h av 0,2-0,4 m stenar. utrasade stenar åt v och o.	krön av mindre bergshöjd
56	Fiskebod			6577844, 1246528 8	410807,2 1029356 1	2,1	Fiskebod	
57	Övrigt	Skogsmark	Blandskog	6577805, 3307585	410791,0 2265865	2,4	Gjuten grop med träram i topp, 1,5x1 m n-s och 0,6 m	flack moränmark

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
				4	3		dj.	
58	Utgår							
59	Övrigt			6578680,76048241	410608,747071798	4,2	fiskebodsankare 6	Skreva i hållmark
60	Moring			6578731,12133141	410598,93290377	3,1	Moringar i berget, 80 m mellan, 2 på varje plats, star på rad mot vattnet. 0,2 m diam och 0,2 m h, 0,05 m tj.	Hållmark
61	Moring			6578948,55772566	410629,388042319	2	Moringar i berget, 40 m mellan, 2 på varje plats, star på rad mot vattnet. 0,2 m diam och 0,2 m h, 0,05 m tj.	Hållmark
62	Moring			6579045,47238166	410590,133960646	1,9	2 moringar i berget med ring och faste, 0,1 resp 0,2 m diam, 0,02 resp 0,03 m tj.	Hållmark intill vattnet.
63	Moring			6579036,17630447	410598,545155402	2	Moringar, rest av, mellan dessa och de andra moringarna ar en mindre vik, stenpackning längst in i viken. 3x1,5 m n-s på botten, hamn	Hållmark
64	Hamnanläggning			6576927,5227793	411011,864307378	1,7	Kallmurad pir med pollare i sten och moringar. s-formade ankarslut	Skoghalls industriområde
65	Moring			6576231,79309148	411069,467626906	2,2	4 moringar i berget ringar 0,3 m diam och 0,05 m tj	Hållmark
66	Moring			6576390,94543451	412038,689065045	1,5	Moring i berget ett stycke, 0,2 m diam,	Hållmark
67	Moring			6576503,92731761	411946,406882997	1,6	2 moringar i berget, 0,3 m diam, skaft bojt och gjutet i berget, 0,05 m tj.	Hållmark
68	Moring			6576528,79690282	411946,794713491	1,6	Fäste för moring	Hållmark
69	Övrigt	Skogsmark	Blandskog	6576619,64248608	411984,302714911	1,8	Betongfundament, ponton i vattnet	Hållmark
70	Övrigt	Skogsmark	Blandskog	6576613,64393958	411970,782429952	2,6	Kranspel	Hållmark

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
71	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6576391,91019523	412213,338754598	2,1	Kummel, rest av, 1,5 m diam, och 0,3 m h av 0,2-0,3 m st stenar, utrasat i alla riktningar.	Krönläge av mindre bergshöjd.
72	Moring	Skogsmark	barrskog	6576244,70249292	412116,254197533	2,1	Moring i berget 0,15 m diam, endast ett faste, format som en ogla.	Hällmark
73	Moring			6576218,82537763	411831,396890524	2,1	4 moringar i berget. 0,1 m diam och 0,03 m tj, ring och fäste	Hällmark
74	Moring			6576596,7244943	411931,859629698	2,1	2 moringar i berget. 0,1 m diam 0,03 m tj, ring och faste på den i s	Hällmark
75	Moring			6576634,85078968	411841,166466911	1,8	2 moringar i berget. 0,1 m diam 0,03 m tj, ring och faste	hällamark
76	Isbinge			6574603,86309596	415248,277530823	2,5	Isbinge raserad	
77	Lägenhetsbebyggelse	Skogsmark	Blandskog	6574528,6573343	415481,974442851	2	Soldattorp, enligt 1708 års karta, 9x6 m no-sv och 0,3 m h av 0,2-0,4 m st stenar. spismursröse längs v vägglinjen, 2x2 m st och 1 m h av 0,2-0,6 m st stenar, rikligt med tegelstenar	Svagt n-sluttande moränmark
78	Husgrund, historisk	Skogsmark	blandskog	6574491,04836976	415495,094103785	2,2	Uthus, 5x5 m st av stallvisa 0,3-0,6 m st stenar.	Flack moränmark
79	Hamnanläggning	Hagmark		6574709,11680944	415174,104048629	2,2	Stenpir, 15x4 m nv-so och 0,6 m h av 0,2-1 m st stenar, märke efter rundkil	S-sluttande moränmark intill vattnet
80	Moring			6574795,39969894	414753,825268829	2,3	Hål för moring	Hällmark
81	Isbinge			6574706,98652144	414730,855626928	2,1	Isbinge lite modernare snitt med plåttak	Hällmark
82	Hamnanläggning	Skogsmark	barrskog	6574702,04492036	414686,405275003	1,7	Stenpir, 12x4 m o-v och 0,5 m h av 0,1-0,9 m stenar träram synlig i n, även påle i stenpiren. intill och n om denna är ett träkar i vattnet, 7x2,2 m av vertikala plankor, fisksump?	Hällmark

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
83	Fiskebod			6573329, 9458799 4	414254,1 6590170 3	1,9	Fiskebod	
84	Hamnanläggning	Skogsmark	blandskog	6573333, 6421072 3	414254,9 1426618 9	2	Stenröjd hamn, Askhultsboa	Hällmark
85	Moring			6573350, 4080725 8	414244,1 8046716 1	2	5 hål efter moringar	Hällmark
86	Hamnanläggning	Skogsmark	Blandskog	6572105, 6368838 5	414175,9 6189526 4	2,8	Kajanläggning? 20x2 m av 0,2-1 m st stenar i upp till 3 synliga varv.	Ö sidan av udde i vik
87	Moring			6572216, 1555014 7	414272,2 3255479 6	2,9	Moring i block	Hällmark
88	Moring			6572219, 5997031 9	414275,9 2060643 9	2,9	Stenröjda ytor	Hällmark
89	Hamnanläggning	Skogsmark	blandskog	6576502, 6594451 9	412433,9 9053118 1	2,1	Stenpir, 12x3 m n-s och 0,5 m h av 0,30-1 m st stenar i upp till 2 varv. topp med oljegrus.	Intill cykelväg och vattnet
90	Moring			6576431, 2957511 7	412372,7 4197517 3	1,9	Öglor i berget, 0,1 m diam och 0,003 m tj. ögla.	Hällmark
91	Övrigt			6576435, 8084192 5	412370,2 8385174 1	2,4	Betongfundament på berget	Hällmark
92	Moring			6575733, 6954914 8	412810,9 1505457	2,3	Ögla, 0,15 m diam och 0,004 m tj.	Hällmark
93	Moring			6575743, 8667723	412941,9 5050099 6	2,2	Ögla, 0,15 m diam och 0,004 m tj.	Hällmark
94	Moring			6570585, 4525907 5	414276,0 0200218 6	1,9	2 borrhål i berget	Hällmark
95	Moring			6569993, 3758802 7	414730,7 3201032 3	1,5	8 öglor i naturlig skreva. båtuppdagningsplats även idag	Hällmark
96	UTGÅR							
97	Tomtning	Skogsmark	Barrskog	6569114, 4006689 8	415232,5 4537320 4	1,9	Tomtning, 4x3 m no-sv av stenvallar, 01 m br och 0,5 m h av 0,2-1 m stenar. trolig ingång i so, 1 m br. sanka i mitten, 1,5x1,5 m	Hällmark invid väder skyddad vik

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							och 0,3 m dj. i no ar hårdpall, 1x1 m och 0,3 m h av 0,3-0,4 m stenar, enstaka skärviga. framkom kol vid sondning.	
98	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6569077, 5918928 6	415251,4 0704627 4	1,8	2x1 m n-s av 0,5 m br stenvallar, 0,4 m h, av 0,2- 0,7 m st stenar. anlagd i en skreva med utsikt mot vattnet.	Hällmark
99	Moring			6575675, 4133536	412713,4 1782672 5	1,5	Ring, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
100	Moring			6575705, 4961054 6	412761,5 7149309	1,9	Ring, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
101	Moring			6575801, 4641091 3	412399,9 4980176 8	1,5	2 ringar, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
102	Moring			6576074, 1765992 1	412352,7 1851284 8	1,7	2 ringar, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
103	Moring			6576119, 4434155 5	412346,1 7188563 4	1,8	2 ringar, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
104	Moring			6576232, 3111464 3	412202,3 3515153 4	1,9	2 ringar, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
105	Moring			6576040, 7008616 5	412703,6 9195695 9	1,9	Ring, 0,15 m diam och 0,05 m tj	Hällmark
106	Tomtning	Skogsmark	Barrskog	6569716, 3466401 3	415305,0 0748092 2	1,7	Tomtning, 4 m diam av stenvallar, 1 m br och intill 0,5 m h av 0,2-0,8 m stenar. trolig ingång i n, 1 m br.	Hällmark invid väderskydda ad vik.
107	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6569809, 1070173 6	415241,3 8390557 1	2,6	1,5 m diam och 0,2 m h, utrasade stenar at v.	Hällmark
108	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6569881, 6732382 8	415392,4 4395862 1	1,9	3x2 m o-v, u-formad vall, 0,5 m br och 0,4 m h av 0,2- 0,6 m st stenar. riktad mot s och vattnet.	Hällmark
109	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6569874, 4139871 6	415409,9 6435527 6	1,8	2 m vall no-sv, 0,5 m br och 0,5 m h av 0,2-0,7 m st stenar. riktad mot so och	Hällmark

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							vattnet.	
110	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6569597, 4568242	415759,2 7096061 7	1,9	rest av, 1 m diam av 0,1-0,5 m st stenar, spridda stenar	Hällmark
111	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Blandskog	6569945, 3363028 8	415334,8 2735048 7	2,9	3x0,5 m l u-formad vall, 0,5 m br och 0,2 m h av 0,2-0,6 m st stenar. riktad mot v och vattnet. grop, 1,5x1,5 m st och 0,2 m dj	V-sluttande moränmark 2 tallar
112	Tomtningsli knande l	Skogsmark	Barrskog	6571080, 0153977 4	417736,1 2610271 8	1,7	Tomtningsliknande lämning, 3x2,5 m no-sv, av 0,3 m br vallar av kantställda stenar, 0,3-0,9 m st. ingen tydlig ingång. skåren i närheten.	Ö-sluttande moränmark
113	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571072, 3842374 4	417728,4 5332549 7	1,8	3x0,5 m n-s och 0,4 m h av 0,2-0,6 m st stenar, svagt u formad, riktad mot o och vattnet	Hällmark
114	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571054, 9507561 4	417710,4 9477528	4,1	4x0,5 m n-s och 0,4 m h av 0,2-0,7 m st stenar, svagt u formad, riktad mot o och vattnet	Hällmark
115	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571052, 7733775 3	417708,1 6683085 3	1,8	Skåre?, 4x0,5, en öppning? i mitten m n-s och 0,4 m h av 0,2-1 m st stenar, svagt u formad, riktad mot o och vattnet	Hällmark
116	Kummel? RAÄ			6571117, 4044296	417696,8 5760793 6	1,8	Stensättningarna, kummel?	Hällmark
117	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571044, 8448201 3	417885,8 0050595 6	2,1	3x2, n-s, 0,5 m br, u-formad, och intill 0,5 m h av 0,2-0,7 m st stenar, svagt u formad, riktad mot o och vattnet	Skreva i hällmark
118	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6571051, 5287263 3	417902,9 5572921 3	2	Kummel, 1 m diam Och 0,6 m h av 0,15-0,5 m st stenar, utrasat åt s	Hällmark
119	Gränsmärk e	Skogsmark	Blandskog	6571117, 8324341 3	416835,0 0461956 4	1,5	Gränsröse/kummel?, rest av, 1 m diam och 0,3 m h av 0,3-0,5 m st stenar.	Krönläge av hällmark.
120	Gränsmärk e	Skogsmark	Blandskog	6571242, 5062191 1	416957,6 6037715 5	1,9	Gränssten, 0,5x0,5x0,2 no-sv, uppallad av 5 stenar 0,2-0,6 m st	Hällmark
121	Gränsmärk	Skogsmark	Barrskog	6571410,	417090,8	1,8	Gränssten, 0,7x0,5x0,2 n-s,	Hällmark

Objektstabell								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
	e			0252468 8	4095374 2		inhuggen fyrkant at v, uppallad av ett 30 tal stenar.	
122	Fiskebod?			6570671, 6993478 8	417124,3 3599715 3	2,1	Fiskebod ?	
123	Moring			6570429, 5344495 4	417255,5 4269548 3	1,6	3 ringar i berget, ring och fäste i ett stycke, 0,1 m diam och 0,003 m tj	Hällmark
124	Gistgård?	Skogsmark	Barrskog	6570600, 9944837 1	417267,8 3093745 9	1,8	2 mindre rösen, 0,5 m diam och 0,3 m h av 0,1-0,3 m st stenar, dessa ligger med ett avstånd av 5 m från varandra i nv-so riktning, delvis övermossade. ett stycke o om dessa ligger flertal omplockade stenar	Hällmark.
125	Sjömärke	Skogsmark	Blandskog	6571051, 4291004	418045,1 2132320 2	2,8	Kummel, 1 m diam och 0,7 m h av 0,3-0,7 m st stenar. pinne i mitten.	Hällmark
126	Skåre/Jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571014, 8287110 7	418020,5 7344241	1,9	Skåre, 2x1 m o-v och 0,3 m h av 0,2-0,5 m st stenar. I o ar stenar i en smal skreva i berget. I n ar en hard anlagd mot berget, 1 m diam av 0,2-0,3 m st stenar, lavaklädda stenar.	Hällmark
127	Härd			6570973, 7790351 7	418012,9 4009931 7	2,2	Härd, 1 m diam av 0,2-0,3 m st stenar, ljungeväxt.	Hällmark
128	Härd	Skogsmark	Blandskog	6570969, 2188863 4	418017,7 8343705 9	1,9	Härd, 0,7 m diam av 0,2-0,3 m st stenar, ljungeväxt.	Hällmark
129	Skåre/jaktv ärn			6571062, 8263769 2	417972,9 5316245 1	2,1	Rest av 2x1 m Och o,5 m br, 0,3 m h av 0,2-0,6 m st stenar. stenarna utgör två koncentrationer med 1 m mellan, utrasade stenar i s	Hällmark
130	Skåre/jaktv ärn	Skogsmark	Barrskog	6571061, 1916446	417936,9 0084699 1	2,2	Rest av 2x1 m Och o,2-0,5 m br, 0,3 m h av 0,2-0,8 m st stenar. koncentration i s.	hällmark
131	Gränsmärk e	Skogsmark	Blandskog	6571313, 7499864 6	418338,3 2714544 6	1,9	Gränssten, 0,6x0,2x0,2, uppallad av 10-tal stenar, 0,03-0,5 m st.	Hällmark
132	Gränsmärk e	Skogsmark	Barrskog	6571704, 6809959	418565,3 6214129	2,1	Gränsröse /kummel ?, 1,5 m diam och 0,5 m h av 0,3-	Krönläge av hällmark

Objektstabell

ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
				8	4		0,5 m st stenar.	
133	Kummel, uppgift om			6577537, 0444518 2	420836,6 5459436 6	1,8	Kummel, uppgift om	Hällmark
134	Lägenhetsbebyggelse	Skogsmark	Blandskog	6572358, 3314141	418307,2 0836222 1	2	7x5 m nv-so, och 0,4 m h av 0,3-0,9 m st stenar =. spismursrose i v, 2x2 m st och 1 m h av 0,3-0,6 m st stenar.	SO-sluttande moränmark
135	Tomtning	Skogsmark	Blandskog	6574911, 3991584 7	420828,8 9911133	2,3	Tomtning, 4 m diam, av jord och stenvallar, 1 m br och 0,5 m h. i mitten stenröjd yta, 1,5x1,5 m st. 1 m br öppning mot s och vattnet.	S-sluttande moränmark
136	Röjningsrösen			6574966, 3947104 1	420746,7 9288937 4	2,1	Enstaka odlingsrösen	Mindre moränhöjd
137	Röjningsrösen			6574938, 9087497 9	420934,0 8738700 6	3,1	3 odlingsrösen ca 2 m diam och 0,5 m h av 0,2-0,6 m st stenar, stenröjd yta 20x10 m o-v.	Flack moränmark
138	Tomtning	Skogsmark	Barrskog	6574740, 0928541 8	420507,0 9697216 3	1,8	Tomtning, 3x2 m n-s av 0,5 m br och 0,2-0,5 m h stenvallar. 0,2-0,8 m st stenar. anlagd mot klipphäll i o. 0,5 m br öppning mot s, flankerad av 2 kantställda stenar. 0,6 m h.	S-sluttande hällmark
139	Sjömärke	Skogsmark	Blandskog	6574699, 7775121 7	421758,6 5831315 8	3,5	Kummel, rest av?, 7 stenar, 0,3-0,8 m st inom en 2 m st yta	Hällmark
140	Hamnanläggning			6574444, 2301589 7	423834,3 0821743 1	1,9	Piranläggning	Vattenbrynet
141	Husgrund			6574439, 1843736 3	423845,2 1996213	1,8	Hus på dagens fastighetskarta	
142	Sjömärke	Skogsmark	Barrskog	6574610, 7140951 2	423725,3 4155199	2	Kummel, rest av 1,5x1,5 m st och 0,2-0,3 m h av 0,1-0,8 m st stenar. utrasade stenar runt hela anläggningen	Hällmark
143	Gistgård?	Skogsmark	Barrskog	6574657, 2783895 2	423837,8 2602292 3	2,1	Gistgård?, inom en 8x8 m st yta ar 10 mindre rösen 0,5 m diam och 0 0,2 m h	N-sluttande hällmark

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							alternativt 2-4 stenar i grupper, 0,1-0,3 m st, avstånd 1-2 meter	
146	Fiskebod?			6574785,29378775	424203,223183629	1,9	Fiskebod?, halvraserad, byggd på syll	
147	Hamnanläggning			6574811,37613986	424421,893924268	2,1	Stenpir 2 armar, 4x2 resp 3x2 m n-s, 3 m br stenröjd yta mellan dessa. grustakt på ön	I vattenbrynet
148	Hamnanläggning			6574748,0490677	424153,30423633	2,4	Stenpir, 4x2 m. grustakt på ön	I vattenbrynet
149	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6574960,68389729	423825,406809757	1,8	4x3 m n s av ställvisa syllstenar, 0,3-0,4 m st.	Hällmark
150	Övrigt/täkt versamhet			6575009,08649286	423846,408199297	1,6	Grop, 2x2 m st och 0,5 m dj. kring kanten är en vall, 1 m br och 0,3 m h. 2 m o är en 8 m l stenrad	Flack moränmark
151	Åkeryta	Skogsmark	blandskog	6575007,71082079	423887,198675921	1,6	Åkeryta	Kuperad moränmark
152	Stenmur	Skogsmark	blandskog	6575086,61857669	424044,172204491	1,6	Stenmur	Kuperad moränmark
153	Stenmur	Skogsmark	blandskog	6575036,80959621	424084,087357218	1,7	Stenmur	Kuperad moränmark
154	Stenmur	Skogsmark	blandskog	6575031,39571738	424122,708372782	1,6	Stenmur	Kuperad moränmark
155	Husgrund, historisk	Skogsmark	Blandskog	6575263,54373732	423932,673130393	2,5	4x3 m o-v, bestående av stallvisa 0,2-0,3 m st stenar. trappsten i v, 1x0,4 m n-s	Hällmark
156	Täkt	Skogsmark	blandskog	6575418,47341981	424475,562855648	2,1	Täkt	
157	Övrigt	Skogsmark	Blandskog	6575449,91178001	424407,091484053	1,7	4 armeringsjärn i block	Hällmark
158	Husgrund	Skogsmark	blandskog	6575601,08871216	425340,980040748	2	Hus enligt fastighetskartan, spismursröse, 1,5x1,5 m st och 0,4 m h av 0,2-0,6 m st stenar, rikligt med tegelstenar, betong i so. N om är tegelfnas,	

Objektstabel								
ID#	OBJEKT	MARKSLAG	SKOGSTYP	X	Y	PDOP	BESKRIVNING	TERRÄNG
							svåravgränsad husgrund, troligen 6x5 m o-v.	
159	Fiskebod?			6572178,96748568	426674,970497892	2	Fiskebod?	
160	Fiskebod			6572108,9331654	426735,174739965	2,1	Fiskebod	
161	Övrigt			6572027,38176537	426699,592222931	1,4	Betongfundament 1,5x1,5 m st och 0,5 m h. betongtrappa i n. fyrfundament.	Hällmark
162	Kummel	Skogsmark	Blandskog	6572075,23871484	426740,034336706	1,9	1,2x1,2 m st och 0,6 m h av 0,3-0,5 m st stenar.	Kuperad hällmark
163	Tomtning	Skogsmark	Blandskog	6572109,50432416	426763,304255515	2,1	Tomtning, 4x3 m n-s, av 0,5-0,8 m br och 0,6 m h stenvallar av 0,3-0,9 m st stenar ställvis i 2 synliga varv. anlagd mot klipphäll i o. 0,5 m br öppning mot n	Anlagd i en sänka mellan 2 klipphällar
164	Tomtning	Skogsmark	Barrskog	6572784,05840054	411649,603978049	1,9	Tomtning, 3x2 m n-s, 0,5 m br vallar i n, 0,3 m h av 0,2-0,6 m st stenar. i s, o och v, anlagd mot klipphäll. 1 m br öppning mot n	Småkuperad hällmark
165	Stridsvärn	Tomtmark		6580346,088	414138,028	2	4 m diam, sexkantig i gjuten betong.	Bergshöjd
166	Stridsvärn	Tomtmark		6580343,088	414135,012	1,4	4 m diam, sexkantig i gjuten betong.	Bergshöjd
167	Stridsvärn	Tomtmark		6580274,708	413965,671	1,8	8 m diam, stenvallar, 2 m br och 0,6 h	Bergshöjd
168	Stridsvärn	Tomtmark		6580198,105	413918,665	2,1	8m diam, otydliga stenvallar	Bergshöjd
169	Pir, 2 st	Skogsmark	Blandskog	675758,613	417350,131	1,4	25 x10 resp 10x4m n-s, av 0,2 -1m stora stenar, intill 0,6 m höga pirar	I vatten brynet
170	Sjöbod							
171	Sjöbod							
172	Sjöbod							
173	Sjöbod							

